

J Hodgins

PRICES OF THE Univ. Coll.

	Paper. s.	d.	Bound. s.	d.
... ...	1	6	2	0
Persius	1	0	1	6
vols.	5	0	6	0
.. ..	2	0	2	6
.. ..	1	6	2	0
... ...	1	0	1	4
... ...	1	6	2	0
.. ..	2	6	3	0
vols.	4	0	5	0
2 vols.	4	0	5	0
.. ..	2	0	2	6
Memorabilia	1	0	1	4
Anabasis	1	6	2	0

---

form with the Oxford Pocket Classics.

HE GREEK ACCENTS. By JOHN GRIFFITHS, n of Wadham College, Oxford. *New Edition.* 16mo.,

RUDIMENTARY RULES FOR LATIN IPOSITION: with Examples and Exercises, for the Use s. By the Rev. EDWARD MOORE, D.D., Principal of Hall, Oxford. *New Edition.* 16mo., 6d.

TARY RULES, with Examples, for the Use s in Greek Prose Composition. By JOHN MITCHINSON, op of Barbados, (late Head Master of the King's School, 16mo., sewed, 1s.

PARKER and Co., Oxford and London.

OCTAVO EDITIONS OF THE CLASSICS.

POETARUM SCENICORUM GRÆCORUM, Æschyli, Sophoclis, Euripidis, et Aristophanis, Fabulæ, Superstites, et Perditarum Fragmenta. Ex recognitione GUIL. DINDORFII. Editio sexta. One Vol., Royal 8vo., cloth, 21s.

ARISTOTLE.

THE ETHICS OF ARISTOTLE, with English Notes. By the Rev. W. E. JELF, B.D., Author of the Greek Grammar, &c. 8vo., cloth, 12*s.*

Text separate, 5*s.* Notes separate, 7*s.* 6*d.*

THUCYDIDES.

THUCYDIDES, with Notes, chiefly Historical and Geographical. By the late T. ARNOLD, D.D. With Indices by the Rev. R. P. G. TIDDEMAN. *Seventh Edition.* Complete, 3 vols., 8vo., cloth lettered, 1*l.* 16*s.*

The Text of ARNOLD, with the Argument, &c. The Indexes adapted to his Sections, and the Greek Index greatly enlarged. By the Rev. R. P. G. TIDDEMAN. In One Volume. 8vo., 12*s.*

SOPHOCLES.

SOPHOCLIS TRAGŒDIÆ, with Notes, adapted to the use of Schools and Universities. By THOMAS MITCHELL, M.A.

The following Plays may be had separately, at 5*s.* each:—Philoctetes; Trachiniæ; Ajax; Electra; Œdipus Coloneus.

T. LIVII

HISTORIARUM.

TOM. I.

PART II.—LIB. VI.—X.

OXONII,
ET LONDINI, 377, STRAND:
JACOBUS PARKER ET SOCIOS.
MDCCCLXXVI.

2043
19/4/1890

OXONII: EXCUDEBANT JACOBUS PARKER ET SOCIOS.

ARGUMENTA

LIBRORUM LIVIANORUM.

LIB. VI.

Res adversus Vulscos et Æquos et Prænestinos prospere gestas continet. Quattuor tribus additæ sunt Stellatina Tromentina Sabatina Arniensis. M. Manlius, qui Capitolium a Gallis defenderat, quum obstrictos ære alieno liberaret nexos exsolveret, crimine adfectati regni damnatus de saxo dejectus est: in cujus notam senatus consultum factum est ne cui de Manlia gente Marco cognomen esset. C. Licinius et L. Sextius tribuni plebis legem promulgaverunt ut consules etiam ex plebe fierent, qui ex patribus creabantur, eamque legem cum magna contentione repugnantibus patribus, quum iidem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt, et primus ex plebe consul L. Sextius creatus est. Lata est et altera lex ne cui plus quingentis jugeribus agri liceret possidere.

LIB. VII.

Duo novi magistratus adjecti sunt prætura et curulis ædilitas. Pestilentia civitas laboravit eamque insignem fecit mors Furii Camilli: cujus remedium et finis quum per novas religiones quæreretur, ludi scenici tum primum facti sunt. Quum dies L. Manlio dicta esset a M. Pomponio tribuno plebis propter dilectum acerbe actum et T. Manlium filium rus relegatum sine ullo crimine, adolescens ipse, cujus relegatio patri objiciebatur, venit in cubiculum tribuni strictoque gladio coegit eum in verba sua jurare, non perseveraturum se in accusatione. Quum telluris hiatu tota ad ultimum territa patria foret, tunc omnia pretiosa missa sunt in patentem voraginem urbis Romanæ: in eam Curtius armatus equo sedens se præcipitavit eaque expleta est. T. Manlius adolescens, qui patrem a tribunicia vexatione vindicaverat, contra Gallum provocantem aliquem ex militibus Romanis in sin-

gulare certamen descendit eique occiso torquem aureum detraxit, quem ipse post ea tulit et ex eo Torquatus vocatus est. Duæ tribus additæ Pomptina et Publilia. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quod plus quingentis jugeribus agri possideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, a quo provocatus erat, insidente galeæ corvo et unguibus rostroque hostem infestante occidit, et ex eo Corvini nomen accepit, consulque proximo anno, quum annos viginti tres haberet, ob virtutem creatus est. Amicitia cum Carthaginiensibus juncta est. Campani quum a Samnitibus bello urgerentur auxilio adversus eos a senatu petito, quum id non impetrarent, urbem atque agros populo Romano dediderunt: ob quam causam ea, quæ populi Romani facta essent, defendi bello adversus Samnites placuit. Quum ab A. Cornelio consule exercitus in iniquum locum deductus in magno discrimine esset, P. Decii Muris tribuni militum opera servatus est, qui occupato colle super id jugum, in quo Samnites consederant, occasionem consuli in æquiorem locum evadendi dedit, ipse ab hostibus circumsessus erupit. Quum milites Romani, qui Capuæ in præsidio erant relicti, de ea occupanda urbe conspirâssent, et detecto consilio metu supplicii a populo Romano defecissent, per M. Valerium Corvinum dictatorem, qui consilio suo eos a furore revocaverat, patriæ restituti sunt. Res præter ea contra Hernicos et Gallos et Tiburtes et Privernates et Tarquinienses et Samnites et Vulscos prospere gestas continet.

LIB. VIII.

Latini cum Campanis defecere et missis legatis ad senatum conditionem tulerunt ut, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent. Qua legatione perlata prætor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est ut exanimaretur. T. Manlius consul filium, quod contra edictum adversus Latinos quamvis prospere pugnâsset, securi percussit. Laborantibus in acie Romanis P. Decius tunc consul cum Manlio devovit se pro exercitu, et concitato equo quum in medios hostes se intulisset, interfectus morte sua Romanis victoriam restituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in urbem reverso nemo ex juventute obviam processit. Minucia virgo Vestalis incesti damnata est. Ausonibus victis in

oppidum ex iis captum Cales colonia deducta est: item Fregellæ colonia deductæ sunt. Veneficium complurium matronarum deprehensum est, ex quibus plurimæ statim epotis medicaminibus perierunt: lex de veneficio tum primum constituta est. Privernatibus quum rebellâssent victis civitas data est. Palæpolitani bello et obsidione victi in deditionem venerunt. Q. Publilio, qui eos obsederat, primo et imperium prolatum et proconsuli decretus triumphus. Plebs nexu liberata est propter L. Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat. Quum L. Papirius Cursor dictator reversus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum occasione rei bene gerendæ invitatus contra edictum ejus prospere adversus Samnites pugnavit: ob eam causam quum dictator de magistro equitum supplicium sumpturus videretur, Fabius Romam profugit, et quum parum causa proficeret, populi precibus donatus est. Res præter ea contra Samnites prospere gestas continet.

LIB. IX.

T. VETURIUS Sp. Postumius consules apud Caudinas Furcas deducto in locum iniquum exercitu, quum spes nulla esset evadendi, fœdere cum Samnitibus facto et sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis ita exercitum abduxerunt ut omnes sub jugum mitterentur: iidemque auctore Sp. Postumio consule, qui in senatu suaserat ut eorum deditione, quorum culpa tam deforme fœdus ictum erat, publica fides liberaretur, cum duobus tribunis plebis et omnibus qui fidem spoponderant dediti Samnitibus non sunt recepti. Nec multo post ea fusis a Papirio Cursore Samnitibus et sub jugum missis receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii abolitus est. Tribus duæ adjectæ sunt Ufentina et Falerna. Suessa et Pontiæ coloniæ deductæ sunt. Ap. Claudius censor aquam perduxit, viam stravit quæ Appia vocata est, libertinorum filios in senatum legit: ideoque, quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, sequentis anni consules in senatu legendo observaverunt quem ad modum ante proximos censores fuerat. Res præter ea contra Apulos Etruscos Umbros Marsos Pelignos Æquos et Samnites, quibus fœdus restitutum est, prospere gestas continet.

Flavius scriba libertino patre natus ædilis curulis fuit por forensem factionem creatus: quæ quum comitia et campum turbaret et in iis propter nimias vires dominaretur, a Q. Fabio censore in quattuor tribus redacta est quas urbanas appellavit, eaque res Fabio Maximo nomen dedit. In hoc libro mentionem habet Alexandri qui temporibus his fuit, et æstimatis populi Romani viribus quæ tunc erant colligitur, si Alexander in Italiam trajecisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore quam de iis gentibus quas ad Orientem imperio suo subjecerat.

LIB. X.

COLONIÆ deductæ sunt Sora et Alba et Carseoli. Marsi in deditionem accepti sunt. Collegium augurum ampliatum est ut essent novem, quum antea quaterni fuissent. Lex de provocatione ad populum a Valerio consule tunc tertio lata est. Duæ tribus adjectæ sunt Aniensis et Terentina. Samnitibus bellum indictum et adversus eos sæpe prospere pugnatum est. Quum adversus Etruscos Umbros Samnites Gallos P. Decio et Q. Fabio ducibus pugnaretur et Romanus exercitus in magno esset discrimine, P. Decius sequutus patris exemplum devovit se pro exercitu et morte sua victoriam ejus pugnæ populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui jure jurando obstrictus, quo majore constantia virtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit. Census actus est, lustrum conditum: censa sunt civium capita ducenta sexaginta duo millia et trecenta viginti.

[Libri XI—XX. deperditi sunt.]

LIB. XI.

QUUM Fabius Gurges consul male adversus Samnites pugnâsset et senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater deprecatus hanc filii ignominiam eo maxime senatum movit, quod iturum se filio legatum pollicitus est: idque præstitit, ejusque consiliis et opera filius consul adjutus cæsis Samnitibus triumphavit, C. Pontium imperatorem Samnitium ductum in triumpho securi percussit. Quum civitas pestilentia laboraret, missi legati ut Æsculapii signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, depor-

taverunt: eoque in insulam Tiberis egresso eodem loco ædes Æsculapio constituta est. L. Postumius consularis, quoniam quum exercitui præesset opera militum in agro suo usus esset, damnatus est. Pacem petentibus Samnitibus fœdus quarto renovatum est. Curius Dentatus consul Samnitibus cæsis et Sabinis, qui rebellaverant, victis et in deditionem acceptis bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniæ deductæ sunt Castrum Sena Hadria. Triumviri capitales tum primum creati sunt. Census actus, lustrum conditum est: censa sunt civium capita ducenta septuaginta duo millia. Plebs propter æs alienum post graves et longas seditiones ad ultimum secessit in Janiculum, unde a Q. Hortensio dictatore deducta est, isque in ipso magistratu decessit. Res præter ea contra Vulsinienses gestas continet, item adversus Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat.

LIB. XII.

Quum legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto L. Cæcilius prætor cum legionibus ab iis cæsus est. Quum a Tarentinis classis Romana direpta esset, duumviro qui præerat classi occiso legati ad eos a senatu, ut de iis injuriis quererentur, missi pulsati sunt. Ob id bellum iis indictum est. Samnites defecerunt: adversus eos et Lucanos et Bruttios et Etruscos aliquot prœliis a compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Quum in præsidium Reginorum legio Campana cum præfecto Decio Jubellio missa esset, occisis Reginis Regium occupavit.

LIB. XIII.

Valerius Lævinus consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit elephantorum maxime invisitata facie territis militibus. Post id prœlium quum corpora Romanorum qui in acie ceciderant Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit, populabundusque ad urbem Romanam processit. C. Fabricius missus ad eum a senatu ut de redimendis captivis ageret, frustra ut patriam desereret a rege temptatus est: captivi sine pretio remissi sunt. Cineas legatus a Pyrrho ad senatum missus petit ut componendæ pacis causa rex in urbem reci-

peretur: de qua re quum ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui propter valetudinem oculorum jam diu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam et sententia sua tenuit ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit: censa sunt civium capita ducenta octoginta octo millia ducenta viginti duo. Iterum adversus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. Cum Carthaginiensibus quartum fœdus renovatum est. Quum C. Fabricio consuli is, qui ad eum a Pyrrho transfugerat, polliceretur venenum se regi daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res præter ea contra Etruscos Lucanos Bruttios et Samnites prospere gestas continet.

LIB. XIV.

Pyrrhus in Siciliam trajecit. Quum inter alia prodigia fulmine dejectum esset in Capitolio Jovis signum, caput ejus per haruspices inventum est. Curius Dentatus quum dilectum haberet, ejus, qui citatus non responderat, bona primus vendidit: item Pyrrhum ex Sicilia in Italiam reversum vicit et Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quod is decem pondo argenti facti haberet. Lustro a censoribus condito censa sunt capita civium ducenta septuaginta unum millia ducenta viginti quattuor. Cum Ptolemæo Ægypti rege societas juncta est. Sextilia virgo Vestalis damnata incesti viva defossa est. Coloniæ deductæ sunt Posidonia et Cosa. Carthaginiensium classis auxilio Tarentinis venit, quo facto ab iis fœdus violatum est. Res præter ea contra Lucanos et Bruttios et Samnites feliciter gestas et Pyrrhi regis mortem continet.

LIB. XV.

Victis Tarentinis pax et libertas data est. Legio Campana, quæ Regium occupaverat, obsessa deditione facta securi percussa est. Quum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam juvenes pulsâssent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data est. Coloniæ deductæ Ariminum in Piceno Beneventum in Samnio. Tum primum populus Romanus argento uti cœpit. Umbri et Salentini victi in deditionem accepti sunt. Quæstorum numerus ampliatus est ut essent octo.

LIB. XVI.

Origo Carthaginiensium et primordia urbis eorum referuntur: contra quos et Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum senatus censuit, quum de ea re inter suadentes ut id fieret dissuadentesque contentio fuisset. Transgressis tum primum mare equitibus Romanis adversus Hieronem sæpius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita ducenta octoginta duo millia ducenta triginta quattuor. D. Junius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Æsernia deducta est. Res præter ea contra Pœnos et Vulsinios prospere gestas continet.

LIB. XVII.

Cn. Cornelius consul a classe Punica circumventus et per fraudem veluti in colloquium evocatus captus est. C. Duilius consul adversus classem Pœnorum prospere pugnavit primusque omnium Romanorum ducum navalis victoriæ duxit triumphum, ob quam causam ei perpetuus honos habitus est ut reverteuti a cena tibicines canerent et funale præferretur. L. Cornelius consul in Sardinia et Corsica contra Sardos et Corsos et Hannonem Pœnorum ducem feliciter pugnavit. Atilius Calatinus consul quum in locum iniquum a Pœnis circumsessum temere exercitum duxisset, M. Calpurnii tribuni militum virtute et opera evasit, qui cum trecentis militibus eruptione facta hostes in se converterat. Hannibal dux Pœnorum victa classe, cui præfuerat, a militibus suis in crucem sublatus est. Atilius Regulus consul victis navali prœlio Pœnis in Africam trajecit.

LIB. XVIII.

Atilius Regulus in Africa serpentem portentuosæ magnitudinis cum magna militum clade occidit, et quum aliquot prœliis bene adversus Carthaginienses pugnâsset successorque ei a senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, id ipsum per litteras ad senatum missas

questus est, in quibus inter causas petendi successoris erat quod agellus ejus a mercennariis desertus esset. Quærente deinde fortuna ut magnum utriusque casus exemplum in Regulo proderetur, arcessito a Carthaginiensibus Xanthippo Lacedæmoniorum duce victus prœlio et captus est. Res deinde a ducibus Romanis omnibus terra marique prospere gestas deformaverunt naufragia classium. Ti. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus est. P. Sempronius Sophus M'. Valerius Maximus censores quum senatum legerent, tredecim senatu moverunt, lustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita ducenta nonaginta septem millia septingenta nonaginta septem. Regulus missus a Carthaginiensibus ad senatum ut de pace et, si eam non posset impetrare, de commutandis captivis ageret, et jure jurando adstrictus rediturum se Carthaginem si commutari captivos non placuisset, utrumque negandi auctor senatui fuit, et quum fide custodita reversus esset, supplicio a Carthaginiensibus de eo sumpto periit.

LIB. XIX.

Cæcilius Metellus rebus adversus Pœnos prospere gestis speciosum egit triumphum tredecim ducibus hostium et centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher consul contra auspicia profectus jussit mergi pullos qui cibari nolebant: infeliciter adversus Carthaginienses classe pugnavit, et revocatus a senatu jussusque dictatorem dicere Claudium Gliciam dixit sortis ultimæ hominem, qui coactus abdicare se magistratu post ea ludos prætextatus spectavit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Commutatio captivorum cum Pœnis facta est. Coloniæ deductæ sunt Fregenæ, in agro Salentino Brundisium. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita ducenta quinquaginta unum millia ducenta viginti duo. Claudia soror P. Claudii, qui contemptis auspiciis male pugnaverat, a ludis revertens quum turba premeretur, dixit "Utinam frater meus viveret iterumque classem duceret." Ob eam causam multa ei dicta est. Duo prætores tum primum creati sunt. Cæcilius Metellus pontifex maximus A. Postumium consulem, quoniam idem et flamen Martialis erat, quum is ad bellum geren-

dum proficisci vellet, in urbe tenuit nec passus est a sacris recedere. Rebus adversus Pœnos a pluribus ducibus prospere gestis summam victoriæ C. Lutatius consul victa ad Ægates insulas classe Pœnorum imposuit. Petentibus Carthaginiensibus pax data est. Quum templum Vestæ arderet, Cæcilius Metellus pontifex maximus ex incendio sacra eripuit. Duæ tribus adjectæ sunt Velina et Quirina. Falisci quum rebellâssent, sexto die perdomiti in deditionem venerunt.

LIB. XX.

Spoletium colonia deducta est. Adversus Ligures tunc primum exercitus promotus est. Sardi et Corsi quum rebellâssent, subacti sunt. Tuccia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyriis propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum indictum est, subactique in deditionem venerunt. Prætorum numerus ampliatus est ut essent quattuor. Galli Transalpini, qui in Italiam irruperant, cæsi sunt. Eo bello populus Romanus sui Latinique nominis trecenta millia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus Romanis tunc primum trans Padum ductis Galli Insubres aliquot prœliis fusi in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul occiso Insubrium Gallorum duce Virdomaro opima spolia rettulit. Histri subacti sunt: item Illyrii, quum rebellâssent, domiti in deditionem venerunt. Lustrum a censoribus conditum est, quo censa sunt civium capita ducenta septuaginta millia ducenta tredecim. Libertini in quattuor tribus redacti sunt, quum dispersi per omnes antea fuissent, Esquilinam Palatinam Suburanam Collinam. C. Flaminius censor viam Flaminiam munivit et circum Flaminium exstruxit. Coloniæ deductæ in agro de Gallis capto Placentia et Cremona.

TITI LIVII

AB URBE CONDITA

HISTORIARUM.

LIBER VI.

Quæ ab condita urbe Roma ad captam urbem eandem Romani sub regibus primum consulibus deinde ac dictatoribus decemvirisque ac tribunis consularibus gessere—foris bella, domi seditiones—quinque libris exposui, res quum vetustate nimia obscuras, velut quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur, tum quod et raræ per eadem tempora litteræ fuere—una custodia fidelis memoriæ rerum gestarum—et quod, etiam si quæ in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensa urbe pleræque interiere: clariora deinceps certioraque ab secunda origine velut ab stirpibus lætius feraciusque renatæ urbis gesta domi militiæque exponentur. Cæterum primo quo admini- 2
culo erecta erat, eodem innixa M. Furio principe stetit, neque eum abdicare se dictatura nisi anno circumacto passi sunt. Comitia in insequentem annum tribunos 3
habere, quorum in magistratu capta urbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit. Quum civitas in 4
opere ac labore adsiduo reficiendæ urbis teneretur, interim Q. Fabio, simul primum magistratu abiit, ab Cn.

Marcio tribuno plebis dicta dies est, quod legatus in
Gallos, ad quos missus erat orator, contra jus gentium
5 pugnâsset. Cui judicio eum mors adeo opportuna, ut
6 voluntariam magna pars crederet, subtraxit. Inter-
regnum initum: P. Cornelius Scipio interrex et post
7 eum M. Furius Camillus. Iterum is tribunos militum
consulari potestate creat L. Valerium Publicolam ite-
rum L. Verginium P. Cornelium A. Manlium L. Æmi-
8 lium L. Postumium. Hi ex interregno quum extemplo
magistratum inîssent, nulla de re prius quam de reli-
gionibus senatum consuluere. In primis fœdera ac
leges—erant autem eæ duodecim tabulæ et quædam
9 regiæ leges—conquiri quæ comparerent jusserunt. Alia
ex eis edita etiam in vulgus: quæ autem ad sacra per-
tinebant, a pontificibus maxime, ut religione obstrictos
10 haberent multitudinis animos, suppressa. Tum de diebus
religiosis agitari cœptum, diemque ante diem xv Kal.
Sextiles duplici clade insignem, quo die ad Cremeram
Fabii cæsi, quo deinde ad Aliam cum exitio urbis fœde
pugnatum, a posteriore clade Aliensem appellârunt in-
signemque rei nullius publice privatimque agendæ fece-
11 runt. Quidam, quod postridie idus Quinctiles non li-
tâsset Sulpicius tribunus militum neque inventa pace
deûm post diem tertium objectus hosti exercitus Ro-
manus esset, etiam postridie idus rebus divinis super-
sederi jussum, inde ut postridie kalendas quoque ac
nonas eadem religio esset, traditum putant.

(2) Nec diu licuit quietis consilia erigendæ ex tam gravi
2 casu rei publicæ secum agitare. Hinc Vulsci veteres
hostes ad exstinguendum nomen Romanum arma ce-
perant, hinc Etruriæ principum ex omnibus populis
conjurationem de bello ad fanum Voltumnæ factam
mercatores adferebant; novus quoque terror accesserat

defectione Latinorum Hernicorumque, qui post pugnam ad lacum Regillum factam per annos prope centum numquam ambigua fide in amicitiam populi Romani fuerant. Itaque, quum tanti undique terrores circum- 3
starent appareretque omnibus non odio solum apud hostes sed contemptu etiam inter socios nomen Romanum laborare, placuit ejusdem auspiciis defendi rem publicam cujus recuperata esset, dictatoremque dici M. Furium Camillum. Is dictator C. Servilium Ahalam 4
magistrum equitum dixit, justitioque indicto dilectum juniorum habuit ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, in verba sua juratos centuriaret. Exercitum conscriptum armatumque trifariam divisit: 5
partem unam in agro Veiente Etruriæ opposuit, alteram ante urbem castra locare jussit: tribuni militum his A. Manlius, illis qui adversus Etruscos mittebantur L. Æmilius præpositus: tertiam partem ipse ad Vulscos duxit nec procul a Lanuvio—ad Mecium is locus dicitur—castra oppugnare est adortus. Quibus ab 6
contemptu, quod prope omnem deletam a Gallis Romanam juventutem crederent, ad bellum profectis tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo se ipsi vallum congestis arboribus sæpirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset. Quod ubi 7
animadvertit Camillus, ignem in objectam sæpem conjici jussit. Et forte erat vis magna venti versa in 8
hostem: itaque non aperuit solum incendio viam, sed flammis in castra tendentibus vapore etiam ac fumo crepituque viridis materiæ flagrantis ita consternavit hostes, ut minor moles superantibus vallum in castra Vulscorum Romanis fuerit quam transcendentibus sæpem incendio absumptam fuerat. Fusis hostibus cæ- 9
sisque quum castra impetu cepisset dictator, prædam

militi dedit quo minus speratam—minime largitore duce
10 —eo militi gratiorem. Persequutus deinde fugientes
quum omnem Vulscum agrum depopulatus esset, ad
deditionem Vulscos septuagesimo demum anno subegit.
11 Victor ex Vulscis in Æquos transiit et ipsos bellum
molientes: exercitum eorum ad Volas oppressit, nec
castra modo sed urbem etiam adgressus impetu primo
(3) cepit. Quum in ea parte, in qua caput rei Romanæ
Camillus erat, ea fortuna esset, aliam in partem terror
2 ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium
socios populi Romani obsidebat, quorum legati opem
rebus adfectis orantes quum senatum adîssent, decretum
tulere ut dictator primo quoque tempore auxilium Su-
3 trinis ferret. Cujus spei moram quum pati fortuna ob-
sessorum non potuisset, confectaque paucitas oppida-
norum opere vigiliis vulneribus, quæ semper eosdem
urgebant, per pactionem urbe hostibus tradita, inermis
cum singulis emissa vestimentis miserabili agmine pena-
tes relinqueret, eo forte tempore Camillus cum exercitu
4 Romano intervenit. Cui quum se mæsta turba ad pe-
des provolvisset principumque orationem necessitate
ultima expressam fletus mulierum ac puerorum, qui ex-
silii comites trahebantur, excepisset, parcere lamentis
Sutrinos jussit: Etruscis se luctum lacrimasque ferre.
5 Sarcinas inde deponi Sutrinosque ibi considere modico
6 præsidio relicto, arma secum militem ferre jubet. Ita
expedito exercitu profectus ad Sutrium—id quod reba-
tur—soluta omnia rebus ut fit secundis invenit, nullam
stationem ante mœnia, patentes portas, victorem vagum
7 prædam ex hostium tectis egerentem. Iterum igitur
eodem die Sutrium capitur: victores Etrusci passim
trucidantur ab novo hoste, neque se conglobandi coeun-
8 dique in unum aut arma capiundi datur spatium. Quum

pro se quisque tenderent ad portas, si qua forte se in agros ejicere possent, clausas—id enim primum dictator imperaverat—portas inveniunt: inde alii arma capere, alii, quos forte armatos tumultus occupaverat, convocare suos ut prœlium inirent: quod accensum ab desperatione hostium fuisset, ni præcones per urbem dimissi poni arma et parci inermi jussissent nec præter armatos quemquam violari: tum etiam, quibus animi in spe ultima obstinati ad decertandum fuerant, postquam data spes vitæ est, jactare passim arma inermesque, quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. Magna mul- 9
titudo in custodias divisa: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum integrumque ab omni clade belli, quia non vi captum sed traditum per conditiones fuerat. Camillus in urbem triumphans rediit trium (4)
simul bellorum victor. Longe plurimos captivos ex Etruscis ante currum duxit, quibus sub hasta venumdatis tantum æris redactum est, ut pretio pro auro matronis persoluto ex eo quod supererat tres pateræ aureæ factæ sint, quas cum titulo nominis Camilli ante Capitolium incensum in Jovis cella constat ante pedes Junonis positas fuisse.

Eo anno in civitatem accepti qui Veientium Ca- 2
penatiumque ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque his novis civibus adsignatus. Revocati quoque in urbem senatus consulto a Veiis, 3
qui ædificandi Romæ pigritia occupatis ibi vacuis tectis Veios se contulerant. Et primo fremitus fuit asper- 4
nantium imperium: dies deinde præstituta capitalisque pœna, qui non remigrâsset Romam, ex ferocibus universis singulos metu suo quemque obedientes fecit. Et 5
Roma quum frequentia crescere tum tota simul exsurgere ædificiis et re publica impensas adjuvante et ædilibus

velut publicum exigentibus opus et ipsis privatis—ad-
monebat enim desiderium usus—festinantibus ad effec-
6 tum operis: intraque annum nova urbs stetit. Exitu
anni comitia tribunorum militum consulari potestate ha-
bita: creati T. Quinctius Cincinnatus Q. Servilius Fi-
denas quintum L. Julius Julus L. Aquilius Corvus L.
Lucretius Tricipitinus Ser. Sulpicius Rufus exercitum
alterum in Æquos non ad bellum—victos namque se
fatebantur—sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid
ad nova consilia relinquerent virium, duxere, alterum
7 in agrum Tarquiniensem. Ibi oppida Etruscorum Cor-
tuosa et Contenebra vi capta. Ad Cortuosam nihil
certaminis fuit: improviso adorti primo clamore atque
impetu cepere: direptum oppidum atque incensum est.
Contenebra paucos dies oppugnationem sustinuit, la-
borque continuus non die non nocte remissus subegit
8 eos. Quum in sex partes divisus exercitus Romanus
senis horis in orbem succederet prœlio, oppidanos eos-
dem integro semper certamini paucitas fessos objiceret,
cessere tandem locusque invadendi urbem Romanis da-
9 tus est. Publicari prædam tribunis placebat, sed im-
perium quam consilium segnius fuit: dum cunctantur,
jam militum præda erat nec nisi per invidiam adimi
10 poterat. Eodem anno, ne privatis tantum operibus
cresceret urbs, Capitolium quoque saxo quadrato sub-
structum est, opus vel in hac magnificentia urbis con-
spiciendum.

(5) Jam et tribuni plebis civitate ædificando occupata
conciones suas frequentare legibus agrariis conabantur.
2 Ostentabatur in spem Pomptinus ager tum primum post
accisas a Camillo Vulscorum res possessionis haud am-
3 biguæ. Criminabantur multo eum infestiorem agrum
ab nobilitate esse quam Vulscis fuerit: ab illis enim

tantum quoad vires et arma habuerunt incursiones eo factas, nobiles homines in possessionem agri publici grassari, nec, nisi ante quam omnia præcipiant divisus sit, locum ibi plebi fore. Haud magno opere plebem 4
moverant et infrequentem in foro propter ædificandi curam et eodem exhaustam impensis eoque agri immemorem, ad quem instruendum vires non essent. In 5
civitate plena religionum, tunc etiam ab recenti clade superstitiosis principibus, ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit. Interreges deinceps M. Manlius Capitolinus Ser. Sulpicius Camerinus L. Valerius Potitus. Hic demum tribunorum militum consulari 6
potestate comitia habuit: L. Papirium C. Cornelium C. Sergium L. Æmilium iterum L. Menenium L. Valerium Publicolam tertium creat: ii ex interregno magistratum occepere. Eo anno ædes Martis Gallico bello 7
vota dedicata est a T. Quinctio duumviro sacris faciendis. Tribus quattuor ex novis civibus additæ Stel- 8
latina Tromentina Sabatina Arniensis, eæque viginti quinque tribuum numerum explevere.

De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum (6)
ad frequentiorem jam populum mobilioremque ad cupiditatem agri quam fuerat. Et de Latino Hernicoque 2
bello mentio facta in senatu majoris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata est. Res ad Camillum 3
tribunum militum consulari potestate rediit: collegæ additi quinque Ser. Cornelius Maluginensis Q. Servilius Fidenas sextum L. Quinctius Cincinnatus L. Horatius Pulvillus P. Valerius. Principio anni aversæ curæ ho- 4
minum sunt a bello Etrusco, quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente illatum in urbem adtulit, Antiates in armis esse Latinorumque populos juventutem submisisse ad id bellum, eo abnuentes publicum fuisse

consilium, quod non prohibitos tantum modo volunta-
5 rios dicerent militare ubi vellent. Desierant jam ulla
contemni bella: itaque senatus diis agere gratias, quod
Camillus in magistratu esset: dictatorem quippe dicen-
6 dum eum fuisse, si privatus esset. Et collegæ fateri
regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris in-
gruat, in viro uno esse, sibique destinatum in animo
esse Camillo submittere imperium, nec quicquam de
majestate sua detractum credere, quod majestati ejus
viri concessissent. Collaudatis ab senatu tribunis et
7 ipse Camillus confusus animo gratias egit. Ingens inde
ait onus a populo Romano sibi, qui se dictatorem jam
quartum creâsset, magnum a senatu talibus de se ju-
diciis ejus ordinis, maximum tam honoratum collegarum
8 obsequio injungi. Itaque, si quid laboris vigiliarumque
adjici possit, certantem secum ipsum adnisurum ut
tanto de se consensu civitatis opinionem, quæ maxima
9 sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum atque
Antiates adtineat, plus ibi minarum quam periculi esse:
se tamen ut nihil timendi sic nihil contemnendi aucto-
rem esse: circumsederi urbem Romanam ab invidia et
odio finitimorum: itaque et ducibus pluribus et exer-
citibus administrandam rem publicam esse: "Te" in-
quit, "P. Valerî, socium imperii consiliique legiones
mecum adversus Antiatem hostem ducere placet: te,
Q. Servili, altero exercitu instructo paratoque in urbe
castra habere, intentum, sive Etruria se interim ut
nuper sive nova hæc cura Latini atque Hernici move-
rint: pro certo habeo ita rem gesturum, ut patre avo
teque ipso ac sex tribunatibus dignum est: tertius
exercitus ex causariis senioribusque a L. Quinctio scri-
batur, qui urbi mœnibusque præsidio sit: L. Horatius
arma tela frumentum quæque belli alia tempora poscent

provideat: te, Servî Cornelî, præsidem hujus publici consilii, custodem religionum comitiorum legum rerum omnium urbanarum collegæ facimus." Cunctis in par- 10
tes muneris sui benigne pollicentibus operam Valerius socius imperii lectus adjecit, M. Furium sibi pro dictatore seque ei pro magistro equitum futurum: proinde, quam opinionem de unico imperatore, eam spem de bello haberent. Se vero bene sperare patres et de bello 11
et de pace universaque re publica erecti gaudio fremunt, nec dictatore umquam opus fore rei publicæ, si tales viros in magistratu habeat tam concordibus junctos animis, parere atque imperare juxta paratos laudemque conferentes potius in medium quam ex communi ad se trahentes. Justitio indicto dilectuque habito Furius (7)
ac Valerius ad Satricum profecti, quo non Vulscorum modo juventutem Antiates ex nova subole lectam sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutina pace populis. Itaque novus hos- 2
tis veteri adjunctus commovit animos militis Romani. Quod ubi aciem jam instruenti Camillo centuriones 3
renuntiaverunt, turbatas militum mentes esse, segniter arma capta cunctabundosque et resistentes egressos castris esse, quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos et ægre inermem tantam multitudinem nedum armatam sustineri posse—, in equum insilit et ante signa obversus in aciem ordines interequitans: "Quæ tristitia, milites, hæc, quæ insolita cunctatio est? hostem an me an vos ignoratis? hostis est quid aliud quam perpetua materia virtutis gloriæque vestræ? vos contra me duce—ut Falerios Veiosque captos et in capta patria Gallorum legiones cæsas taceam—modo trigeminæ victoriæ triplicem triumphum ex iis ipsis Vulscis et Æquis et ex Etruria

4 egistis. An me, quod non dictator vobis sed tribunus
signum dedi, non agnoscitis ducem? neque ego max-
ima imperia in vos desidero et vos in me nihil præter
me ipsum intueri decet: neque enim dictatura mihi
umquam animos fecit ut ne exsilium quidem ademit.
5 Iidem igitur omnes sumus, et quum eadem omnia in
hoc bellum adferamus, quæ in priora adtulimus, eun-
dem eventum belli exspectemus. Simul concurreritis,
quod quisque didicit ac consuevit, faciet: vos vincetis,
(8) illi fugient." Dato deinde signo ex equo desilit et
proximum signiferum manu arreptum secum in hostem
2 rapit "Infer, miles," clamitans "signum." Quod ubi
videre ipsum Camillum jam ad munera corporis senecta
invalidum vadentem in hostes, procurrunt pariter omnes
clamore sublato "Sequere imperatorem" pro se quisque
3 clamantes. Emissum etiam signum Camilli jussu in
hostium aciem ferunt, idque ut repeteretur concitatos
antesignanos: ibi primum pulsum Antiatem terrorem-
que non in primam tantum aciem sed etiam ad subsi-
4 diarios perlatum. Nec vis tantum militum movebat
excitata præsentia ducis, sed quod Vulscorum animis
nihil terribilius erat quam ipsius Camilli forte oblata
species: ita, quocumque se intulisset, victoriam secum
5 haud dubiam trahebat. Maxime id evidens fuit, quum
in lævum cornu prope jam pulsum arrepto repente equo
cum scuto pedestri advectus conspectu suo prœlium
6 restituit ostentans vincentem cæteram aciem. Jam in-
clinata res erat, sed turba hostium et fuga impediebat,
et longa cæde conficienda multitudo tanta fesso militi
erat, quum repente ingentibus procellis fusus imber
7 certam magis victoriam quam prœlium diremit. Signo
deinde receptui dato nox insequuta quietis Romanis per-
fecit bellum: Latini namque et Hernici relictis Vulscis

domos profecti sunt malis consiliis pares adepti even-
tus: Vulsci, ubi se desertos ab eis videre quorum
fiducia rebellaverant, relictis castris mœnibus Satrici
se includunt. Quos primo Camillus vallo circumdare 8
et aggere atque operibus oppugnare est adortus: quæ
postquam nulla eruptione impediri videt, minus esse
animi ratus in hoste quam ut in eo tam lentæ spei vic-
toriam exspectaret, cohortatus milites ne tamquam
Veios oppugnantes in opere longinquo sese tererent,
victoriam in manibus esse, ingenti militum alacritate
mœnia undique adgressus scalis oppidum cepit. Vul- 9
sci abjectis armis sese dediderunt.

Cæterum animus ducis rei majori Antio imminebat: (9)
id caput Vulscorum, eam fuisse originem proximi belli.
Sed quia nisi magno apparatu—tormentis machinisque 2
—tam valida urbs capi non poterat, relicto ad exer-
citum collega Romam est profectus, ut senatum ad
excidendum Antium hortaretur. Inter sermonem ejus 3
—credo rem Antiatem diuturniorem manere diis cordi
fuisse—legati ab Nepete ac Sutrio auxilium adversus
Etruscos petentes veniunt, brevem occasionem esse
ferendi auxilii memorantes. Eo vim Camilli ab Antio 4
fortuna avertit. Namque cum ea loca opposita Etruriæ
et velut claustra inde portæque essent, et illis occu-
pandi ea quum quid novi molirentur, et Romanis recu-
perandi tuendique cura erat. Igitur senatui cum Ca- 5
millo agi placuit, ut omisso Antio bellum Etruscum
susciperet: legiones urbanæ, quibus Quintus Servilius
præfuerat, ei decernuntur. Quamquam expertum ex- 6
ercitum adsuetumque imperio, qui in Vulscis erat, mal-
let, nihil recusavit: Valerium tantummodo imperii so-
cium depoposcit. Quinctius Horatiusque successores 7
Valerio in Vulscis missi. Profecti ab urbe Sutrium 8

Furius et Valerius partem oppidi jam captam ab Etru-
scis invenere, ex parte altera intersæptis itineribus ægre
9 oppidanos vim hostium ab se arcentes. Quum Romani
auxilii adventus tum Camilli nomen celeberrimum apud
hostes sociosque et in præsentia rem inclinatam sus-
10 tinuit et spatium ad opem ferendam dedit. Itaque
diviso exercitu Camillus collegam in eam partem cir-
cumductis copiis, quam hostes tenebant, mœnia adgredi
jubet, non tanta spe scalis capi urbem posse, quam ut
—aversis eo hostibus—et oppidanis jam pugnando fes-
sis laxaretur labor et ipse spatium intrandi sine cer-
11 tamine mœnia haberet. Quod quum simul utrim-
que factum esset ancepsque terror Etruscos circum-
staret, et mœnia summa vi oppugnari et intra mœnia
esse hostem viderent, porta se, quæ una forte non ob-
12 sidebatur, trepidi uno agmine ejecere. Magna cædes
13 fugientium et in urbe et per agros est facta. Plures
a Furianis intra mœnia cæsi: Valeriani expeditiores
ad persequendos fuere nec ante noctem, quæ conspec-
14 tum ademit, finem cædendi fecere. Sutrio recepto
restitutoque sociis Nepete exercitus ductus, quod per
(10) deditionem acceptum jam totum Etrusci habebant. Vi-
debatur plus in ea urbe recipienda laboris fore, non
in eo solum quod tota hostium erat, sed etiam quod
parte Nepesinorum prodente civitatem facta erat de-
2 ditio. Mitti tamen ad principes eorum placuit, ut
secernerent se ab Etruscis fidemque, quam implorâssent
3 ab Romanis, ipsi præstarent. Unde quum responsum
adlatum esset nihil suæ potestatis esse, Etruscos mœnia
custodiasque portarum tenere, primo populationibus
agri terror est oppidanis admotus: deinde, postquam
deditionis quam societatis fides sanctior erat, fascibus
sarmentorum ex agro collatis ductus ad mœnia exer-

citus completisque fossis scalæ admotæ: et clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepesinis inde edic- 4
tum ut arma ponant, parcique jussum inermi, Etrusci pariter armati atque inermes cæsi. Nepesinorum quo- 5
que auctores deditionis securi percussi, innoxiæ multitudini redditæ res oppidumque cum præsidio relictum. Ita duabus sociis urbibus ex hoste receptis victorem 6
exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repe- 7
titæ quæsitumque, cur per eos annos militem ex instituto non dedissent. Responsum frequenti utriusque 8
gentis concilio est, nec culpam in eo publicam nec consilium fuisse, quod suæ juventutis aliqui apud Vulscos militaverint: eos tamen ipsos pravi consilii pœnam habere nec quemquam ex his reducem esse. Militis 9
autem non dati causam terrorem adsiduum a Vulscis fuisse, quam pestem adhærentem lateri suo tot super alia aliis bellis exhauriri nequîsse. Quæ relata patri- 10
bus magis tempus quam causam non visa belli habere.

Insequenti anno—A. Manlio P. Cornelio T. et L. (11)
Quinctiis Capitolinis L. Papirio Cursore iterum C. Sergio iterum tribunis consulari potestate—grave bellum foris, gravior domi seditio exorta: bellum ab Vulscis adjuncta Latinorum atque Hernicorum defectione, seditio —unde minime timeri potuit—a patriciæ gentis viro et inclytæ famæ M. Manlio Capitolino. Qui nimius animi 2
quum alios principes sperneret, uni inviderct eximio simul honoribus atque virtutibus M. Furio, ægre ferebat solum eum in magistratibus solum apud exercitus esse, tantum jam eminere ut îsdem auspiciis creatos non pro collegis sed pro ministris habeat, quum interim —si quis vere æstimare velit—a M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi a se

prius Capitolium atque arx servata esset, et ille inter
aurum accipiendum et in spem pacis solutis animis
Gallos adgressus sit, ipse armatos capientesque arcem
depulerit: illius gloriæ pars virilis apud omnes milites
sit qui simul vicerint, suæ victoriæ neminem omnium
3 mortalium socium esse. His opinionibus inflato animo,
ad hoc vitio quoque ingenii vehemens et impotens,
postquam inter patres non quantum æquum censebat
excellere suas opes animadvertit, primum omnium ex
patribus popularis factus cum plebeiis magistratibus
consilia communicare, criminando patres adliciendo ad
se plebem jam aura non consilio ferri, famæque magnæ
4 malle quam bonæ esse. Et non contentus agrariis
legibus, quæ materia semper tribunis plebi seditionum
fuisset, fidem moliri cœpit: acriores quippe æris alieni
stimulos esse, qui non egestatem modo atque ignomi-
niam minentur sed nervo ac vinculis corpus liberum
5 territent. Et erat æris alieni magna vis re damnosis-
6 sima etiam divitibus ædificando contracta. Bellum
itaque Vulscum—grave per se—oneratum Latinorum
atque Hernicorum defectione in speciem causæ jacta-
tum, ut major potestas quæreretur: sed nova consilia
Manlii magis compulere senatum ad dictatorem crean-
dum: creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitum
(12) dixit T. Quinctium Capitolinum. Dictator, etsi majo-
rem dimicationem propositam domi quam foris cerne-
bat, tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat seu
victoria triumphoque dictaturæ ipsi vires se additurum
ratus, dilectu habito in agrum Pomptinum, quo a Vulscis
2 exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito, præ-
ter satietatem tot jam libris adsidua bella cum Vulscis
gesta legentibus illud quoque succursurum, quod mihi
percensenti propiores temporibus harum rerum auctores

miraculo fuit, unde totiens victis Vulscis et Æquis
suffecerint milites. Quod quum ab antiquis tacitum 3
prætermissumque sit, cujus tandem ego rei præter opi-
nionem, quæ sua cuique conjectanti esse potest, auctor
sim? simile veri est, aut intervallis bellorum—sicut
nunc in dilectibus fit Romanis—alia atque alia subole
juniorum ad bella instauranda totiens usos esse, aut
non ex îsdem semper populis exercitus scriptos, quam-
quam eadem semper gens bellum intulerit, aut innume-
rabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse
locis, quæ nunc vix seminario exiguo militum relicto
servitia Romana ab solitudine vindicant. Ingens certe, 4
quod inter omnes auctores conveniat. Quamquam nu- 5
per Camilli ductu atque auspicio accisæ res erant, Vul-
scorum exercitus fuit: ad hoc Latini Hernicique ac-
cesserant et Circeiensium quidam et coloni etiam a
Velitris Romani. Dictator castris eo die positis pos- 6
tero, quum auspicato prodisset hostiaque cæsa pacem
deûm adorâsset, lætus ad milites jam arma ad proposi-
tum pugnæ signum, sicut edictum erat, luce prima 7
capientes processit: "Nostra victoria est, milites," in-
quit, "si quid dî vatesve eorum in futurum vident:
itaque, ut decet certæ spei plenos et cum imparibus
manus conserturos, pilis ante pedes positis gladiis tan-
tum dextras armemus. Ne procurri quidem ab acie 8
velim, sed obnixos vos stabili gradu impetum hostium
excipere: ubi illi vana injecerint missilia et effusi stan-
tibus vobis se intulerint, tum micent gladii et veniat in
mentem uni cuique, deos esse qui Romanum adjuvent,
deos qui secundis avibus in prœlium miserint. Tu, T. 9
Quintî, equitem intentus ad primum initium moti cer-
taminis teneas: ubi hærere jam aciem collato pede vi-
deris, tum terrorem equestrem occupatis alio pavore

10 infer invectusque ordines pugnantium dissipa." Sic
eques sic pedes ut præceperat pugnant, nec dux legi-
(13) ones nec fortuna fefellit ducem. Multitudo hostium
nulli rei præter quam numero freta et oculis utramque
metiens aciem temere prœlium iniit, temere omisit:
clamore tantum missilibusque telis et primo pugnæ
impetu ferox gladios et collatum pedem et vultum
hostis ardore animi micantem ferre non potuit: impulsa
2 frons prima et trepidatio subsidiis illata. Et suum
terrorem intulit eques: rupti inde multis locis ordines
motaque omnia et fluctuantis similis acies erat: dein,
postquam cadentibus primis jam ad se quisque perven-
3 turam cædem cernebat, terga vertunt. Instare Ro-
manus: et, donec armati confertique abibant, peditum
labor in persequendo fuit: postquam jactari arma pas-
sim fugaque per agros spargi aciem hostium animad-
versum est, tum equitum turmæ emissæ dato signo, ne
in singulorum morando cæde spatium ad evadendum
interim multitudini darent: satis esse missilibus ac
terrore impediri cursum obequitandoque agmen teneri,
dum adsequi pedes et justa cæde conficere hostem pos-
4 set. Fugæ sequendique non ante noctem finis fuit.
5 Capta quoque ac direpta eodem die castra Vulscorum
prædaque omnis præter libera corpora militi concessa
6 est. Pars maxima captivorum ex Latinis atque Her-
nicis fuit, nec hominum de plebe, ut credi posset mer-
cede militâsse, sed principes quidam juventutis inventi,
manifesta fides, publica ope Vulscos hostes adjutos:
Circeiensium quoque quidam cogniti et coloni a Veli-
tris: Romamque omnes missi percunctantibus primo-
ribus patrum eadem quæ dictatori—defectionem sui
quisque populi—haud perplexe indicavere.

(14) Dictator exercitum in stativis tenebat minime dubius

bellum cum iis populis patres jussuros, quum major domi exorta moles coegit acciri Romam eum gliscente in dies seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat. Non enim jam orationes modo M. Manlii sed 2
facta, popularia in speciem, tumultuosa eadem, qua mente fierent, intuenda erant. Centurionem, nobilem 3
militaribus factis, judicatum pecuniæ quum duci vidisset, medio foro cum caterva sua accurrit et manum injecit, vociferatusque de superbia patrum ac crudelitate feneratorum et miseriis plebis, virtutibus ejus viri fortunaque, "Tum vero ego" inquit "nequiquam hac dextra Capitolium arcemque servaverim, si civem commilitonemque meum tamquam Gallis victoribus captum in servitutem ac vincula duci videam." Inde rem credi- 4
tori palam populo solvit libraque et ære liberatum emittit, deos atque homines obtestantem ut M. Manlio liberatori suo, parenti plebis Romanæ, gratiam referant. Acceptus extemplo in tumultuosam turbam et ipse 5
tumultum augebat cicatrices acceptas Veienti Gallico aliisque deinceps bellis ostentans: se militantem, se restituentem eversos penates, multiplici jam sorte exsoluta mergentibus semper sortem usuris obrutum fenore esse: videre lucem forum civium ora M. Manlii opera: omnia parentium beneficia ab illo se habere: illi devovere corporis vitæque ac sanguinis quod supersit: quodcumque sibi cum patria—penatibus publicis ac privatis—juris fuerit, id cum uno homine esse. His 6
vocibus instincta plebes quum jam unius hominis esset, addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res: fundum in Veienti, caput patrimonii, subjecit præconi: "Ne quem vestrum" inquit, "Quirites, donec quidquam in re mea supererit, judicatum addictumve duci patiar." Id vero ita accendit animos, ut per omne fas 7

8 ac nefas sequuturi vindicem libertatis viderentur. Ad
hoc domi concionantis in modum sermones pleni cri-
minum in patres: inter quos quum omisso discrimine,
vera an vana jaceret, thesauros Gallici auri occultari a
patribus jecit, nec jam possidendis publicis agris con-
tentos esse nisi pecuniam quoque publicam avertant:
ea res si palam fiat, exsolvi plebem ære alieno posse.
9 Quæ ubi objecta spes est, enim vero indignum facinus
videri, quum conferendum ad redimendam civitatem a
Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam, idem
aurum ex hostibus captum in paucorum prædam ces-
10 sisse. Itaque exsequebantur quærendo, ubi tantæ rei
furtum occultaretur: differenteque et tempore suo se
indicaturum dicente cæteris omissis eo versæ erant om-
nium curæ, apparebatque nec veri indicii gratiam me-
(15) diam nec falsi offensionem fore. Ita suspensis rebus
2 dictator accitus ab exercitu in urbem venit. Postero
die senatu habito quum satis periclitatus voluntates
hominum discedere senatum ab se vetuisset, stipatus
ea multitudine sella in comitio posita viatorem ad M.
Manlium misit: qui dictatoris jussu vocatus, quum sig-
num suis dedisset adesse certamen, agmine ingenti ad
3 tribunal venit. Hinc senatus hinc plebs, suum quisque
4 intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dic-
tator silentio facto "Utinam" inquit "mihi patribusque
Romanis ita de cæteris rebus cum plebe conveniat,
quem ad modum quod ad te adtinet eamque rem, quam
5 de te sum quæsiturus, conventurum satis confido. Spem
factam a te civitati video, fide incolumi ex thesauris
Gallicis, quos primores patrum occultent, creditum solvi
6 posse. Cui ego rei tantum abest ut impedimento sim,
ut contra te, M. Manlî, adhorter, liberes fenore plebem
Romanam et istos incubantes publicis thesauris ex præ-

A. C. 382.]
da clandestina evolvas. Quod nisi facis, sive ut et ipse 7
in parte prædæ sis sive quia vanum indicium est, in vin-
cla te duci jubebo nec diutius patiar a te multitudinem
fallaci spe concitari." Ad ea Manlius nec se fefellisse 8
ait, non adversus Vulscos—totiens hostes quotiens pa-
tribus expediat—nec adversus Latinos Hernicosque,
quos falsis criminibus in arma agant, sed adversus se ac
plebem Romanam dictatorem creatum esse: jam omisso
bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri: jam dic-
tatorem profiteri patrocinium feneratorum adversus ple-
bem, jam sibi ex favore multitudinis crimen et perniciem
quæri. "Offendit" inquit "te, A. Corneli, vosque, pa- 9
tres conscripti, circumfusa turba lateri meo—, quin eam
diducitis a me singuli vestris beneficiis, intercedendo,
eximendo de nervo cives vestros, prohibendo judicatos
addictosque duci, ex eo quod afluit opibus vestris sus-
tinendo necessitates aliorum? sed quid ego vos, de
vestro impendatis, hortor: sortem aliquam forte, de
capite deducite quod usuris pernumeratum est:—jam
nihilo mea turba quam ullius conspectior erit. At 10
enim quid ita solus ego civium curam ago? nihilo
magis quod respondeam habeo, quam si quæras, quid
ita solus Capitolium arcemque servaverim. Et tum 11
universis quam potui opem tuli et nunc singulis feram.
Nam quod ad thesauros Gallicos adtinet, rem suapte
natura facilem difficilem interrogatio facit. Cur enim 12
quæritis, quod scitis? cur, quod in sinu vestro est,
excuti jubetis potius quam ponatis, nisi aliqua fraus
subest? quo magis argui præstigias jubetis vestras, eo
plus vereor ne abstuleritis observantibus etiam oculos.
Itaque non ego vobis ut indicem prædas vestras, sed 13
vos id cogendi estis ut in medium proferatis." Quum (16)
mittere ambages dictator juberet et aut peragere verum

indicium cogeret aut fateri facinus insimulati falso crimine senatus oblatæque vani furti invidiæ, negantem arbitrio inimicorum se loquuturum in vincla duci jussit.
2 Arreptus a viatore "Juppiter" inquit "optime maxime Junoque regina ac Minerva cæterique dii deæque, qui Capitolium arcemque incolitis, sicine vestrum militem ac præsidem sinitis vexari ab inimicis? hæc dextra, qua Gallos fudi a delubris vestris, jam in vinclis et catenis
3 erit?" Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant, sed invicta sibi quædam patientissima justi imperii civitas fecerat, nec adversus dictatoriam vim aut tribuni plebis aut ipsa plebs adtollere oculos aut hiscere
4 audebant. Conjecto in carcerem Manlio satis constat magnam partem plebis vestem mutâsse, multos mortales capillum ac barbam promisisse, obversatamque vestibulo
5 carceris mæstam turbam. Dictator de Vulscis triumphavit invidiæque magis triumphus quam gloriæ fuit: quippe domi non militiæ partum eum, actumque de cive non de hoste fremebant: unum defuisse tantum superbiæ, quod non M. Manlius ante currum sit ductus.
6 Jamque haud procul seditione res erat: cujus leniendæ causa postulante nullo largitor voluntarius repente senatus factus Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci jussit: bina jugera et semisses agri
7 adsignati. Quod quum et parvum et paucis datum et mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur, remedio irritatur seditio: et jam magis insignis et sordibus et facie reorum turba Manliana erat, amotusque post triumphum abdicatione dictaturæ terror et lin-
(17) guam et animos liberaverat hominum. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, quod defensores suos semper in præcipitem locum favore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat: sic

Sp. Cassium in agros plebem vocantem, sic Sp. Mælium ab ore civium famem suis impensis propulsantem oppressos, sic M. Manlium mersam et obrutam fenore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem proditum inimicis: saginare plebem populares suos ut jugulentur. Hoccine patiendum fuisse, si ad nutum 2
dictatoris non responderit vir consularis? fingerent mentitum ante, atque ideo non habuisse quod tum responderet—: cui servo umquam mendacii pœnam vincula fuisse? non obversatam esse memoriam noctis illius, quæ pæne ultima atque æterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum per Tarpeiam rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem eum armatum plenum sudoris ac sanguinis ipso pæne Jove erepto ex hostium manibus vidissent? selibrisne farris gratiam servatori patriæ relatam? et quem prope cœlestem, cognomine certe Capitolino Jovi parem fecerint, eum pati vinctum in carcere in tenebris obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam? adeo in uno omnibus satis auxilii fuisse, nullam opem in tam multis uni esse? Jam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabeba- 3
tur refracturosque carcerem minabantur, quum—remisso id quod erepturi erant—ex senatus consulto Manlius vinclis liberatur. Quo facto non seditio finita sed dux 4
seditioni datus est.

Per eosdem dies Latinis et Hernicis simul colonis 5
Circeiensibus et a Velitris, purgantibus se Vulsci crimine belli captivosque repetentibus ut suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita, tristiora colonis, quod cives Romani patriæ oppugnandæ nefanda consilia inîssent. Non negatum itaque tantum de capti- 6
vis, sed—in quo ab sociis tamen temperaverant—denuntiatum senatus verbis, facesserent propere ex urbe ab

ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis
(18) jus, externo non civi comparatum, tegeret. Recrudescente Manliana seditione sub exitu anni comitia
habita creatique tribuni militum consulari potestate
Servius Cornelius Maluginensis iterum P. Valerius Potitus iterum M. Furius Camillus sextum Servius Sulpicius Rufus iterum C. Papirius Crassus T. Quinctius
2 Cincinnatus iterum. Cujus principio anni et patribus
et plebi peropportune externa pax data: plebi, quod
non avocata dilectu spem cepit, dum tam potentem
haberet ducem, fenoris expugnandi: patribus, ne quo
externo terrore avocarentur animi ab sanandis domes-
3 ticis malis. Igitur quum pars utraque acrior aliquanto
coorta esset, jam in propinquum certamen aderat et
Manlius: advocata domum plebe cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque consilia agitat plenior aliquanto animorum irarumque quam antea fuerat:
iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto, spiritus dabat, quod nec ausus
esset idem in se dictator quod in Spurio Mælio Cincinnatus Quinctius fecisset, et vinculorum suorum invidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugisset
4 sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul
inflatus exacerbatusque jam per se accensos incitabat
plebis animos: "Quousque tandem ignorabitis vires
vestras, quas natura ne beluas quidem ignorare voluit?
numerate saltem, quot ipsi sitis quot adversarios habeatis, etsi, si singuli singulos adgressuri essetis, tamen
acrius crederem vos pro libertate quam illos pro dominatione certaturos: quot enim clientes circa singulos
fuistis patronos, tot nunc adversus unum hostem eritis.
Ostendite modo bellum: pacem habebitis. Videant vos
5 paratos ad vim: jus ipsi remittent. Audendum est

aliquid universis aut omnia singulis patienda. Quous- 6
que me circumspectabitis? ego quidem nulli vestrum
deero : ne fortuna mea desit, videte. Ipse vindex ves- 7
ter, ubi visum inimicis est, nullus repente fui, et vi-
distis in vincula duci universi eum, qui a singulis vobis
vincula depuleram. Quid sperem, si plus in me aude- 8
ant inimici? an exitum Cassii Mæliique exspectem?
bene facitis quod abominamini: dii prohibebunt hæc:
sed numquam propter me de cœlo descendent. Vobis 9
dent mentem oportet ut prohibeatis, sicut mihi dede-
runt armato togatoque ut vos a barbaris hostibus, a
superbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti 10
populi est, ut semper vobis auxilium adversus inimicos
satis sit, nec ullum, nisi quatenus imperari vobis sina-
tis, certamen adversus patres norîtis? nec hoc natura
insitum vobis est sed usu possidemini. Cur enim ad- 11
versus externos tantum animorum geritis ut imperare
illis æquum censeatis? quia consuêstis cum eis pro im-
perio certare, adversus hos temptare magis quam tueri
libertatem. Tamen, qualescumque duces habuistis qua-
lescumque ipsi fuistis, omnia adhuc—quantacumque
petîstis—obtinuistis seu vi seu fortuna vestra. Tempus 12
est etiam majora conari: experimini modo et vestram
felicitatem et me ut spero feliciter expertum: minore
negotio qui imperet patribus imponetis, quam qui re-
sisterent imperantibus imposuistis : solo æquandæ sunt
dictaturæ consulatusque, ut caput adtollere Romana
plebes possit. Proinde adeste, prohibete jus de pe- 13
cuniis dici : ego me patronum profiteor plebis, quod
mihi cura mea et fides nomen induit: vos si quo in-
signi magis imperii honorisve nomine vestrum appella-
bitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea
quæ vultis." Inde de regno agendi ortum initium 14

dicitur, sed nec cum quibus nec quem ad finem consilia pervenerint, satis planum traditur.

(19) At in parte altera senatus de secessione in domum privatam plebis, forte etiam in arce positam, et im-
2 minenti mole libertatis agitat. Magna pars vociferantur Servilio Ahala opus esse, qui non in vincla duci jubendo irritet publicum hostem sed unius jactura civis
3 finiat intestinum bellum. Decurritur ad leniorem verbis sententiam vim tamen eandem habentem, ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis consiliis M. Manlii
4 res publica detrimenti capiat. Tum tribuni consulari potestate tribunique plebi—nam et quia eundem et suæ potestatis quem libertatis omnium finem cernebant, patrum auctoritati se dediderant—ii tum omnes quid
5 opus facto sit consultant. Quum præter vim et cædem nihil cuiquam occurreret, eam autem ingentis dimicationis fore appareret, tum M. Menenius et Q. Publilius tribuni plebis: "Quid patrum et plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? quid cum plebe adgredimur eum, quem per ipsam plebem tutius adgredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat? diem dicere ei nobis in animo est: nihil minus populare quam regnum est: simul multitudo illa non secum certari viderint et ex advocatis judices facti erunt et accusatores de plebe patricium reum intuebuntur et regni crimen in medio, nulli magis
(20) quam libertati favebunt suæ." Adprobantibus cunctis
2 diem Manlio dicunt. Quod ubi est factum, primo commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt nec cum eo non modo patrum quemquam sed ne cognatos quidem aut adfines, postremo ne fratres quidem Aulum et Titum Manlios: quod ad eum diem numquam usu venisset, ut in tanto discrimine non et

proximi vestem mutarent: Ap. Claudio in vincula ducto C. Claudium inimicum Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse: consensu opprimi popularem virum, quod primus a patribus ad plebem defecisset. Quum 3
dies venit, quæ præter cœtus multitudinis seditiosasque voces et largitionem et fallax indicium pertinentia proprie ad regni crimen ab accusatoribus objecta sint reo, apud neminem auctorem invenio, nec dubito haud parva fuisse, quum damnandi mora plebi non in causa sed in loco fuerit. Illud notandum videtur, ut sciant homi- 4
nes, quæ et quanta decora fœda cupiditas regni non ingrata solum sed invisa etiam reddiderit: homines prope quadringentos produxisse dicitur, quibus sine fenore expensas pecunias tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset: ad hæc decora quoque belli non commemorâsse tantum sed protulisse etiam conspicienda, spolia hostium cæsorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta, in quibus insignes duas murales coronas, civicas octo. Ad hoc servatos ex hostibus 5
cives produxit, inter quos C. Servilium magistrum equitum absentem nominatum. Et quum ea quoque, quæ 6
bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica—facta dictis æquando—memorâsset, nudâsse pectus insigne cicatricibus bello acceptis, et identidem Capitolium spectans Jovem deosque alios devocâsse ad auxilium fortunarum suarum precatusque esse ut, quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent, et orâsse singulos universosque ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad deos immortales versi de se judicarent. In Campo Martio quum 7
centuriatim populus citaretur et reus ad Capitolium manus tendens ab hominibus ad deos preces avertisset,

apparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum libe-
râssent tanti memoria decoris, numquam fore in præ-
8 occupatis beneficio animis vero crimini locum. Ita pro-
dicta die in Petelinum lucum extra portam Flumenta-
nam, unde conspectus in Capitolium non esset, concilium
9 populi indictum est. Ibi crimen valuit et obstinatis
animis triste judicium invisumque etiam judicibus fac-
tum. Sunt qui per duumviros, qui de perduellione
10 anquirerent, creatos, auctores sint damnatum. Tribuni
de saxo Tarpeio dejecerunt, locusque idem in uno ho-
mine et eximiæ gloriæ monumentum et pœnæ ultimæ
11 fuit. Adjectæ mortuo notæ sunt, publica una, quod,
quum domus ejus fuisset ubi nunc ædes atque officina
Monetæ est, latum ad populum est ne quis patricius
in arce aut Capitolio habitaret, gentilicia altera, quod
gentis Manliæ decreto cautum est ne quis deinde M.
12 Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, nisi in li-
13 bera civitate natus esset, memorabilis. Populum brevi,
postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas
14 recordantem virtutes desiderium ejus tenuit. Pesti-
lentia etiam brevi consequuta nullis occurrentibus tan-
tæ cladis causis ex Manliano supplicio magnæ parti
videri orta: violatum Capitolium esse sanguine serva-
toris, nec dîs cordi fuisse pœnam ejus oblatam prope
oculis suis, a quo sua templa erepta manibus hostium
essent.

(21) Pestilentiam inopia frugum et vulgatam utriusque
mali famam anno insequente multiplex bellum excepit,
L. Valerio quartum Aulo Manlio tertium Servio Sulpi-
cio tertium Lucio Lucretio L. Æmilio tertium M. Tre-
2 bonio tribunis militum consulari potestate. Hostes
novi præter Vulscos velut sorte quadam prope in æter-
num exercendo Romano militi datos Circeiosque et

Velitras colonias jam diu molientes defectionem et suspectum Latium Lanuvini etiam, quæ fidelissima urbs fuerat, subito exorti. Id patres rati contemptu acci- 3
dere, quod Veliternis civibus suis tam diu impunita defectio esset, decreverunt ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo. Ad quam 4
militiam quo paratior plebes esset, quinqueviros Pomptino agro dividendo et triumviros Nepete coloniæ deducendæ creaverunt. Tum ut bellum juberent latum ad 5
populum est, et nequiquam dissuadentibus tribunis plebis omnes tribus bellum jusserunt. Apparatum eo anno 6
bellum est, exercitus propter pestilentiam non eductus: eaque cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum: et magna hominum pars eo ut legatio supplex Romam mitteretur inclinabat, ni privato, ut fit, periculo publicum implicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis metu, ne soli crimini subjecti piacula iræ Romanorum dederentur, avertissent colonias a consiliis pacis. Neque in senatu solum per eos legatio impedita 7
est, sed magna pars plebis incitata ut prædatum in agrum Romanum exirent. Hæc nova injuria exturba- 8
vit omnem spem pacis. De Prænestinorum quoque defectione eo anno primum fama exorta, arguentibusque eos Tusculanis et Gabinis et Labicanis, quorum in fines incursatum erat, ita placide ab senatu responsum est, ut minus credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, appareret.

Insequenti anno Sp. et L. Papirii novi tribuni mili- (22)
tum consulari potestate Velitras legiones duxere, quattuor collegis Ser. Cornelio Maluginensi tertium Q. Servilio C. Sulpicio L. Æmilio quartum tribunis ad præsidium urbis et si qui ex Etruria novi motus nuntiarentur —omnia enim inde suspecta erant—relictis. Ad Veli- 2

tras adversus majora pæne auxilia Prænestinorum quam
ipsam colonorum multitudinem secundo prœlio pugna-
tum est ita, ut propinquitas urbis hosti et causa ma-
turioris fugæ et unum ex fuga receptaculum esset.
3 Oppidi oppugnatione tribuni abstinuere, quia et anceps
erat nec in perniciem coloniæ pugnandum censebant.
4 Litteræ Romam ad senatum cum victoriæ nuntiis acri-
ores in Prænestinum quam in Veliternum hostem mis-
sæ: itaque ex senatus consulto populique jussu bellum
Prænestinis indictum, qui conjuncti Vulscis anno inse-
quente Satricum, coloniam populi Romani pertinaciter
a colonis defensam, vi expugnârunt fœdeque in captis
5 exercuere victoriam. Eam rem ægre passi Romani M.
Furium Camillum septimum tribunum militum creavere.
6 Additi collegæ A. et L. Postumii Regillenses ac L.
7 Furius cum L. Lucretio et M. Fabio Ambusto. Vul-
8 scum bellum M. Furio extra ordinem decretum. Ad-
jutor ex tribunis sorte L. Furius datur non tam e re
publica quam ut collegæ materia ad omnem laudem
esset, et publice, quod rem temeritate ejus prolapsam
restituit, et privatim, quod ex errore gratiam potius
9 ejus sibi quam suam gloriam petit. Exactæ jam ætatis
Camillus erat comitiisque jurare parato in verba excu-
sandæ valetudini solita consensus populi restiterat, sed
vegetum ingenium in vivido pectore vigebat virebatque
integris sensibus, et civiles jam res haud magnopere
10 obeuntem bella excitabant. Quattuor legionibus qua-
ternum millium scriptis—exercitu indicto ad portam Es-
quilinam in posteram diem—ad Satricum profectus.
11 Ibi eum expugnatores coloniæ haudquaquam perculsi
fidentes militum numero, quo aliquantum præstabant,
12 opperiebantur. Postquam adpropinquare Romanos sen-
serunt, extemplo in aciem procedunt nihil dilaturi quin

periculum summæ rerum facerent: ita paucitati hos-
tium nihil artes imperatoris unici, quibus solis con-
fiderent, profuturas esse. Idem ardor et in Romano 23
exercitu erat et in altero duce, nec præsentis dimica-
tionis fortunam ulla res præter quam unius viri con-
silium atque imperium morabatur, qui occasionem ju-
vandarum ratione virium trahendo bello quærebat. Eo 2
magis hostis instare, nec jam pro castris tantum suis
explicare aciem sed procedere in medium campi et vallo
prope hostium signa inferendo superbam fiduciam virium
ostentare. Id ægre patiebatur Romanus miles, multo 3
ægrius alter ex tribunis militum, L. Furius, ferox quum
ætate et ingenio tum multitudinis ex incertissimo su-
mentis animos spe inflatus. Hic per se jam milites 4
incitatos insuper instigabat elevando—qua una poterat
—ætate auctoritatem collegæ, juvenibus bella data dic-
titans et cum corporibus vigere et deflorescere animos:
cunctatorem ex acerrimo bellatore factum, et qui ad-
veniens castra urbesque primo impetu rapere sit soli-
tus, eum residem intra vallum tempus terere—quid
accessurum suis decessurumve hostium viribus speran-
tem? quam occasionem quod tempus quem insidiis
instruendis quærentem locum? frigere ac torpere senis
consilia: sed Camillo quum vitæ satis tum gloriæ esse:
ecquid adtinere cum mortali corpore uno civitatis, quam
immortalem esse deceat, pati consenescere vires? His 5
sermonibus tota in se averterat castra, et quum omnibus
locis posceretur pugna, "Sustinere" inquit, "M. Furî,
non possumus impetum militum, et hostis, cujus animos
cunctando auximus, jam minime toleranda superbia in-
sultat: cede unus omnibus et patere te vinci consilio
ut maturius bello vincas." Ad ea Camillus, quæ bella 6
suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare

in eis neque se neque populum Romanum aut consilii
sui aut fortunæ pœnituisse: nunc scire se collegam
habere jure imperioque parem, vigore ætatis præstan-
tem: itaque se quod ad exercitum adtineat regere con-
suêsse non regi, collegæ imperium se non posse impe-
dire: diis bene juvantibus ageret, quod e re publica
7 duceret. Ætati suæ se veniam etiam petere, ne in
prima acie esset: quæ senis munia in bello sint, iis se
non defuturum. Id a diis immortalibus precari, ne qui
8 casus suum consilium laudabile efficiat. Nec ab ho-
minibus salutaris sententia nec ab diis tam piæ preces
9 auditæ sunt. Primam aciem auctor pugnæ instruit,
subsidia Camillus firmat validamque stationem pro cas-
tris opponit: ipse edito loco spectator intentus in
(24) eventum alieni consilii constitit. Simul primo con-
cursu concrepuere arma, hostis dolo non metu pedem
2 rettulit. Lenis ab tergo clivus erat inter aciem et
castra: et quod multitudo suppeditabat, aliquot vali-
das cohortes in castris armatas instructasque reliquе-
rant, quæ inter commissum jam certamen, ubi vallo
3 adpropinquâsset hostis, erumperent. Romanus ceden-
tem hostem effuse sequendo in locum iniquum pertrac-
tus opportunus huic eruptioni fuit: versus itaque in
victorem terror et novo hoste et supina valle Romanam
4 inclinavit aciem. Instant Vulsci recentes qui e castris
impetum fecerant, integrant et illi pugnam qui simu-
5 lata cesserant fuga. Jam non recipiebat se Romanus
miles, sed immemor recentis ferociæ veterisque decoris
terga passim dabat atque effuso cursu castra repetebat,
quum Camillus subjectus ab circumstantibus in equum
et raptim subsidiis oppositis, "Hæc est" inquit, "mi-
lites, pugna quam poposcistis? quis homo quis deus
est, quem accusare possitis? vestra illa temeritas, ves-

tra ignavia hæc est. Sequuti alium ducem sequimini 6
nunc Camillum et, quod ductu meo soletis, vincite.
Quid vallum et castra spectatis? neminem vestrum 7
illa nisi victorem receptura sunt." Pudor primo tenuit 8
effusos: inde ut circumagi signa obvertique aciem viderunt in hostem, et dux—præterquam quod tot insignis triumphis, etiam ætate venerabilis—inter prima signa, ubi plurimus labor periculumque erat, se offerebat, increpare singuli se quisque et alios, et adhortatio in vicem totam alacri clamore pervasit aciem. Neque 9
alter tribunus rei defuit, sed missus a collega restituente peditum aciem ad equites, non castigando—ad quam rem leviorem auctorem eum culpæ societas fecerat--sed ab imperio totus ad preces versus orare singulos universosque, ut se reum fortunæ ejus diei crimine eximerent: "Abnuente ac prohibente collega temeritatis me omnium potius socium quam unius prudentiæ dedi: Camillus in utraque vestra fortuna suam gloriam videt: ego, ni restituitur pugna, quod miserrimum est, fortunam cum omnibus, infamiam solus sentiam." Optimum visum est in fluctuantem aciem tradi 10
equos et pedestri pugna invadere hostem: eunt insignes armis animisque, qua premi parte maxime peditum copias vident: nihil neque apud duces neque apud milites remittitur a summo certamine animi. Sensit 11
ergo eventus virtutis enixæ opem, et Vulsci, qua modo simulato metu cesserant, ea in veram fugam effusi magna pars et in ipso certamine et post in fuga cæsi, cæteri in castris, quæ capta eodem impetu sunt: plures tamen capti quam occisi.

Ubi in recensendis captivis quum Tusculani aliquot nos- (25)
citarentur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur, percontantibusque fassi publico consilio se militâsse. Cujus 2

tam vicini belli metu Camillus motus extemplo se Ro-
mam captivos ducturum ait, ne patres ignari sint Tus
culanos ab societate descîsse: castris exercituique in-
3 terim, si videatur, præsit collega. Documento unus
dies fuerat, ne sua consilia melioribus præferret: nec
tamen aut ipsi aut in exercitu cuiquam satis placato
animo Camillus laturus culpam ejus videbatur, qua
data in tam præcipitem casum res publica esset, et
quum in exercitu tum Romæ constans omnium fama
erat, quum varia fortuna in Vulscis gesta res esset,
adversæ pugnæ fugæque in L. Furio culpam, secundæ
4 decus omne penes M. Furium esse. Introductis in
senatum captivis, quum bello persequendos Tusculanos
patres censuissent Camilloque id bellum mandâssent,
adjutorem sibi ad eam rem unum petit, permissoque
ut ex collegis optaret quem vellet, contra spem om-
nium L. Furium optavit: qua moderatione animi quum
collegæ levavit infamiam, tum sibi gloriam ingentem
5 peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum: pace con
stanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non po-
terant: intrantibus fines Romanis non demigratum
ex propinquis itineris locis, non cultus agrorum inter-
missus, patentibus portis urbis togati obviam frequen-
tes imperatoribus processere, commeatus exercitui co-
6 miter in castra ex urbe et ex agris devehitur. Camillus
castris ante portas positis eademne forma pacis, quæ
in agris ostentaretur, etiam intra mœnia esset scire
cupiens, ingressus urbem ubi patentes januas et ta-
bernis apertis proposita omnia in medio vidit, inten-
tosque opifices suo quemque operi, et ludos littera-
rum strepere discentium vocibus, ac repletas semi-
tas inter vulgus aliud puerorum et mulierum huc at-
que illuc euntium qua quemque suorum usuum causæ

ferrent, nihil usquam non pavidis modo sed ne mi-
rantibus quidem simile, circumspiciebat omnia inqui-
rens oculis, ubinam bellum fuisset: adeo nec amotæ
rei usquam nec oblatæ ad tempus vestigium ullum
erat, sed ita omnia constanti tranquilla pace ut eo vix
fama belli perlata videri posset. Victus igitur patientia (26)
hostium senatum eorum vocari jussit: "Soli adhuc"
inquit, "Tusculani, vera arma verasque vires, quibus
ab ira Romanorum vestra tutaremini, invenistis: ite
Romam ad senatum: æstimabunt patres, utrum plus
ante pœnæ an nunc veniæ meriti sitis. Non præcipiam 2
gratiam publici beneficii: deprecandi potestatem a me
habueritis: precibus eventum vestris senatus, quem
videbitur, dabit." Postquam Romam Tusculani vene- 3
runt senatusque paulo ante fidelium sociorum mæstus
in vestibulo curiæ est conspectus, moti extemplo patres
vocari eos jam tum hospitaliter magis quam hostiliter
jussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit: "Quibus 4
bellum indixistis intulistisque, patres conscripti, sicut
nunc videtis nos stantes in vestibulo curiæ vestræ, ita
armati paratique obviam imperatoribus legionibusque
vestris processimus. Hic noster hic plebis nostræ 5
habitus fuit eritque semper, nisi si quando a vobis
proque vobis arma acceperimus. Gratias agimus et 6
ducibus vestris et exercitibus, quod oculis magis quam
auribus crediderunt et, ubi nihil hostile erat, ne ipsi
quidem fecerunt. Pacem, quam nos præstitimus, eam 7
a vobis petimus: bellum eo—sicubi est—avertatis pre-
camur: in nos quid arma polleant vestra, si patiendo
experiundum est, inermes experiemur. Hæc mens nos- 8
tra est, dii immortales faciant—tam felix quam pia.
Quod ad crimina adtinet, quibus moti bellum indixistis, 9
etsi revicta rebus verbis confutare nihil adtinet, tamen,

etiam si vera sint, vel fateri nobis ea, quum tam evi-
10 denter pœnituerit, tutum censemus. Peccetur in vos,
dum digni sitis quibus ita satisfiat." Tantum fere
11 verborum ab Tusculanis factum. Pacem in præsentia
nec ita multo post civitatem etiam impetraverunt. Ab
Tusculo legiones reductæ.

(27) Camillus, consilio et virtute in Vulsco bello, felicitate
in Tusculana expeditione, utrobique singulari adversus
collegam patientia et moderatione insignis, magistratu
abiit, creatis tribunis militaribus in insequentem annum
L. et P. Valeriis—Lucio quintum Publio tertium—et
Gaio Sergio tertium Lucio Menenio iterum Publio Pa-
2 pirio Servio Cornelio Maluginense. Censoribus quo-
que eguit annus maxime propter incertam famam æris
alieni, adgravantibus summam etiam invidiæ ejus tri-
bunis plebis, quum ab iis elevaretur, quibus fide magis
quam fortuna debentium laborare creditum videri expe-
3 diebat. Creati censores C. Sulpicius Camerinus Sp.
Postumius Regillensis, cœptaque jam res morte Pos-
tumii, quia collegam suffici censori religio erat, in-
4 terpellata est. Igitur quum Sulpicius abdicâsset se
magistratu, censores alii vitio creati non gesserunt
magistratum: tertios creari velut diis non accipientibus
5 in eum annum censuram religiosum fuit. Eam vero
ludificationem plebis tribuni ferendam negabant: fu-
gere senatum testes tabulas publicas census cujusque,
quia nolint conspici summam æris alieni, quæ indicatura
sit demersam partem a parte civitatis, quum interim
obæratam plebem objectari aliis atque aliis hostibus.
6 Passim jam sine ullo discrimine bella quæri: ab Antio
Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legio-
nes ductas: Latinis Hernicis Prænestinis jam intentari
arma civium magis quam hostium odio, ut in armis

terant plebem nec respirare in urbe aut per otium li-
bertatis meminisse sinant aut consistere in concione,
ubi aliquando audiant vocem tribuniciam de levando
fenore et fine aliarum injuriarum agentem. Quod si 7
sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici
quemquam civem Romanum ob creditam pecuniam pas-
suros neque dilectum haberi, donec inspecto ære alieno
initaque ratione minuendi ejus sciat unus quisque, quid
sui quid alieni sit, supersit sibi liberum corpus an id
quoque nervo debeatur. Merces seditionis proposita 8
confestim seditionem excitavit: nam et addicebantur
multi et ad Prænestini famam belli novas legiones
scribendas patres censuerant: quæ utraque simul auxi-
lio tribunicio et consensu plebis impediri cœpta, nam
neque duci addictos tribuni sinebant neque juniores
nomina dabant. Quum patribus minor præsens cura 9
creditæ pecuniæ juris exsequendi quam dilectus esset
—quippe jam a Præneste profectos hostes in agro Ga-
bino consedisse nuntiabatur—, interim tribunos plebis
fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen
quam deterruerat, neque aliud ad seditionem exstin-
guendam in urbe quam prope illatum mœnibus ipsis
bellum valuit. Nam quum esset Prænestinis nuntia- (28)
tum nullum exercitum conscriptum Romæ, nullum du-
cem certum esse, patres ac plebem in semet ipsos
versos, occasionem rati duces eorum raptim agmine
acto pervastatis protinus agris ad portam Collinam
signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. Con 2,3
clamatum ad arma concursumque in muros atque por-
tas est, tandemque ab seditione ad bellum versi dicta-
torem T. Quinctium Cincinnatum creavere. Is magis- 4
trum equitum Aulum Sempronium Atratinum dixit.
Quod ubi auditum est,—tantus ejus magistratus ter-

ror erat—simul hostes a mœnibus recessere et juniores Romani ad edictum sine retractatione convenere.
5 Dum conscribitur Romæ exercitus, castra interim hostium haud procul Alia flumine posita, inde agrum late populantes fatalem se urbi Romanæ locum cepisse inter se jactabant, similem pavorem inde ac fugam fore ac bello Gallico fuerit: et enim, si diem contactum religione insignemque nomine ejus loci timeant Romani, quanto magis Aliensi die Aliam ipsam monumentum tantæ cladis reformidaturos? species profecto his ibi truces Gallorum sonumque vocis in oculis at-
6 que auribus fore. Has inanium rerum inanes ipsas volventes cogitationes fortunæ loci delegaverant spes
7 suas. Romani contra, ubicumque esset Latinus hostis, satis scire eum esse, quem ad Regillum lacum devictum
8 centum annorum pace obnoxia tenuerint. Locum insignem memoria cladis irritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat ne qua
9 terra sit nefasta victoriæ suæ. Quin ipsi sibi Galli si offerantur illo loco, se ita pugnaturos ut Romæ pugnaverint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios, tunc quum effecerint ne quis hostis, qui mœnia Romana intrâsset, nuntium secundæ adversæque fortunæ domum
(29) perferret. His utrimque animis ad Aliam ventum est.
2 Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi intentique, "Videsne tu" inquit, "A. Semproni, loci fortuna illos fretos ad Aliam constitisse? nec illis dî immortales certioris quidquam fiduciæ majorisve
3 quod sit auxilii dederint. At tu fretus armis animisque concitatis equis invade mediam aciem: ego cum legio-
4 nibus in turbatos trepidantesque inferam signa. Adeste dî, testes fœderis, et expetite pœnas debitas simul vobis
5 violatis nobisque per vestrum numen deceptis." Non

equitem non peditem sustinuere Prænestini: primo im-
petu ac clamore dissipati ordines sunt: dein, postquam
nullo loco constabat acies, terga vertunt consternatique
et præter castra etiam sua pavore prælati non prius se
ab effuso cursu sistunt quam in conspectu Præneste
fuit. Ibi ex fuga dissipati locum quem tumultuario 6
opere communirent capiunt, ne, si intra mœnia se re-
cepissent, extemplo ureretur ager depopulatisque om-
nibus obsidio urbi inferretur. Sed postquam direptis 7
ad Aliam castris victor Romanus aderat, id quoque
munimentum relictum, et vix mœnia tuta rati oppido se
Præneste includunt. Octo præterea oppida erant sub 8
ditione Prænestinorum. Ad ea circumlatum bellum, 9
deincepsque haud magno certamine captis Velitras ex-
ercitus ductus. Eæ quoque expugnatæ. Tum ad ca- 10
put belli Præneste ventum. Id non vi sed per dedi-
tionem receptum est. T. Quinctius semel acie victor, 11
binis castris hostium novem oppidis vi captis, Præ-
neste in deditionem accepto Romam revertit, triumph-
ansque signum Præneste devectum Jovis imperatoris
in Capitolium tulit: dedicatum est inter cellam Jovis
ac Minervæ, tabulaque sub eo fixa monumentum rerum
gestarum his ferme incisa litteris fuit "Juppiter atque
divi omnes hoc dederunt ut T. Quinctius dictator op-
pida novem caperet." Die vicesimo quam creatus erat 12
dictatura se abdicavit.

Comitia inde habita tribunorum militum consulari (30)
potestate, quibus æquatus patriciorum plebeiorumque
numerus. Ex patribus creati P. et C. Manlii cum L.
Julio, plebes C. Sextilium M. Albinium L. Antistium
dedit. Manliis, quod genere plebeios gratia Julium 2
anteibant, Vulsci provincia sine sorte sine comparatione
extra ordinem data, cujus et ipsos postmodo et patres

3 qui dederant pœnituit. Inexplorato pabulatum cohortes misere: quibus velut circumventis—quum id falso nuntiatum esset—dum præsidio ut essent citati feruntur, ne auctore quidem adservato, qui eos hostis Latinus pro milite Romano frustratus erat, ipsi in insidias præ-
4 cipitavere. Ibi dum iniquo loco sola virtute militum restantes cædunt cæduntnrque, castra interim Romana
5 jacentia in campo ab altera parte hostes invasere. Ab ducibus utrobique proditæ temeritate atque inscitia res: quidquid superfuit fortunæ populi Romani, id militum
6 etiam sine rectore stabilis virtus tutata est. Quæ ubi Romam sunt relata, primum dictatorem dici placebat: deinde, postquam quietæ res ex Vulscis adferebantur et apparuit nescire eos victoria et tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces: otiumque inde—quantum a Vulscis—fuisset: id modo extremo anno tumultuatum, quod Prænestini concitatis Latinorum populis
7 rebellârunt. Eodem anno Setiam ipsis querentibus penuriam hominum novi coloni adscripti: rebusque haud prosperis bello domestica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia majestasque inter suos obtinuit, solatium fuit.

(31) Insequentis anni principia statim seditione ingenti arsere tribunis militum consulari potestate Sp. Furio Q. Servilio iterum L. Menenio tertium P. Clœlio M.
2 Horatio L. Geganio. Erat autem et materia et causa seditionis æs alienum, cujus noscendi gratia Sp. Servilius Priscus Q. Clœlius Siculus censores facti ne rem
3 agerent, bello impediti sunt. Namque trepidi nuntii primo, fuga deinde ex agris legiones Vulscorum ingressas fines popularique passim Romanum agrum adtulere.
4 In qua trepidatione tantum afuit ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior potestas

tribunicia impediendo dilectuesset, donec conditiones
impositæ patribus ne quis, quoad bellatum esset, tri-
butum daret aut jus de pecunia credita diceret. Eo 5
laxamento plebi sumpto mora dilectui non est facta.
Legionibus novis scriptis placuit duos exercitus in 6
agrum Vulscum legionibus divisis duci: Sp. Furius M.
Horatius dextrorsus maritimam oram atque Antium,
Q. Servilius et L. Geganius læva ad montes Ecetram
pergunt. Neutra parte hostis obvius fuit. Populatio 7
itaque non illi vagæ similis, quam Vulscus latrocinii
more discordiæ hostium fretus et virtutem metuens per
trepidationem raptim fecerat, sed ab justo exercitu
justa ira facta spatio quoque temporis gravior: quippe
a Vulscis timentibus, ne interim exercitus ab Roma
exiret, incursiones in extrema finium factæ erant: Ro-
mano contra etiam in hostico morandi causa erat ut
hostem ad certamen cliceret. Itaque omnibus passim 8
tectis agrorum vicisque etiam quibusdam exustis, non
arbore frugifera non satis in spem frugum relictis,
omnique quæ extra mœnia fuit hominum pecudumque
præda abacta Romam utrimque exercitus reducti.

Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, **(32)**
postquam quietæ res ab hostibus erant, celebrari de
integro juris dictio, et tantum abesse spes veteris le-
vandi fenoris, ut tributo novum fenus contraheretur
in murum a censoribus locatum saxo quadrato faciun-
dum. Cui succumbere oneri coacta plebes, quia quem
dilectum impedirent non habebant tribuni plebis. Tri- 2
bunos etiam militares patricios omnes coacta principum
opibus fecit L. Æmilium P. Valerium quartum C. Ve-
turium Ser. Sulpicium L. et C. Quinctios Cincinnatos.
Isdem opibus obtinuere ut adversus Latinos Vulscos- 3
que, qui conjunctis legionibus ad Satricum castra ha-

bebant, nullo impediente omnibus junioribus sacramento adactis tres exercitus scriberent, unum ad præsidium urbis, alterum qui, si qui alibi motus exstitisset, ad subita belli mitti posset: tertium longe validissimum P. Valerius et L. Æmilius ad Satricum duxere: ubi quum aciem instructam hostium loco æquo invenissent, extemplo pugnatum, et ut nondum satis claram victoriam sic prosperæ spei pugnam imber ingentibus
4 procellis fusus diremit. Postero die iterata pugna, et aliquam diu æqua virtute fortunaque Latinæ maxime legiones longa societate militiam Romanam edoctæ restabant: eques immissus ordines turbavit, turbatis signa peditum illata, quantumque Romana se invexit acies,
5 tantum hostes gradu demoti. Et ut semel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat: fusi hostes quum Satricum, quod duo millia inde aberat, non castra peterent, ab equite maxime cæsi: castra capta direp-
6 taque. Ab Satrico nocte, quæ prœlio proxima fuit, fugæ simili agmine petunt Antium, et, quum Romanus exercitus prope vestigiis sequeretur, plus tamen timor quam ira celeritatis habuit: prius itaque mœnia intravere hostes quam Romanus extrema agminis carpere
7 aut morari posset. Inde aliquot dies vastando agro absumpti nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad mœnia adgredienda nec illis ad subeundum pugnæ
(33) casum. Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta, quum Antiates victi malis subactique bello, in quo et nati erant et consenuerant, deditionem spectarent, Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseverandum in bello faceret.
2 Finis certaminis fuit, postquam utrisque apparuit, nihil per alteros stare quo minus incepta persequerentur: Latini profecti a societate pacis ut rebantur inhonestæ

sese vindicaverunt, Antiates incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis urbem agrosque Romanis dedunt. Ira et rabies Latinorum, quia nec Romanos 3
bello lædere nec Vulscos in armis retinere potuerant, eo erupit ut Satricum urbem, quæ receptaculum primum eis adversæ pugnæ fuerat, igni concremarent: nec aliud tectum ejus superfuit urbis, quum faces pariter sacris profanisque injicerent, quam matris Matutæ templum: inde eos nec sua religio nec verecundia deûm arcuisse dicitur, sed vox horrenda edita templo cum tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amovissent. Incensos ea rabie impetus Tusculum tulit 4
ob iram, quod deserto communi concilio Latinorum non in societatem modo Romanam sed etiam in civitatem se dedissent. Patentibus portis quum improviso 5
incidissent, primo clamore oppidum præter arcem captum est. In arcem oppidani refugere cum conjugibus 6
ac liberis, nuntiosque Romam qui certiorem de suo casu senatum facerent misere. Haud segnius quam 7
fide populi Romani dignum fuit exercitus Tusculum ductus: L. Quinctius et Ser. Sulpicius tribuni militum duxere: clausas portas Tusculi Latinosque simul obsidentium atque obsessorum animo hinc mœnia Tusculi tueri vident illinc arcem oppugnare—terrere una ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriusque 8
partis animos: Tusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem, Latinos ex prope certa fiducia mox capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de se ipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab 9
Tusculanis, excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano. Utrimque urgentur Latini: nec impetus Tus- 10
culanorum decurrentium ex superiore loco sustinent: nec Romanos subeuntes mœnia molientesque obices

11 portarum arcere possunt. Scalis prius mœnia capta,
inde effracta claustra portarum: et quum anceps hostis
et a fronte et a tergo urgeret nec ad pugnam ulla vis
nec ad fugam loci quicquam superesset, in medio cæsi
12 ad unum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo ex-
ercitus Romam est reductus.

(34) Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla
omnia foris erant, tanto in urbe vis patrum in dies
miseriæque plebis crescebant, quum eo ipso, quod ne-
2 cesse erat solvi, facultas solvendi impediretur. Itaque
quum jam ex re nihil dari posset, fama et corpore judi-
cati atque addicti creditoribus satisfaciebant pœnaque in
3 vicem fidei cesserat. Adeo ergo obnoxios submiserant
animos non infimi solum sed principes etiam plebis, ut
non modo ad tribunatum militum inter patricios peten-
dum, quod tanta vi ut liceret tetenderant, sed ne ad
plebeios quidem magistratus capessendos petendosque
ulli viro acri experientique animus esset, possessi-
onemque honoris usurpati modo a plebe per paucos
4 annos recuperâsse in perpetuum patres viderentur. Ne
id nimis lætum parti alteri esset, parva—ut plerumque
5 solet—rem ingentem moliundi causa intervenit. M.
Fabii Ambusti, potentis viri quum inter sui corporis ho-
mines tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter
id genus contemptor ejus habebatur, filiæ duæ nuptæ
Ser. Sulpicio major, minor C. Licinio Stoloni erat, illus-
tri quidem viro, tamen plebeio, eaque ipsa adfinitas haud
6 spreta gratiam Fabio ad vulgum quæsierat. Forte ita
incidit ut, in Servii Sulpicii tribuni militum domo soro-
res Fabiæ quum inter se, ut fit, sermonibus tempus tere-
rent, lictor Sulpicii, quum is de foro se domum recipe-
7 ret, forem, ut mos est, virga percuteret. Quum ad id
moris ejus insueta expavisset minor Fabia, risui sorori

fuit miranti ignorare id sororem. Cæterum is risus sti- 8
mulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit, fre-
quentia quoque prosequentium rogantiumque num quid
vellet. Credo fortunatum matrimonium ei sororis vi- 9
sum suique ipsam malo arbitrio, quo a proximis quis-
que minime anteiri vult, pœnituisse. Confusam eam
ex recenti morsu animi quum pater forte vidisset, per-
contatus "Satin' salve" avertentem causam doloris—
quippe nec satis piam adversus sororem nec admodum
in virum honorificam—elicuit comiter sciscitando ut
fateretur, eam esse causam doloris, quod juncta impari
esset nupta in domo, quam nec honos nec gratia in-
trare posset. Consolans inde filiam Ambustus bonum 10
animum habere jussit, eosdem prope diem domi visuram
honores quos apud sororem videat. Inde consilia inire 11
cum genero cœpit adhibito L. Sextio strenuo adoles-
cente et cujus spei nihil præter genus patricium deesset.
Occasio videbatur rerum novandarum propter ingentem (35)
vim æris alieni, cujus levamen mali plebes nisi suis in
summo imperio locatis nullum speraret. Accingendum 2
ad eam cogitationem esse: conando agendoque jam eo
gradum fecisse plebeios, unde, si porro adnitantur,
pervenire ad summa et patribus æquari tam honore
quam virtute possent. In præsentia tribunos plebis 3
fieri placuit, quo in magistratu sibimet ipsi viam ad
cæteros honores aperirent: creatique tribuni C. Licinius
et L. Sextius promulgavere leges omnes adversus opes
patriciorum et pro commodis plebis, unam de ære
alieno ut deducto eo de capite, quod usuris pernume-
ratum esset, id quod superesset triennio æquis por-
tionibus persolveretur, alteram de modo agrorum ne
quis plus quingenta jugera agri possideret, tertiam ne
tribunorum militum comitia fierent consulumque utique

alter ex plebe crearetur:—cuncta ingentia et quæ sine
4 certamine maximo obtineri non possent. Omnium igi-
tur simul rerum, quarum immodica cupido inter mor-
tales est—agri pecuniæ honorum—discrimine proposito
conterriti patres quum trepidâssent, publicis privatis-
que consiliis nullo remedio alio præter expertam multis
jam ante certaminibus intercessionem invento collegas
adversus tribunicias rogationes comparaverunt: qui, ubi
tribus ad suffragium ineundum citari a Licinio Sextio-
que viderunt, stipati patrum præsidiis nec recitari ro-
gationes nec sollemne quicquam aliud ad sciscendum
5 plebi fieri passi sunt. Jamque frustra sæpe concilio
advocato quum pro antiquatis rogationes essent, "Bene
habet" inquit Sextius: "quando quidem tantum inter-
cessionem pollere placet, isto ipso telo tutabimur ple-
6 bem. Agitedum comitia indicite, patres, tribunis mili-
tum creandis: faxo ne juvet vox ista VETO, qua nunc
7 concinentes collegas nostros tam læti auditis." Haud
irritæ cecidere minæ: comitia præter ædilium tribuno-
rumque plebi nulla sunt habita: Licinius Sextiusque
tribuni plebis refecti nullos curules magistratus creari
passi sunt: eaque solitudo magistratuum et plebe re-
ficiente duos tribunos et iis comitia tribunorum mili-
tum tollentibus per quinquennium urbem tenuit.

(36) Alia bella opportune quievere: Veliterni coloni ges-
tientes otio, quod nullus exercitus Romanus esset, et
agrum Romanum aliquotiens incursavere et Tusculum
oppugnare adorti sunt: eaque res Tusculanis veteribus
sociis novis civibus opem orantibus verecundia maxime
non patres modo sed etiam plebem movit: remittenti-
bus tribunis plebis comitia per interregem sunt habita
creatique tribuni militum L. Furius A. Manlius Ser.
Sulpicius Ser. Cornelius P. et C. Valerii haudquaquam

tam obedientem in dilectu quam in comitiis plebem habuere, ingentique contentione exercitu scripto profecti non ab Tusculo modo submovere hostem sed intra suamet ipsum mœnia compulere, obsidebanturque haud paulo vi majore Velitræ quam Tusculum obsessum fuerat. Nec tamen ab eis, a quibus obsideri cœptæ erant, 2
expugnari potuere: ante novi creati sunt tribuni militum Q. Servilius C. Veturius A. et M. Cornelii Q. Quinctius M. Fabius. Nihil ne ab iis quidem tribunis 3
ad Velitras memorabile factum. In majore discrimine 4
domi res vertebantur. Nam præter Sextium Liciniumque latores legum jam octavum tribunos plebis refectos Fabius quoque tribunus militum Stolonis socer, quarum legum auctor fuerat, earum suasorem se haud dubium ferebat: et quum octo ex collegio tribunorum plebi primo intercessores legum fuissent, quinque soli erant, et, ut ferme solent qui a suis desciscunt, capti et stupentes animi vocibus alienis id modo quod domi præceptum erat intercessioni suæ prætendebant, Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse, in adventum militum comitia differri debere, ut universa plebes de suis commodis suffragium ferret. Sextius Liciniusque 5
cum parte collegarum et uno ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum usu tractandi animos plebis, primores patrum productos interrogando de singulis quæ ferebantur ad populum fatigabant: auderentne postulare ut, quum bina jugera agri plebi dividerentur, ipsis plus quingenta jugera habere liceret, ut singuli prope trecentorum civium possiderent agros, plebeio homini vix ad tectum necessarium aut locum sepulturæ suus pateret ager? an placeret fenore circumventam plebem, ni potius quam sorte creditum solvat, corpus in nervum ac supplicia dare et gregatim quotidie de foro

addictos duci et repleri vinctis nobiles domus et, ubicumque patricius habitet, ibi carcerem privatum esse?
(37) Hæc indigna miserandaque auditu quum apud timentes sibimet ipsos majore audientium indignatione quam sua increpuissent, atqui nec agros occupandi modum nec fenore trucidandi plebem alium patribus umquam fore adfirmabant, nisi alterum ex plebe consulem custodem suæ libertatis plebes fecisset: contemni jam tribunos plebi, quippe quæ potestas jam suam ipsam vim frangat intercedendo: non posse æquo jure agi, ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit: nisi imperio communicato numquam plebem in parte pari rei pub-
2 licæ fore. Nec esse quod quisquam satis putet, si plebeiorum ratio comitiis consularibus habeatur: nisi alterum consulem utique ex plebe fieri necesse sit,
3 neminem fore. An jam memoria exîsse, quum tribunos militum idcirco potius quam consules creari placuisset, ut et plebeiis pateret summus honos, quattuor et quadraginta annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? qui crederent duobusne in locis sua voluntate impertituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint, et ad consulatum viam fieri passuros, qui tribunatum sæptum tam diu habuerint? lege obtinendum esse quod comitiis per gratiam nequeat, et seponendum extra certamen alterum consulatum ad quem plebi sit aditus, quoniam in certamine relictus præmium
4 semper potentioris futurus sit. Nec jam posse dici id quod antea jactare soliti sint, non esse in plebeiis idoneos viros ad curules magistratus: num qui enim socordius aut segnius rem publicam administrari post Publii Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit, quam per eos annos gesta sit, quibus præter

patricios nemo tribunus militum fuerit? quin contra
patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem
plebeium. Quæstores quoque sicut tribunos militum 5
paucis ante annis ex plebe cœptos creari, nec ullius
eorum populum Romanum pœnituisse. Consulatum su- 6
peresse plebeiis: eam esse arcem libertatis, id columen:
si eo perventum sit, tum populum Romanum vere
exactos ex urbe reges et stabilem libertatem suam
existimaturum: quippe ex illa die in plebem ventura
omnia quibus patricii excellant, imperium atque hono-
rem gloriam belli genus nobilitatem, magna ipsis fru-
enda, majora liberis relinquenda. Hujus generis ora- 7
tiones ubi accipi videre, novam rogationem promulgant
ut pro duumviris sacris faciundis decemviri creentur
ita, ut pars ex plebe pars ex patribus fiat, omniumque
earum rogationum comitia in adventum ejus exercitus
differunt qui Velitras obsidebat. Prius circumactus (38)
est annus quam a Velitris reducerentur legiones. Ita 2
suspensa de legibus res ad novos tribunos militum di-
lata, nam plebis tribunos eosdem—duos utique quia
legum latores erant—plebes reficiebat. Tribuni militum 3
creati T. Quinctius Ser. Cornelius Ser. Sulpicius Sp.
Servilius L. Papirius L. Veturius. Principio statim 4
anni ad ultimam dimicationem de legibus ventum, et
quum tribus vocarentur nec intercessio collegarum la-
toribus obstaret, trepidi patres ad duo ultima auxilia,
summum imperium summumque ad civem, decurrunt.
Dictatorem dici placet: dicitur M. Furius Camillus, 5
qui magistrum equitum L. Æmilium cooptat. Legum 6
quoque latores adversus tantum apparatum adversa-
riorum et ipsi causam plebis ingentibus animis armant
concilioque plebis indicto tribus ad suffragium vocant.
Quum dictator stipatus agmine patriciorum plenus iræ 7

minarumque consedisset, atque ageretur res solito primum certamine inter se tribunorum plebi ferentium legem intercedentiumque, et, quanto jure potentior intercessio erat, tantum vinceretur favore legum ipsarum latorumque, et "Uti rogas" primæ tribus dicerent, tum Camillus "Quandoquidem" inquit, "Quirites, jam vos tribunicia libido non potestas regit, et intercessionem secessione quondam plebis partam vobis eadem vi facitis irritam qua peperistis, non rei publicæ magis universæ quam vestra causa dictator intercessioni adero eversum-
8 que vestrum auxilium imperio tutabor. Itaque, si C. Licinius et L. Sextius intercessioni collegarum cedunt, nihil patricium magistratum inseram concilio plebis: si adversus intercessionem tamquam captæ civitati leges imponere tendent, vim tribuniciam a se ipsa dissolvi
9 non patiar." Adversus ea quum contemptim tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent, tum percitus ira Camillus lictores qui de medio plebem emoverent misit, et addidit minas, si pergerent, sacramento omnes juniores adacturum exercitumque extemplo ex urbe educ-
10 turum. Terrorem ingentem incusserat plebi, ducibus plebis accendit magis certamine animos quam minuit: sed re neutro inclinata magistratu se abdicavit, seu quia vitio creatus erat ut scripsere quidam, seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem idque plebs scivit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, quingentûm millium
11 ei multa esset. Sed auspiciis magis quam novi exempli rogatione deterritum ut potius credam, quum ipsius viri facit ingenium tum quod ei suffectus est extemplo P. Manlius dictator—quem quid creari adtinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset?—et quod eundem M. Furium dictatorem insequens annus habuit haud sine pudore certe fractum priore anno in se im-

perium repetiturum, simul quod eo tempore, quo promulgatum de multa ejus traditur, aut et huic rogationi, qua se in ordinem cogi videbat, obsistere potuit, aut ne illas quidem, propter quas et hæc lata erat, impedire, et quod, quoad usque ad memoriam nostram tribuniciis consularibusque certatum viribus est, dictaturæ semper altius fastigium fuit.

Inter priorem dictaturam abdicatam novamque a (39)
Manlio initam ab tribunis velut per interregnum con-
cilio plebis habito apparuit, quæ ex promulgatis plebi,
quæ latoribus gratiora essent: nam de fenore atque
agro rogationes jubebant, de plebeio consule antiqua-
bant. Et perfecta utraque res esset, ni tribuni se in 2
omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius 3
deinde dictator rem in causam plebis inclinavit C. Li-
cinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de
plebe dicto. Id ægre patres passos accipio: dictato- 4
rem propinqua cognatíone Licinii se apud patres ex-
cusare solitum, simul negantem magistri equitum majus
quam tribuni consularis imperium esse. Licinius Sex- 5
tiusque, quum tribunorum plebi creandorum indicta co-
mitia essent, ita se gerere ut negando jam sibi velle
continuari honorem acerime accenderent ad id quod
dissimulando petebant plebem: nonum se annum jam
velut in aciem adversus optimates maximo privatim
periculo nullo publice emolumento stare: consenuisse
jam secum et rogationes promulgatas et vim omnem
tribuniciæ potestatis. Primo intercessione collegarum 6
in leges suas pugnatum esse, deinde ablegatione juven-
tutis ad Veliternum bellum, postremo dictatorium ful-
men in se intentatum: jam nec collegas nec bellum nec
dictatorem obstare, quippe qui etiam omen plebeio con-
suli magistro equitum ex plebe dicendo dederit: se

ipsam plebem et commoda morari sua: liberam urbem
ac forum a creditoribus, liberos agros ab injustis pos-
7 sessoribus extemplo si velit habere posse. Quæ mu-
nera quando tandem satis grato animo æstimaturos, si
inter accipiendas de suis commodis rogationes spem
honoris latoribus earum incidant? non esse modestiæ
populi Romani id postulare, ut ipse fenore levetur et
in agrum injuria possessum a potentibus inducatur,
per quos ea consequutus sit, senes tribunicios non sine
honore tantum sed etiam sine spe honoris relinquat.
8 Proinde ipsi primum statuerent apud animos, quid vel-
lent, deinde comitiis tribuniciis declararent voluntatem.
9 Si conjuncte ferre ab se promulgatas rogationes vellent,
esse quod eosdem reficerent tribunos plebis, perlaturos
enim quæ promulgaverint: sin, quod cuique privatim
opus sit, id modo accipi velint, opus esse nihil invi-
diosa continuatione honoris: nec se tribunatum nec
(40) illos eo quæ promulgata sint habituros. Adversus tam
obstinatam orationem tribunorum quum præ indignitate
rerum stupor silentiumque inde cæteros patrum defix-
isset, Ap. Claudius Crassus nepos decemviri dicitur odio
magis iraque quam spe ad dissuadendum processisse et
loquutus in hanc fere sententiam esse: "Neque novum
neque inopinatum mihi sit, Quirites, si, quod unum
familiæ nostræ semper objectum est ab seditiosis tri-
bunis, id nunc ego quoque audiam, Claudiæ genti jam
inde ab initio nihil antiquius in re publica patrum
majestate fuisse, semper plebis commodis adversatos
2 esse. Quorum alterum neque nego neque infitias eo,
nos, ex quo adsciti sumus simul in civitatem et patres,
enixe operam dedisse ut per nos aucta potius quam
imminuta majestas earum gentium, inter quas nos esse
voluistis, dici vere posset: illud alterum pro me majo-

A. C. 365.] ribusque meis contendere ausim, Quirites, nisi, quæ pro universa re publica fiant, ea plebi tamquam aliam incolenti urbem adversa quis putet, nihil nos neque privatos neque in magistratibus quod incommodum plebi esset scientes fecisse, nec ullum factum dictumve nostrum contra utilitatem vestram, etsi quædam contra voluntatem fuerint, vere referri posse. An hoc, si Clau- 3
diæ familiæ non sim nec ex patricio sanguine ortus sed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum et vivere in libera civitate sciam, reticere possim, L. illum Sextium et C. Licinium, perpetuos, si diis placet, tribunos, tantum licentiæ novem annis quibus regnant sumpsisse, ut vobis negent potestatem liberam suffragii non in comitiis non in legibus jubendis se permissuros esse?—sub conditione, inquit, nos reficietis decimum tribunos:—quid est aliud dicere, quod petunt alii, nos adeo fastidimus ut sine mercede magna non accipiamus. Sed quæ tandem ista merces est, qua 4
vos semper tribunos plebis habeamus? ut rogationes inquit nostras, seu placent seu displicent, seu utiles seu inutiles sunt, omnes conjunctim accipiatis. Obsecro 5
vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media concione unum civem subclamare 'Bona venia vestra liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse, antiquare alias.' Non inquit licebit:—tu de 6
fenore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, jubeas, et hoc portenti non fiat in urbe Romana, uti L. Sextium atque hunc Gaium Licinium consules, quod indignaris quod abominaris, videas? aut omnia accipe aut nihil fero:—ut si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo, et aut abstinere eo quod vitale sit jubeat aut mortiferum vitali admisceat. Ergo si esset 7
libera hæc civitas, non tibi frequentes subclamâssent

'abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis!'
8 quid, si tu non tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit qui ferat illud? si quis patricius si quis—quod illi volunt invidiosius esse—Claudius diceret 'aut omnia accipite aut nihil fero'—quis vestrum, Quirites, ferret? numquamne vos res potius quam auctores spectabitis, sed omnia semper, quæ magistratus ille dicet, secundis auribus, quæ ab nostrum quo dicentur, adversis accipietis?—at hercule sermo est minime civilis:—quid rogatio qualis est, quam a vobis antiquatam indignantur? sermoni, Quirites, simillima. Consu-
9 les inquit rogo, ne vobis quos velitis facere liceat. An aliter qui rogat, qui utique alterum ex plebe fieri consulem jubet nec duos patricios creandi potestatem vobis permittit? si hodie bella sint, quale Etruscum fuit quum Porsina Janiculum insedit, quale Gallicum modo quum præter Capitolium atque arcem omnia hæc hostium erant, et consulatum cum hoc M. Furio et quolibet alio ex patribus L. ille Sextius peteret, possetisne ferre Sextium haud pro dubio consulem esse, Camillum de repulsa dimicare? hocine est in commune honores vocare, ut duos plebeios fieri consules liceat, duos patricios non liceat, et alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque ex patribus præterire liceat? quænam ista societas, quænam consortio est? parum est, si, cujus pars tua nulla adhuc fuit, in partem ejus venis, nisi partem petendo totum traxeris? timeo inquit ne, si duos licebit creari patricios, neminem creetis plebeium:—quid est dicere aliud, quia indignos vestra voluntate creaturi non estis, necessitatem vobis creandi quos non vultis imponam? quid sequitur nisi ut ne beneficium quidem debeat populo, si cum duobus patriciis unus petierit plebeius et lege se non suffragio creatum di-

cat? Quo modo extorqueant, non quo modo petant (41)
honores quærunt, et ita maxima sunt adepturi, ut nihil ne pro minimis quidem debeant, et occasionibus potius quam virtute petere honores malunt. Est aliquis, qui 2
se inspici æstimari fastidiat, qui certos sibi uni honores inter dimicantes competitores æquum censeat esse, qui se arbitrio vestro eximat, qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis et serva pro liberis faciat—omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua potestate tamquam regum in Capitolio numeratis—, quis est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consulatum facilior per istius legis occasionem quam nobis ac liberis nostris fiat, si quidem nos ne quum volueritis quidem creare interdum poteritis, istos etiam si nolueritis necesse sit?—De indignitate satis dictum est, et enim dignitas ad homines pertinet: quid de religionibus atque auspiciis, quæ propria deorum immortalium contemptio atque injuria est, loquar? auspiciis hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militiæque omnia geri, quis est qui ignoret? penes quos igitur sunt auspicia more majorum? nempe penes patres, nam plebeius quidem magistratus nullus auspicato creatur: nobis adeo propria sunt auspicia, ut non solum quos populus creat patricios magistratus non aliter quam auspicato creet, sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicato interregem prodamus et privatim auspicia habeamus, quæ isti ne in magistratibus quidem habent. Quid 3
igitur aliud quam tollit ex civitate auspicia, qui plebeios consules creando a patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? eludant nunc licet religiones: quid enim est, si pulli non pascentur, si ex cavea tardius exierint, si occecinerit avis? parva sunt hæc, sed parva ista non contemnendo majores vestri maximam hanc rem fecerunt: nunc

nos, tamquam jam nihil pace deorum opus sit, omnes cæ-
4 rimonias polluimus. Vulgo ergo pontifices augures sa-
crificuli reges creentur, cuilibet apicem dialem, dummodo
homo sit, imponamus, tradamus ancilia penetralia deos
deorumque curam quibus nefas est: non leges auspicato
ferantur, non magistratus creentur, nec centuriatis nec
curiatis comitiis patres auctores fiant: Sextius et Lici-
nius tamquam Romulus ac Tatius in urbe Romana reg-
5 nent, quia pecunias alienas quia agros dono dant. Tanta
dulcedo est ex alienis fortunis prædandi, nec in men-
tem venit, altera lege solitudines vastas in agris fieri
pellendo finibus dominos, altera fidem abrogari, cum
6 qua omnis humana societas tollitur. Omnium rerum
causa vobis antiquandas censeo istas rogationes: quod
faxitis, deos velim fortunare."
(42) Oratio Appii ad id modo valuit ut tempus rogationum
2 jubendarum proferretur. Refecti decimum iidem tri-
buni Sextius et Licinius de decemviris sacrorum ex
parte de plebe creandis legem pertulere: creati quinque
patrum quinque plebis, graduque eo jam via facta ad
3 consulatum videbatur. Hac victoria contenta plebes
cessit patribus, ut in præsentia consulum mentione
omissa tribuni militum crearentur: creati A. et M.
Cornelii iterum M. Geganius P. Manlius L. Veturius
4 P. Valerius sextum. Quum præter Velitrarum obsi-
dionem—tardi magis rem exitus quam dubii—quietæ
externæ res Romanis essent, fama repens belli Gallici
adlata perpulit civitatem ut M. Furius dictator quintum
diceretur: is T. Quinctium Pennum magistrum equitum
5 dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem
flumen auctor est Claudius, inclitamque in ponte pug-
nam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manus
conseruit, in conspectu duorum exercituum cæsum tor-

que spoliavit, tum pugnatam: pluribus auctoribus magis adducor ut credam, decem haud minus post annos ea acta, hoc autem anno in Albano agro cum Gallis dictatore M. Furio signa collata. Nec dubia nec difficilis 6 Romanis, quamquam ingentem Galli terrorem memoria pristinæ cladis adtulerant, victoria fuit: multa millia barbarorum in acie, multa captis castris cæsa: palati alii Apuliam maxime petentes quum fuga se longinqua, tum quod passim eos simul pavor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori consensu patrum plebisque triumphus decretus. Vixdum perfunctum 7 eum bello atrocior domi seditio excepit, et per ingentia certamina dictator senatusque victus ut rogationes tribuniciæ acciperentur, et comitia consulum adversa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus consul factus. Et ne is quidem finis certaminum fuit, 8 quia patricii se auctores futuros negabant: prope secessionem plebis res terribilesque alias minas civilium certaminum venit, quum tamen per dictatorem conditionibus sedatæ discordiæ sunt concessumque ab nobilitate plebi de consule plebeio, a plebe nobilitati de prætore uno, qui jus in urbe diceret, ex patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis 9 ordinibus quum dignam eam rem senatus censeret esse, meritoque id si quando umquam alias deûm immortalium causa libenter facturos fore, ut ludi maximi fierent et dies unus ad triduum adjiceretur, recusantibus id munus ædilibus plebis conclamatum a patriciis est juvenibus se id honoris deûm immortalium causa libenter acturos ut ædiles fierent: quibus quum ab universis gratiæ actæ essent, factum senatus consultum, ut duo viros ædiles ex patribus dictator populum rogaret, patres auctores omnibus ejus anni comitiis fierent,

TITI LIVII

AB URBE CONDITA

HISTORIARUM.

LIBER VII.

(1) Annus hic erit insignis novi hominis consulatu, in-
signis novis duobus magistratibus, prætura et curuli
2 ædilitate. Hos sibi patricii quæsivere honores pro con-
3 cesso plebi altero consulatu. Plebes consulatum L. Sex-
tio, cujus lege partus erat, dedit: patres præturam Sp.
Furio—Marci filio—Camillo, ædilitatem Gneo Quinctio
Capitolino et P. Cornelio Scipioni suarum gentium
viris gratia campestri ceperunt. L. Sextio collega ex
4 patribus datus L. Æmilius Mamercus. Principio anni
et de Gallis, quos primo palatos per Apuliam congre-
gari jam fama erat, et de Hernicorum defectione agitata
5 mentio. Quum de industria omnia, ne quid per ple-
beium consulem ageretur, proferrentur, silentium om-
nium rerum ac justitio simile otium fuit, nisi quod
non patientibus tacitum tribunis, quod pro consule
uno plebeio tres patricios magistratus curulibus sellis
prætextatos tamquam consules sedentes nobilitas sibi
sumpsisset, prætorem quidem etiam jura reddentem et
collegam consulibus atque îsdem auspiciis creatum,
verecundia inde imposita est senatui ex patribus ju-

bendi ædiles curules creari: primo ut alternis annis ex plebe fierent convenerat, postea promiscuum fuit. Inde 6
L. Genucio et Q. Servilio consulibus et ab seditione et a bello quietis rebus, ne quando a metu ac periculis vacarent, pestilentia ingens orta: censorem ædilem curulem tres tribunos plebis mortuos ferunt, pro portione et ex multitudine alia multa funera fuisse: maximeque eam pestilentiam insignem mors quam matura tam acerba M. Furii fecit: fuit enim vere vir unicus in omni fortuna, princeps pace belloque priusquam exsula tum iret, clarior in exsilio vel desiderio civitatis, quæ capta absentis imploravit opem, vel felicitate, qua restitutus in patriam secum patriam ipsam restituit: par deinde per quinque et viginti annos—tot enim post ea vixit—titulo tantæ gloriæ fuit, dignusque habitus, quem secundum a Romulo conditorem urbis Romanæ ferrent.
Et hoc et insequenti anno C. Sulpicio Petico C. Licinio (2)
Stolone consulibus pestilentia fuit. Eo nihil dignum 2
memoria actum, nisi quod pacis deûm exposcendæ causa tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit. Et 3
quum vis morbi nec humanis consiliis nec ope divina levaretur, victis superstitione animis ludi quoque scenici—nova res bellicoso populo, nam circi modo spectaculum fuerat—inter alia cœlestis iræ placamina instituti dicuntur. Cæterum parva quoque, ut ferme 4
principia omnia, et ea ipsa peregrina res fuit: sine carmine ullo sine imitandorum carminum actu ludiones ex Etruria acciti ad tibicinis modos saltantes haud indecoros motus more Tusco dabant. Imitari deinde 5
eos juventus simul inconditis inter se jocularia fundentes versibus cœpere, nec absoni a voce motus erant: accepta itaque res sæpiusque usurpando excitata. Ver- 6
naculis artificibus, quia hister Tusco verbo ludio voca-

batur, nomen histrionibus inditum, qui non sicut ante
Fescennino versu similem incompositum temere ac ru-
dem alternis jaciebant, sed impletas modis saturas de-
scripto jam ad tibicinem cantu motuque congruenti per-
7 agebant. Livius post aliquot annis, qui ab saturis
ausus est primus argumento fabulam serere, idem scili-
cet—id quod omnes tum erant—suorum carminum
actor, dicitur, quum sæpius revocatus vocem obtudisset,
venia petita puerum ad canendum ante tibicinem quum
statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigente
8 motu, quia nihil vocis usus impediebat. Inde ad manum
cantari histrionibus cœptum diverbiaque tantum ipso-
9 rum voci relicta. Postquam lege hac fabularum ab
risu ac soluto joco res avocabatur et ludus in artem
paulatim verterat, juventus histrionibus fabellarum actu
relicto ipsa inter se more antiquo ridicula intexta ver-
sibus jactitare cœpit, unde exorta quæ exodia post ea
appellata conservataque fabellis potissimum Atellanis
10 sunt. Quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit
juventus nec ab histrionibus pollui passa est: eo insti-
tutum manet ut actores Atellanarum nec tribu move-
antur et stipendia tamquam expertes artis ludicræ
11 faciant. Inter aliarum parva principia rerum ludorum
quoque prima origo ponenda visa est, ut appareret,
quam ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis
tolerabilem insaniam venerit.

(3) Nec tamen ludorum primum initium procurandis re-
ligionibus datum aut religione animos aut corpora mor-
bis levavit: quin etiam, quum medios forte ludos cir-
cus Tiberi superfuso irrigatus impedisset, id vero velut
aversis jam diis aspernantibusque placamina iræ ter-
2 rorem ingentem fecit. Itaque C. Genucio L. Æmilio
Mamerco iterum consulibus quum piaculorum magis

conquisitio animos quam corpora morbi adficerent, re-
petitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam
quondam clavo ab dictatore fixo sedatam. Ea religione 3
adductus senatus dictatorem clavi figendi causa dici
jussit: dictus L. Manlius Imperiosus L. Pinarium ma-
gistrum equitum dixit. Lex vetusta est priscis litteris 4
verbisque scripta, ut qui prætor maximus sit idibus
Septembribus clavum pangat: fixa fuit dextro lateri
ædis Jovis optimi maximi, ex qua parte Minervæ tem-
plum est. Eum clavum, quia raræ per ea tempora lit- 5
teræ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt, eoque
Minervæ templo dicatam legem, quia numerus Minervæ
inventum sit. Vulsiniis quoque clavos indices numeri 6
annorum fixos in templo Nortiæ Etruscæ deæ comparere
diligens talium monumentorum auctor Cincius adfirmat.
Horatius consul ex lege templum Jovis optimi maximi 7
dedicavit anno post reges exactos: a consulibus post ea
ad dictatores, quia majus imperium erat, sollemne clavi
figendi translatum est. Intermisso deinde more digna 8
etiam per se visa res, propter quam dictator crearetur:
qua de causa creatus L. Manlius, perinde ac rei geren-
dæ ac non solvendæ religionis gratia creatus esset,
bellum Hernicum adfectans dilectu acerbo juventutem
agitavit, tandemque omnibus in eum tribunis plebis
coortis seu vi seu verecundia victus dictatura abiit.
Neque eo minus principio insequentis anni Q. Servilio (4)
Ahala L. Genucio consulibus dies Manlio dicitur a M.
Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in dilectu non 2
damno modo civium sed etiam laceratione corporum
lata—partim virgis cæsis qui ad nomina non respondis-
sent, partim in vincula ductis—invisa erat, et ante
omnia invisum ipsum ingenium atrox cognomenque
Imperiosi grave liberæ civitati ab ostentatione sævitiæ

adscitum, quam non magis in alienis quam in proximis
3 ac sanguine ipso suo exerceret. Criminique ei tribunus
inter cætera dabat, quod filium juvenem, nullius probri
compertum, extorrem urbe domo penatibus, foro luce
congressu æqualium prohibitum, in opus servile, prope
in carcerem atque in ergastulum dederit, ubi summo
loco natus dictatorius juvenis quotidiana miseria dis-
4 ceret, vere imperioso patre se natum esse. At quam
ob noxiam? quia infacundior sit et lingua impromptus.
5 Quod naturæ damnum utrum nutriendum patri, si quic-
quam in eo humani esset, an castigandum ac vexatione
insigne faciendum fuisse? ne mutas quidem bestias
minus alere ac fovere, si quid ex progenie sua parum
prosperum sit: at hercule L. Manlium malum malo
augere filii et tarditatem ingenii insuper premere et, si
quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id exstinguere
vita agresti et rustico cultu inter pecudes habendo.
(5) Omnium potius his criminationibus quam ipsius juvenis
irritatus est animus: quin contra se quoque parenti
causam invidiæ atque criminum esse ægre passus, ut
omnes dii hominesque scirent se parenti opem latam
quam inimicis ejus malle, capit consilium rudis quidem
atque agrestis animi et quamquam non civilis exempli
2 tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis cultro
succinctus mane in urbem atque a porta domum con-
festim ad M. Pomponium tribunum pergit, janitori
opus esse sibi domino ejus convento extemplo ait, nun-
3 tiaret Titum Manlium L. filium esse. Mox introductus
—etenim percitum ira in patrem spes erat aut criminis
aliquid novi aut consilii ad rem agendam deferre—
salute accepta redditaque esse ait, quæ cum eo agere
4 arbitris remotis velit. Procul inde omnibus abire jus-
sis cultrum stringit, et super lectum stans ferro intento,

nisi in quæ ipse concepisset verba juraret, se patris ejus
accusandi causa concilium plebis numquam habiturum,
se eum extemplo transfixurum minatur. Pavidus tri- 5
bunus, quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum
inermem, illum prævalidum juvenem et, quod haud
minus timendum erat, stolide ferocem viribus suis cer-
neret, adjurat in quæ adactus est verba, et præ se
deinde tulit ea vi subactum se incepto destitisse. Nec 6
perinde ut maluisset plebes sibi suffragii ferendi de tam
crudeli et superbo reo potestatem fieri, ita ægre habuit
filium id pro parente ausum: eoque id laudabilius erat,
quod animum ejus tanta acerbitas patria nihil a pietate
avertisset. Itaque non patri modo remissa causæ dictio 7
est sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit, et
quum eo anno primum placuisset tribunos militum ad
legiones suffragio fieri—nam et antea sicut nunc quos
Rufulos vocant imperatores ipsi faciebant—, secundum
in sex locis tenuit nullis domi militiæque ad concilian-
dam gratiam meritis, ut qui rure et procul cœtu ho-
minum juventam egisset.

Eodem anno seu motu terræ seu qua vi alia forum (6)
medium ferme specu vasto collapsum in immensam alti-
tudinem dicitur, neque eam voraginem conjectu terræ,
quum pro se quisque gereret, explere potuisse prius
quam deûm monitu quæri cœptum, quo plurimum po-
pulus Romanus posset: id enim illi loco dicandum
vates canebant, si rem publicam Romanam perpetuam
esse vellent. Tum M. Curtium juvenem bello egregium 2
castigâsse ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum
bonum quam arma virtusque esset? silentio facto tem-
pla deorum immortalium, quæ foro imminent, Capito-
liumque intuentem et manus nunc in cœlum nunc in
patentes terræ hiatus—deos manes—porrigentem se

devovisse, equoque deinde quam poterat maxime exornato insidentem armatum se in specum immisisse: donaque ac fruges super eum a multitudine virorum ac mulierum congestas lacumque Curtium non ab antiquo illo Titi Tatii milite Curtio Mettio sed ab hoc appel-
3 latum. Cura non deesset, si qua ad verum via inquirentem ferret: nunc fama rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem: et lacus nomen ab hac recentiore insignitius fabula est.

4 Post tanti prodigii procurationem eodem anno de Hernicis consultus senatus quum fetiales ad res repetendas nequiquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit, popu-
5 lusque id bellum frequens jussit. L. Genucio consuli
6 ea provincia sorte evenit. In exspectatione civitas erat, quod primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset, perinde ut evenisset res ita communicatos honores pro bene aut secus consulto ha-
7 bitura. Forte ita tulit casus ut Genucius ad hostes magno conatu profectus in insidias præcipitaretur, legionibus necopinato pavore fusis consul circumventus
8 ab insciis quem interfecissent occideret. Quod ubi est Romam nuntiatum, nequaquam tantum publica calamitate mæsti patres quantum feroces infelici consulis plebeii ductu fremunt omnibus locis, irent crearent consules ex plebe, transferrent auspicia quo nefas esset: potuisse patres plebi scito pelli honoribus suis:—num etiam in deos immortales inauspicatam legem valuisse? vindicâsse ipsos suum numen sua auspicia, quæ ut primum contacta sint ab eo a quo nec jus nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse ne deinde turbato gentium jure comitia haberentur. His vocibus
9 curia et forum personat. Ap. Claudium, quia dissua-

serat legem, majore nunc auctoritate eventum reprehensi
ab se consilii incusantem, dictatorem consensu patricio-
rum Servilius consul dicit, dilectusque et justitium in-
dictum. Priusquam dictator legionesque novæ in Her- (7)
nicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occasio-
nem gesta egregie est. In Hernicos, morte consulis 2
contemptim ad castra Romana cum haud dubia expug-
nandi spe succedentes, hortante legato et plenis iræ
atque indignitatis militum animis eruptio est facta.
Multum ab spe adeundi valli res Hernicis afuit, adeo 3
turbatis inde ordinibus abscessere. Dictatoris deinde 4
adventu novus veteri exercitus jungitur et copiæ dupli-
cantur, et pro concione dictator laudibus legati militum-
que, quorum virtute castra defensa erant, simul audi-
entibus laudes meritas tollit animos simul cæteros ad
æmulandas virtutes acuit. Neque segnius ad hostes 5
bellum apparatur, qui et parti ante decoris memores ne-
que ignari auctarum virium hostis suas quoque vires
augent: omne Hernicum nomen, omnis militaris ætas
excitur: quadringenariæ octo cohortes—lecta robora vi-
rorum—scribuntur. Hunc eximium florem juventutis 6
eo etiam, quod ut duplex acciperent stipendium decre-
verant, spei animorumque implevere. Immunes quoque 7
operum militarium erant, ut in unum pugnæ laborem
reservati plus sibi quam pro virili parte adnitendum sci-
rent: extra ordinem etiam in acie locati, quo conspectior
virtus esset. Duûm millium planities castra Romana 8
ab Hernicis dirimebat: ibi pari ferme utrimque spatio
in medio pugnatum est. Primo stetit ambigua spe 9
pugna nequiquam sæpe conatis equitibus Romanis im-
petu turbare hostium aciem. Postquam equestris pugna 10
effectu quam conatibus vanior erat, consulto prius dic-
tatore equites permissu deinde ejus relictis equis cla-

more ingenti provolant ante signa et novam integrant
11 pugnam. Neque sustineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari corporum animorumque robore se obje-
(8) cissent. Tunc inter primores duorum populorum res
2 geritur. Quidquid hinc aut illinc communis Mars bello
3 aufert, multiplex quam pro numero damnum est. Vulgus aliud armatorum velut delegata primoribus pugna eventum suum in virtute aliena ponit. Multi utrimque
4 cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, quid deinde restaret, quærendo, si neque ex equis pepulissent hostem neque pedites quicquam momenti facerent? quam tertiam exspectarent pugnam? quid ante signa feroces prosiluissent et alieno pugnarent loco?—his inter se vocibus concitati clamore renovato inferunt pedem, et primum gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt, postremo jam haud dubie avertunt: neque tam vires pares quæ superaverit res facile dictu est, nisi quod perpetua fortuna utriusque
5 populi et extollere animos et minuere potuit. Usque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuere.
6 Diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat
7 certamen. Postero die deserta fuga castra Hernicorum et saucii relicti quidam inventi, agmenque fugientium ab Signinis, quum præter mœnia eorum infrequentia conspecta signa essent, fusum ac per agros trepida fuga
8 palatum est. Nec Romanis incruenta victoria fuit: quarta pars militum amissa et, ubi haud minus jacturæ fuit, aliquot equites Romani cecidere.

(9) Insequenti anno quum C. Sulpicius et C. Licinius Calvus consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inventis in agro hostibus Ferentinum urbem eorum vi

cepissent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clau-
sere. Ea ultima fuit causa, quum multæ ante queri- 2
moniæ ultro citroque jactatæ essent, cur per fetiales
rebus repetitis bellum Tiburti populo indiceretur. Dic- 3
tatorem T. Quinctium Pennum eo anno fuisse satis
constat et magistrum equitum Ser. Cornelium Malu-
ginensem. Macer Licinius comitiorum habendorum 4
causa et ab Licinio consule dictum scribit, quia, collega
comitia bello præferre festinante ut continuaret con-
sulatum, obviam eundum pravæ cupiditati fuerit: quæ-
sita ea propria familiæ laus leviorem auctorem Licinium
facit: quum mentionem ejus rei in vetustioribus anna-
libus nullam inveniam, magis ut belli Gallici causa
dictatorem creatum arbitrer inclinat animus. Eo certe 5
anno Galli ad tertium lapidem Salaria via trans pontem
Anienis castra habuere. Dictator quum tumultus Gal- 6
lici causa justitium edixisset, omnes juniores sacramento
adegit ingentique exercitu ab urbe profectus in citeriore
ripa Anienis castra posuit. Pons in medio erat neutris 7
eum rumpentibus ne timoris indicium esset. Prœlia 8
de occupando ponte crebra erant, nec, qui poterentur,
incertis viribus satis discerni poterat. Tum eximia 9
corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus pro-
cessit et quantum maxima voce potuit "Quem nunc"
inquit "Roma virum fortissimum habet, procedat age-
dum ad pugnam, ut noster duorum eventus ostendat,
utra gens bello sit melior." Diu inter primores juve- **(10)**
num Romanorum silentium fuit, quum et abnuere cer-
tamen vererentur et præcipuam sortem periculi petere
nollent. Tum T. Manlius L. filius, qui patrem a vex- 2
atione tribunicia vindicaverat, ex statione ad dictatorem
pergit: "Injussu tuo" inquit, "imperator, extra or-
dinem numquam pugnaverim, non si certam victoriam

videam: si tu permittis, volo ego illi beluæ ostendere, quando adeo ferox præsultat hostium signis, me ex ea familia ortum, quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeia
3 dejecit." Tum dictator "Macte virtute" inquit "ac pietate in patrem patriamque, T. Manlî, esto: perge et nomen Romanum invictum juvantibus diis præsta."
4 Armant inde juvenem æquales: pedestre scutum capit, Hispano cingitur gladio ad propiorem habili pugnam: armatum adornatumque adversus Gallum stolide lætum et—quoniam id quoque memoria dignum antiquis visum est—linguam etiam ab irrisu exserentem produ-
5 cunt. Recipiunt inde se ad stationem, et duo in medio armati spectaculi magis more quam lege belli destituuntur nequaquam visu ac specie æstimantibus pares.
6 Corpus alteri magnitudine eximium, versicolori veste pictisque et auro cælatis refulgens armis: media in altero militaris statura modicaque in armis habilibus magis quam decoris species: non cantus non exsultatio armorumque agitatio vana, sed pectus animorum iræque tacitæ plenum omnem ferociam in discrimen ipsum
7 certaminis distulerat. Ubi constitere inter duas acies tot circa mortalium animis spe metuque pendentibus, Gallus velut moles superne imminens projecto læva scuto in advenientis arma hostis vanum cæsim cum ingenti sonitu ensem dejecit: Romanus mucrone subrecto quum scuto scutum imum perculisset totoque corpore interior periculo vulneris factus insinuâsset se inter corpus armaque, uno alteroque subinde ictu ventrem atque inguina hausit et in spatium ingens ruentem porrexit hostem: jacentis inde corpus ab omni alia vexatione intactum uno torque spoliavit, quem re-
8 spersum cruore collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos; Romani alacres ab statione

obviam militi suo prægressi gratulantes laudantesque
ad dictatorem perducunt. Inter carminum prope mo- 9
dum incondita quædam militariter joculantes Torquati
cognomen auditum, celebratum deinde posteris etiam
familiæque honori fuit. Dictator coronam auream ad- 10
didit donum mirisque pro concione eam pugnam lau-
dibus tulit. Et hercule tanti ea ad universi belli even- (11)
tum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus
proxima nocte relictis trepide castris in Tiburtem agrum
atque inde societate belli facta commeatuque benigne
ab Tiburtibus adjutus mox in Campaniam transierit.
Ea fuit causa, cur proximo anno C. Pœtilius Balbus 2
consul, quum collegæ ejus M. Fabio Ambusto Hernici
provincia evenisset, adversus Tiburtes jussu populi ex-
ercitum duceret. Ad quorum auxilium quum Galli ex 3
Campania redîssent, fœdæ populationes in Labicano
Tusculanoque et Albano agro haud dubie Tiburtibus
ducibus sunt factæ: et quum adversus Tiburtem hos-
tem duce consule contenta res publica esset, Gallicus
tumultus dictatorem creari coegit: creatus Q. Servilius
Ahala T. Quinctium magistrum equitum dixit, et ex
auctoritate patrum, si prospere id bellum evenisset,
ludos magnos vovit. Dictator, ad continendos proprio 4
bello Tiburtes consulari exercitu jusso manere, omnes
juniores nullo detractante militiam sacramento adegit.
Pugnatum haud procul porta Collina est totius viribus 5
urbis in conspectu parentum conjugumque ac liberorum,
quæ magna etiam absentibus hortamenta animi tum sub-
jecta oculis simul verecundia misericordiaque militem
accendebant. Magna utrimque edita cæde avertitur tan- 6
dem acies Gallorum: fuga Tibur sicut arcem belli Gal-
lici petunt: palati a consule Pœtilio haud procul Tibure
excepti egressis ad opem ferendam Tiburtibus simul

7 cum iis intra portas compelluntur. Egregie quum ab
8 dictatore tum ab consule res gesta est. Et consul alter
Fabius prœliis primum parvis postremo una insigni
pugna, quum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos
9 devincit. Dictator consulibus in senatu et apud popu-
lum magnifice collaudatis et suarum quoque rerum illis
10 remisso honore dictatura se abdicavit. Pœtilius de Gal-
lis Tiburtibusque geminum triumphum egit, Fabio satis
11 visum ut ovans urbem iniret. Irridere Pœtilii trium-
phum Tiburtes: ubi enim eum secum acie conflixisse?
spectatores paucos fugæ trepidationisque Gallorum extra
portas egressos, postquam in se quoque fieri impetum
viderint et sine discrimine obvios cædi, recepisse se
intra urbem: eam rem triumpho dignam visam Ro-
manis: ne nimis mirum magnumque censerent tumul-
tum exciere in hostium portis, majorem ipsos trepi-
(12) dationem ante mœnia sua visuros. Itaque insequenti
anno M. Popilio Lænate Cn. Manlio consulibus primo
silentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti ad
2 urbem Romam venerunt. Terrorem repente ex somno
excitatis subita res et nocturnus pavor præbuit, ad hoc
multorum inscitia, qui aut unde hostes advenissent.
3 Conclamatum tamen celeriter ad arma est et portæ
stationibus murique præsidiis firmati: et, ubi prima
lux mediocrem multitudinem ante mœnia neque alium
quam Tiburtem hostem ostendit, duabus portis egressi
consules utrimque aciem subeuntium jam muros ad-
grediuntur: apparuitque occasione magis quam virtute
fretos venisse, adeo vix primum impetum Romanorum
4 sustinuere. Quin etiam bono fuisse Romanis adventum
eorum constabat, orientemque jam seditionem inter pa-
tres et plebem metu tam propinqui belli compressam.

5 Alius adventus hostium fuit proximo bello agris ter-

ribilior quam urbi: populabundi Tarquinienses fines Romanos maxime qua ex parte Etruriam adjacent peragravere, rebusque nequiquam repetitis novi consules C. Fabius et C. Plautius jussu populi bellum indixere, Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici 6
quoque belli fama increbrescebat: sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data et magna vis militum ab his ex fœdere vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta. Quo præsidio quum 7
fulta res Romana esset, levius fuit quod Gallos mox Præneste venisse atque inde circa Pedum consedisse auditum est. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit: 8
consul ad id accitus C. Plautius dixit: magister equitum dictatori additus M. Valerius: hi robora militum ex duobus consularibus exercitibus electa adversus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum quam parti 9
utrique placebat fuit. Quum primo Galli tantum avidi 10
certaminis fuissent, deinde Romanus miles ruendo in arma ac dimicationem aliquantum Gallicam ferociam vinceret, dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, fortunæ se committere adversus hostem, quem tempus deteriorem in dies et locis alienis faceret sine præparato commeatu sine firmo munimento morantem, ad hoc his corporibus animisque, quorum omnis in impetu vis esset, parva eadem languesceret mora. His 11
consiliis dictator bellum trahebat gravemque edixerat pœnam, si quis injussu in hostem pugnâsset. Milites 12
ægre id patientes primo in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere, interdum patres communiter increpare, quod non jussissent per consules geri bellum: electum esse eximium imperatorem unicum ducem, qui nihil agenti sibi de cœlo devolaturam in sinum victoriam censeat. Eadem deinde hæc interdiu pro- 13

palam ac ferociora his jactare: se injussu imperatoris
14 aut dimicaturos aut agmine Romam ituros. Immisce-
rique jam militibus centuriones, nec in circulis modo
fremere sed jam in principiis ac prætorio in unum
sermones confundi, atque in concionis magnitudinem
crescere turba et vociferare ex omnibus locis, ut ex-
templo ad dictatorem iretur, verba pro exercitu faceret
(13) Sex. Tullius ut virtute ejus dignum esset. Septimum
primum pilum jam Tullius ducebat neque erat in exer-
citu, qui quidem pedestria stipendia fecisset, vir factis
2 nobilior. Is præcedens militum agmen ad tribunal per-
git, mirantique Sulpicio non turbam magis quam turbæ
principem Tullium imperiis obedientissimum militem—
"Si licet, dictator," inquit: "condemnatum se univer-
sus exercitus a te ignaviæ ratus et prope ignominiæ
causa destitutum sine armis oravit me ut suam causam
3 apud te agerem. Equidem, sicubi loco cessum, si terga
data hosti, si signa fœde amissa objici nobis possent,
tamen hoc a te impetrari æquum censerem, ut nos
virtute culpam nostram corrigere et abolere flagitii
4 memoriam nova gloria patereris. Etiam ad Aliam fusæ
legiones eandem, quam per pavorem amiserant, patriam
5 profectæ post ea a Veiis virtute recuperavere. Nobis
deûm benignitate felicitate tua populique Romani et
res et gloria est integra: quamquam de gloria vix di-
cere ausim, si nos et hostes haud secus quam feminas
abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt et tu
imperator noster, quod ægrius patimur, exercitum tuum
sine animis sine armis sine manibus judicas esse, et
prius, quam expertus nos esses, de nobis ita desperâsti
ut te mancorum ac debilium ducem judicares esse.
6 Quid enim aliud esse causæ credamus, cur veteranus
dux fortissimus bello compressis quod aiunt manibus

sedeas? utcumque enim se habet res, te de nostra virtute dubitâsse videri quam nos de tua verius est. Sin 7
autem non tuum istuc sed publicum est consilium, et consensus aliqui patrum non Gallicum bellum nos ab urbe a penatibus nostris ablegatos tenet, quæso ut ea quæ dicam non a militibus imperatori dicta censeas sed a plebe patribus, quæ sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat, 8
milites nos esse non servos vestros, ad bellum non in exsilium missos, si quis det signum in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnaturos, si nihil armis opus sit, otium Romæ potius quam in castris acturos? hæc dicta sint patribus. Te, imperator, milites tui 9
oramus ut nobis pugnandi copiam facias: quum vincere cupimus tum te duce vincere, tibi lauream insignem deferre, tecum triumphantes urbem inire, tuum sequentes currum Jovis optimi maximi templum gratantes ovantesque adire." Orationem Tullii exceperunt 10
preces multitudinis, et undique, ut signum daret ut capere arma juberet, clamabant. Dictator, quamquam (14)
rem bonam exemplo haud probabili actam cernebet, tamen facturum quod milites vellent se recepit, Tulliumque secreto, quænam hæc res sit aut quo acta more, percunctatur. Tullius magno opere a dictatore 2
petere, ne se oblitum disciplinæ militaris ne sui neve imperatoriæ majestatis crederet: multitudini concitatæ, quæ ferme auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem, ne quis alius, quales mota creare multitudo soleret, exsisteret. Nam se quidem nihil non arbitrio im- 3
peratoris acturum: illi quoque tamen videndum magno opere esse ut exercitum in potestate haberet: differri non posse adeo concitatos animos: ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumpturos, si ab imperatore non de-

4 tur. Dum hæc loquuntur, jumenta forte pascentia ex-
tra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademe-
runt: in eos saxa conjecta a Gallis: deinde ab Romana
statione clamor ortus ac procursum utrimque est: jam-
que haud procul justo prœlio res erant, ni celeriter
5 diremptum certamen per centuriones esset. Adfirmata
certe eo casu Tullii apud dictatorem fides est, nec
recipiente jam dilationem re in posterum diem edicitur
6 acie pugnaturos. Dictator tamen, ut qui magis animis
quam viribus fretus ad certamen descenderet, omnia
circumspicere atque agitare cœpit, ut arte aliqua ter-
7 rorem hostibus incuteret. Sollerti animo rem novam
excogitat, qua deinde multi nostri atque externi impe-
ratores, nostra quoque quidam ætate usi sunt: mulis
strata detrahi jubet binisque tantum centunculis relictis
agasones partim captivis partim ægrorum armis ornatos
8 imponit. His fere mille effectis centum admiscet equi-
tes, et nocte super castra in montes evadere ac silvis
se occultare jubet neque inde ante movere quam ab se
9 acceperint signum. Ipse, ubi illuxit, in radicibus mon-
tium extendere aciem cœpit sedulo, ut adversus montes
10 consisteret hostis. Instructo vani terroris apparatu—
qui quidem terror plus pæne veris viribus profuit—
primo credere duces Gallorum non descensuros in
æquum Romanos, deinde, ubi degressos repente vide-
runt, et ipsi avidi certaminis in prœlium ruunt, prius-
que pugna cœpit quam signum ab ducibus daretur.
(15) Acrius invasere Galli dextrum cornu, neque sustineri
potuissent ni forte eo loco dictator fuisset, Sex. Tullium
nomine increpans rogitansque, siccine pugnaturos milites
spopondisset? ubi illi clamores sint arma poscentium,
ubi minæ injussu imperatoris prœlium inituros? en
ipsum imperatorem clara voce vocare ad prœlium et ire

armatum ante prima signa! ecquis sequeretur eorum
qui modo ducturi fuerint, in castris feroces in acie pa-
vidi? vera audiebant, itaque tantos pudor stimulos ad-
movit, ut ruerent in hostium tela alienatis a memoria
periculi animis. Hic primo impetus prope vecors tur-
bavit hostes, eques deinde emissus turbatos avertit.
Ipse dictator, postquam labantem una parte vidit aciem, 2
signa in lævum cornu confert, quo turbam hostium
congregari cernebat, et iis qui in monte erant signum
quod convenerat dedit. Ubi inde quoque novus clamor 3
ortus et tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi
sunt, tum metu ne excluderentur omissa pugna est
cursuque effuso ad castra ferebantur. Ubi quum oc- 4
currisset eis M. Valerius magister equitum, qui profli-
gato dextro cornu obequitabat hostium munimentis, ad
montes silvasque vertunt fugam, plurimique ibi a fallaci
equitum specie agasonibusque excepti sunt: et eorum,
quos pavor perculerat in silvas, atrox cædes post seda-
tum prœlium fuit. Nec alius post M. Furium quam 5
C. Sulpicius justiorem de Gallis egit triumphum: auri
quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus saxo
quadrato sæptum in Capitolio sacravit. Eodem anno 6
et a consulibus vario eventu bellatum: nam Hernici a
C. Plautio devicti subactique sunt, Fabius collega ejus
incaute atque inconsulte adversus Tarquinienses pug-
navit. Nec in acie tantum ibi cladis acceptum quam 7
quod trecentos septem milites Romanos captos Tar-
quinienses immolârunt, qua fœditate supplicii aliquanto
ignominia populi Romani insignitior fuit. Accessit ad 8
eam cladem et vastatio Romani agri, quam Privernates
Veliterni deinde incursione repentina fecerunt. Eo- 9
dem anno duæ tribus Pomptina et Publilia additæ.
Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti. 10

11 Et de ambitu ab C. Pœtilio tribuno plebis auctoribus
patribus tum primum ad populum latum est, eaque
rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qui
nundinas et conciliabula obire soliti erant, compressam
credebant.

(16) Haud æque læta patribus insequenti anno C. Marcio
Cn. Manlio consulibus de unciario fenore a M. Duellio
L. Menenio tribunis plebis rogatio est perlata, et plebs
2 aliquanto eam cupidius scivit accepitque. Ad bella
nova priore anno destinata Falisci quoque hostes exorti
duplici crimine, quod et cum Tarquiniensibus juventus
eorum militaverat et eos qui Falerios perfugerant, quum
male pugnatum est, repetentibus fetialibus Romanis non
3,4 reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit. Marcius
exercitum in agrum Privernatem integrum pace
5 longinqua induxit militemque præda implevit. Ad copiam
rerum addidit munificentiam, quod nihil in publicum
secernendo augenti rem privatam militi favit.
6 Privernates quum ante mœnia sua castris permunitis
consedissent, vocatis ad concionem militibus "Castra
nunc" inquit "vobis hostium urbemque prædæ do, si
mihi pollicemini vos fortiter in acie operam navaturos
7 nec prædæ magis quam pugnæ paratos esse." Signum
poscunt ingenti clamore celsique et spe haud dubia
8 feroces in prœlium vadunt. Ibi ante signa Sex. Tullius,
de quo ante dictum est, exclamat "Aspice, imperator,"
inquit "quem ad modum exercitus tuus tibi
promissa præstet:" piloque posito stricto gladio in
9 hostem impetum fecit. Sequuntur Tullium antesignani
omnes primoque impetu avertere hostem, fusum inde
ad oppidum persequuti, quum jam scalas mœnibus ad-
10 moverent, in deditionem urbem acceperunt. Triumphus
de Privernatibus actus. Ab altero consule nihil

memorabile gestum, nisi quod legem novo exemplo ad
Sutrium in castris tributim de vicesima eorum qui
manu mitterentur tulit. Patres, quia ea lege haud 11
parvum vectigal inopi ærario additum esset, auctores
fuerunt. Cæterum tribuni plebis non tam lege quam 12
exemplo moti, ne quis post ea populum sevocaret,
capite sanxerunt: nihil enim non per milites juratos
in consulis verba quamvis perniciosum populo, si id
liceret, ferri posse. Eodem anno C. Licinius Stolo a 13
M. Popilio Lænate sua lege decem millibus æris est
damnatus, quod mille jugerum agri cum filio possideret,
emancipandoque filium fraudem legi fecisset.

Novi consules inde M. Fabius Ambustus iterum et (17)
M. Popilius Lænas iterum duo bella habuere, facile
alterum cum Tiburtibus quod Lænas gessit, qui hoste
in urbem compulso agros vastavit. Falisci Tarquinien- 2
sesque alterum consulem prima pugna fuderunt: inde
terror maximus fuit, quod sacerdotes eorum facibus
ardentibus anguibusque prælatis incessu furiali militem
Romanum insueta turbaverunt specie. Et tum quidem 3
velut lymphati et adtoniti munimentis suis trepido ag-
mine inciderunt: deinde, ubi consul legatique ac tri-
buni puerorum ritu vana miracula paventes irridebant
increpabantque, vertit animos repente pudor et in ea
ipsa quæ fugerant velut cæci ruebant. Discusso ita- 4
que vano apparatu hostium quum in ipsos armatos se
intulissent, averterunt totam aciem, castrisque etiam
eo die potiti præda ingenti parta victores reverterunt
militaribus jocis quum apparatum hostium tum suum
increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen 5
Etruscum et Tarquiniensibus Faliscisque ducibus ad
Salinas perveniunt. Adversus eum terrorem dictator 6
C. Marcius Rutilus primus de plebe dictus magistrum

7 equitum item de plebe C. Plautium dixit. Id vero
patribus indignum videri, etiam dictaturam jam in pro-
miscuo esse, omnique ope impediebant ne quid dictatori
8 ad id bellum decerneretur parareturve. Eo promptius
9 cuncta ferente dictatore populus jussit. Profectus ab
urbe utraque parte Tiberis ratibus exercitu, quocum-
que fama hostium ducebat, trajecto multos populatores
0 agrorum vagos palantes oppressit. Castra quoque nec
opinato adgressus cepit, et octo millibus hostium captis
cæteris aut cæsis aut ex agro Romano fugatis sine
11 auctoritate patrum populi jussu triumphavit. Quia
nec per dictatorem plebeium nec per consulem comitia
consularia haberi volebant et alter consul Fabius bello
12 retinebatur, res ad interregnum redit. Interreges dein-
ceps Q. Servilius Ahala M. Fabius Cn. Manlius C. Fa-
bius C. Sulpicius L. Æmilius Q. Servilius M. Fabius
13 Ambustus. In secundo interregno orta contentio est,
quod duo patricii consules creabantur, intercedenti-
busque tribunis interrex Fabius aiebat in duodecim
tabulis legem esse ut, quodcumque postremum populus
jussisset, id jus ratumque esset: jussum populi et
14 suffragia esse. Quum intercedendo tribuni nihil aliud
quam ut differrent comitia valuissent, duo patricii con-
sules creati sunt C. Sulpicius Peticus tertium M. Vale-
rius Publicola, eodemque die magistratum inierunt.

(18) Quadringentesimo anno quam urbs Romana condita
erat, quinto tricesimo quam a Gallis reciperata, ablato
post undecimum annum a plebe consulatu patricii con-
sules ambo ex interregno magistratum iniere C. Sulpi-
2 cius Peticus tertium M. Valerius Publicola. Empulum
eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine cap-
tum, sive duorum consulum auspicio bellum ibi gestum
est ut scripsere quidam, seu per idem tempus Tarqui-

niensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. Domi 3
majus certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat: fidei jam suæ non solum virtutis ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare: quin aut toto cedendum esse si plebeius jam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum, quam possessionem integram a patribus accepissent. Plebes contra fremit: quid se vivere quid 4
in parte civium censeri, si, quod duorum hominum virtute L. Sextii ac C. Licinii partum sit, id obtinere universi non possint? vel reges vel decemviros vel—si quod tristius sit imperii nomen—patiendum esse potius quam ambos patricios consules videant nec in vicem pareatur atque imperetur, sed pars altera in æterno imperio locata plebem nusquam alio natam quam ad serviendum putet. Non desunt tribuni auctores 5
turbarum sed inter concitatos per se omnes vix duces eminent. Aliquotiens frustra in campum descensum 6
quum esset multique per seditiones acti comitiales dies, postremo victæ perseverantia consulum plebis eo dolor erupit ut tribunos, actum esse de libertate vociferantes relinquendumque non campum jam solum sed etiam urbem captam atque oppressam regno patriciorum, mæsta plebs sequeretur. Consules relicti a parte populi per 7
infrequentiam comitia nihilo segnius perficiunt: creati consules ambo patricii M. Fabius Ambustus tertium T. Quinctius. In quibusdam annalibus pro T. Quinctio M. Popilium consulem invenio.

Duo bella eo anno prospere gesta cum Tiburtibusque **(19)**
ad deditionem pugnatum. Sassula ex his urbs capta, 2
cæteraque oppida eandem fortunam habuissent ni universa gens positis armis in fidem consulis venisset. Tri- 3

umphatum de Tiburtibus, alioquin mitis victoria fuit.
In Tarquinienses acerbe sævitum: multis mortalibus in
acie cæsis ex ingenti captivorum numero trecenti quin-
quaginta octo delecti—nobilissimus quisque—qui Ro-
4 mam mitterentur: vulgus aliud trucidatum. Nec po-
pulus in eos qui missi Romam erant mitior fuit: medio
in foro omnes virgis cæsi ac securi percussi: id pro
immolatis in foro Tarquiniensium Romanis pœnæ hos-
5 tibus redditum. Res bello bene gestæ, ut Samnites
6 quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum
comiter ab senatu responsum, fœdere in societatem
7 accepti. Non eadem domi quæ militiæ fortuna erat
plebi Romanæ: nam etsi unciario fenore facto levata
usura erat, sorte ipsa obruebantur inopes nexumque
inibant: eo nec patricios ambo consules neque comi-
tiorum curam publicave studia præ privatis incommodis
plebs ad animum admittebat: consulatus uterque apud
patricios manet: consules creati C. Sulpicius Peticus
8 quartum M. Valerius Publicola iterum. In bellum
Etruscum intentam civitatem, quia Cæritem populum
misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adjunc-
tum fama ferebat, legati Latini ad Vulscos convertere,
nuntiantes exercitum conscriptum armatumque jam suis
finibus imminere, inde populabundos in agrum Roma-
9 num venturos esse. Censuit igitur senatus neutram
negligendam rem esse, utroque legiones scribi consu-
10 lesque sortiri provincias jussit. Inclinavit deinde pars
major curæ in Etruscum bellum, postquam litteris
Sulpicii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cog-
nitum est depopulatum agrum circa Romanas salinas
prædæque partem in Cæritum fines avectam et haud
dubie juventutem ejus populi inter prædatores fuisse.
11 Itaque Valerium consulem, Vulscis oppositum castra-

que ad finem Tusculanum habentem, revocatum inde
senatus dictatorem dicere jussit: T. Manlium L. filium
dixit. Is, quum sibi magistrum equitum A. Cornelium 12
Cossum dixisset, consulari exercitu contentus ex auc-
toritate patrum ac populi jussu Cæritibus bellum in-
dixit. Tum primum Cærites, tamquam in verbis hos- (20)
tium vis major ad bellum significandum quam in suis
factis—qui per populationem Romanos lacessierant—
esset, verus belli terror invasit, et, quam non suarum
virium ea dimicatio esset, cernebant pœnitebatque po-
pulationis et Tarquinienses exsecrabantur defectionis
auctores: nec arma aut bellum quisquam apparare sed
pro se quisque legatos mitti jubebat ad petendam erro-
ris veniam. Legati senatum quum adîssent, ab senatu 2
rejecti ad populum deos rogaverunt, quorum sacra bello
Gallico accepta rite procurâssent, ut Romanos florentes
ea sui misericordia caperet, quæ se rebus adfectis quon-
dam populi Romani cepisset, conversique ad delubra
Vestæ hospitium flaminum Vestaliumque ab se caste
ac religiose cultum invocabant: eane meritos crederet
quisquam hostes repente sine causa factos, aut, si quid
hostiliter fecissent, consilio id magis quam furore lapsos
fecisse, ut sua vetera beneficia—locata præsertim apud
tam gratos—novis corrumperent maleficiis florentem-
que populum Romanum ac felicissimum bello sibi de-
sumerent hostem, cujus adflicti amicitiam petissent?
Ne appellarent consilium, quæ vis ac necessitas appel- 3
landa esset: transeuntes agmine infesto per agrum suum
Tarquinienses, quum præter viam nihil petissent, trax-
isse quosdam agrestium populationis ejus quæ sibi
crimini detur comites: eos seu dedi placeat, dedere
se paratos esse, seu supplicio adfici, daturos pœnas:
Cære, sacrarium populi Romani deversorium sacerdo-

tum ac receptaculum Romanorum sacrorum, intactum
inviolatumque crimine belli hospitio Vestalium cultis-
4 que diis darent. Movit populum non tam causa præ-
sens quam vetus meritum ut maleficii quam beneficii
potius immemores essent: itaque pax populo Cæriti
data, induciasque in centum annos factas in senatus
5 consulta referri placuit. In Faliscos eodem noxios cri-
mine vis belli conversa est, sed hostes nusquam inventi:
quum populatione peragrati fines essent, ab oppugna-
tione urbium temperatum legionibusque Romam re-
ductis reliquum anni muris turribusque reficiendis con-
sumptum: et ædes Apollinis dedicata est.

(21) Extremo anno comitia consularia certamen patrum
ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia
haberi ni secundum Liciniam legem haberentur, dicta-
tore obstinato tollere potius totum e re publica consu-
2 latum quam promiscuum patribus ac plebi facere. Pro-
latandis igitur comitiis quum dictator magistratu abîs-
3 set, res ad interregnum rediit. Infestam inde patribus
plebem interreges quum accepissent, ad undecimum
4 interregem seditionibus certatum est. Legis Liciniæ
patrocinium tribuni jactabant: propior dolor plebi feno-
ris ingravescentis erat curæque privatæ in certaminibus
publicis erumpebant: quarum tædio patres L. Cornelium
Scipionem interregem concordiæ causa observare le-
5 gem Liciniam comitiis consularibus jussere. P. Valerio
Publicolæ datus e plebe collega C. Marcius Rutilus.
6 Inclinatis semel in concordiam animis novi consules
fenebrem quoque rem, quæ distinere unanimos vide-
batur, levare adgressi solutionem alieni æris in publi-
cam curam verterunt quinqueviris creatis, quos men-
7 sarios ab dispensatione pecuniæ appellârunt. Meriti
æquitate curaque sunt ut per omnium annalium mo-

numenta celebres nominibus essent: fuere autem C. Duellius P. Decius Mus M. Papirius Q. Publilius et T. Æmilius, qui rem difficillimam tractatu et plerumque parti utrique, semper certe alteri gravem quum alia moderatione tum impendio magis publico quam jactura sustinuerunt. Tarda enim nomina et impeditiora iner- 8
tia debitorum quam facultatibus aut ærarium mensis cum ære in foro positis dissolvit ut populo prius caveretur, aut æstimatio æquis rerum pretiis liberavit, ut non modo sine injuria sed etiam sine querimoniis partis utriusque exhausta vis ingens æris alieni sit.

Terror inde vanus belli Etrusci, quum conjurâsse duo- 9
decim populos fama esset, dictatorem dici coegit: dictus in castris—eo enim ad consules missum senatus consultum est—C. Julius, cui magister equitum adjectus L. Æmilius. Cæterum foris tranquilla omnia fuere. Temptatum domi per dictatorem, ut ambo patricii con- **(22)**
sules crearentur, rem ad interregnum perduxit. Duo in- 2
terreges C. Sulpicius et M. Fabius interpositi obtinuere —quod dictator frustra tetenderat—mitiore jam plebe ob recens meritum levati æris alieni ut ambo patricii consules crearentur: creati ipse C. Sulpicius Peticus, qui prior interregno abit, et T. Quinctius Pennus—quidam Cæsonem alii Gaium nomen Quinctio adjiciunt. Ad bellum ambo profecti—Faliscum Quinctius, Sulpicius Tarquiniense—nusquam acie congresso hoste cum agris magis quam cum hominibus urendo populandoque gesserunt bella: cujus lentæ velut tabis senio victa utriusque pertinacia populi est, ut primum a consulibus, dein permissu eorum ab senatu indutias peterent. In 3
quadraginta annos impetraverunt. Ita posita duorum 4
bellorum quæ imminebant cura, dum aliqua ab armis quies esset, quia solutio æris alieni multarum rerum

5 mutaverat dominos, censum agi placuit. Cæterum
quum censoribus creandis indicta comitia essent, pro-
fessus censuram se petere C. Marcius Rutilus, qui
primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum
turbavit: quod videbatur quidem tempore alieno fe-
cisse, quia ambo tum forte patricii consules erant, qui
6 rationem ejus se habituros negabant. Sed et ipse con-
stantia inceptum obtinuit et tribuni omni vi reciperando
jus consularibus comitiis amissum adjuverunt: et quum
ipsius viri majestas nullius honoris fastigium non æqua-
bat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset
viam, censuram quoque in partem vocari plebes volebat.
7 Nec variatum comitiis est quin cum Manlio Gneo cen-
sor Marcius crearetur.

8 Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium
nullo terrore belli sed ne Licinia lex comitiis consu-
9 laribus observaretur. Magister equitum dictatori ad-
10 ditus Q. Servilius. Nec tamen dictatura potentiorem
eum consensum patrum consularibus comitiis fecit quam
(23) censoriis fuerat: M. Popilius Lænas a plebe consul,
2 a patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque
illustriorem plebeium consulem fecit: nam quum in-
gentem Gallorum exercitum in agro Latino castra po-
suisse nuntiatum esset, Scipione gravi morbo implicito
3 Gallicum bellum Popilio extra ordinem datum. Is
impigre exercitu scripto, quum omnes extra portam
Capenam ad Martis ædem convenire armatos juniores
jussisset signaque eodem quæstores ex ærario deferre,
quattuor expletis legionibus, quod superfuit militum P.
Valerio Publicolæ prætori tradidit, auctor patribus scri-
bendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus
4 subsidium rei publicæ esset. Ipse jam satis omnibus
instructis comparatisque ad hostem pergit, cujus ut

A. C. 347.]

prius nosceret vires quam periculo ultimo temptaret, in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere cœpit. Gens ferox et ingenii 5 avidi ad pugnam quum procul visis Romanorum signis ut extemplo prœlium initura explicuisset aciem, postquam neque in æquum dimitti agmen vidit et quum loci altitudine tum vallo etiam integi Romanos, perculsos pavore rata simul opportuniores, quod intenti tum maxime operi essent, truci clamore adgreditur. Ab Romanis nec opus intermissum—triarii erant qui 6 muniebant—et ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique steterunt, prœlium initum. Præter virtutem locus quoque superior adjuvit, ut pila 7 omnia hastæque non tamquam ex æquo missa vana, quod plerumque fit, caderent, sed omnia librata ponderibus figerentur, oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa aut prægravata inhærentibus gerebant scuta, quum cursu pæne in adversum subîssent, primo incerti restitere, dein, quum ipsa cunctatio et his animos minuisset et auxisset hosti, impulsi retro ruere alii super alios stragemque inter se cæde ipsa fœdiorem dare, adeo præcipiti turba obtriti plures quam ferro necati. Necdum certa Romanis victoria erat, alia in (24) campum degressis supererat moles: namque multitudo Gallorum sensum omnem talis damni exsuperans velut nova rursus exoriente acie integrum militem adversus victorem hostem ciebat: stetitque suppresso impetu Romanus, et quia iterum fessis subeunda dimicatio erat et quod consul, dum inter primores incautus agitat, lævo humero matari prope trajecto cesserat parumper ex acie. Jamque omissa cunctando victoria erat, quum consul vulnere adligato revectus ad prima signa "Quid stas, miles?" inquit: "non cum Latino Sabinoque hoste

res est, quem victum armis socium ex hoste facias: in beluas strinximus ferrum: hauriendus aut dandus est
3 sanguis. Propulistis a castris, supina valle præcipites egistis, stratis corporibus hostium superstatis: complete
4 eadem strage campos qua montes replêstis. Nolite exspectare, dum stantes vos fugiant: inferenda sunt signa
5 et vadendum in hostem." His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primos manipulos Gallorum, cuneis
6 deinde in medium agmen perrumpunt. Inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia nec duces essent, vertunt impetum in suos, fusique per campos et præter castra etiam sua fuga prælati, quod editissimum inter æquales tumulos occurrebat oculis, arcem Alba-
7 nam petunt. Consul non ultra castra insequutus, quia et vulnus degravabat et subjicere exercitum tumulis ab hoste occupatis nolebat, præda omni castrorum militi data victorem exercitum opulentumque Gallicis spoliis
8 Romam reduxit. Moram triumpho vulnus consulis adtulit, eademque causa dictatoris desiderium senatui fecit, ut esset qui ægris consulibus comitia haberet.
9 Dictator L. Furius Camillus dictus addito magistro equitum P. Cornelio Scipione reddidit patribus possessionem pristinam consulatus: ipse ob id meritum ingenti patrum studio creatus consul collegam Ap. Claudium Crassum dixit.

(25) Priusquam inirent novi consules magistratum, triumphus a Popilio de Gallis actus magno favore plebis, mussantesque inter se rogitabant, num quem plebeii consulis pœniteret: simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ spretæ mercedem consulatum privataque cupiditate quam publica injuria fœdiorem cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. Annus multis va-
2 riisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis monti-

bus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi populabantur; mare infestum classibus Græcorum erat oraque litoris Antiatis Laurensque tractus et Tiberis ostia, ut prædones maritimi cum terrestribus congressi ancipiti semel prœlio decertarent, dubiique discesserint—in castra Galli, Græci retro ad naves—victos se an victores putarent. Inter hos longe 3
maximus exstitit terror concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinæ habita responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, absisterent imperare his quorum auxilio egerent, Latinos pro sua libertate potius quam pro alieno imperio laturos arma.
Inter duo simul bella externa defectione etiam sociorum 4
senatus anxius quum cerneret metu tenendos quos fides non tenuisset, extendere omnes imperii vires consules dilectu habendo jussit: civili quippe standum exercitu esse, quando socialis cœtus desereret. Undique non 5
urbana tantum sed etiam agresti juventute decem legiones scriptæ dicuntur quaternûm millium et ducenorum peditum equitumque trecenorum, quem nunc novum exercitum, si qua externa vis ingruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractæ in unum haud facile efficiant: adeo in quæ laboramus sola crevimus—divitias luxuriamque. Inter cætera tris- 6
tia ejus anni consul alter Ap. Claudius in ipso belli apparatu moritur, redierantque res ad Camillum, cui unico consuli vel ob aliam dignationem haud subjiciendam dictaturæ vel ob omen—faustum ad Gallicum tumultum—cognominis dictatorem adrogari haud satis decorum visum est patribus. Consul duabus legionibus 7
urbi præpositis, octo cum L. Pinario prætore divisis, memor paternæ virtutis Gallicum sibi bellum extra sortem sumit, prætorem maritimam oram tutari Græ-

eosque arcere litoribus jussit: et quum in agrum Pomp-
tinum descendisset, quia neque in campis congredi
nulla cogente re volebat et prohibendo populationibus,
quos rapto vivere necessitas cogeret, satis domari cre-
(26) debat hostem, locum idoneum stativis delegit. Ubi
quum stationibus quieti tempus tererent, Gallus pro-
cessit magnitudine atque armis insignis, quatiensque
scutum hasta quum silentium fecisset, provocat per
interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro de-
2 cernat. M. erat Valerius tribunus militum adolescens,
qui haud indigniorem eo decore se quam T. Manlium
ratus prius sciscitatus consulis voluntatem in medium
3 armatus processit. Minus insigne certamen humanum
numine interposito deorum factum: namque conserenti
jam manum Romano corvus repente in galea consedit
4 in hostem versus. Quod primo ut in augurium cœlo
missum lætus accepit tribunus, precatus deinde, si divus
si diva esset qui sibi præpetem misisset, volens propitius
5 adesset. Dictu mirabile, tenuit non solum ales captam
semel sedem sed, quotienscumque certamen initum est,
levans se alis os oculosque hostis rostro et unguibus
adpetit, donec territum prodigii talis visu oculisque
6 simul ac mente turbatum Valerius obtruncat. Corvus
ex conspectu elatus orientem petit. Hac tenus quietæ
utrimque stationes fuere: postquam spoliare corpus
cæsi hostis tribunus cœpit, nec Galli se statione tenue-
runt et Romanorum cursus ad victorem etiam ocior
7 fuit. Ibi circa jacentis Galli corpus contracto certamine
pugna atrox concitatur: jam non manipulis proximarum
stationum sed legionibus utrimque effusis res geritur:
Camillus lætum militem victoria tribuni, lætum tam
præsentibus ac secundis diis ire in prœlium jubet, os-
tentansque insignem spoliis tribunum "Hunc imitare,

miles," aiebat, "et circa jacentem ducem sterne Gal-
lorum catervas." Dii hominesque illi adfuere pugnæ 8
depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo cum
Gallis est: adeo duorum militum eventum, inter quos
pugnatum erat, utraque acies animis præceperat. Inter 9
primos, quorum concursus alios exciverat, atrox prœ-
lium fuit: alia multitudo, priusquam ad conjectum
teli veniret, terga vertit. Primo per Vulscos Faler- 10
numque agrum dissipati sunt, inde Apuliam ac mare
inferum petierunt. Consul concione advocata laudatum 11
tribunum decem bubus aureaque corona donat. Ipse 12
jussus ab senatu bellum maritimum curare cum prætore
junxit castra. Ibi quia res trahi segnitia Græcorum 13
non committentium se in aciem videbantur, dictatorem
comitiorum causa T. Manlium Torquatum ex auctoritate
senatus dixit. Dictator magistro equitum A. Cornelio 14
Cosso dicto comitia consularia habuit, æmulumque de-
coris sui absentem M. Valerium Corvum—id enim illi
deinde cognominis fuit—summo favore populi tres et vi-
ginti natum annos consulem renuntiavit: collega Corvo
de plebe M. Popilius Lænas quartum consul futurus
datus est. Cum Græcis a Camillo nulla memorabilis 15
gesta res: nec illi terra nec Romanus mari bellator
erat: postremo quum litoribus arcerentur, aqua etiam
præter cætera necessaria usui deficiente Italiam reli-
quere. Cujus populi ea cujusque gentis classis fuerit, 16
nihil certi est: maxime Siciliæ fuisse tyrannos credi-
derim, nam ulterior Græcia ea tempestate intestino
fessa bello jam Macedonum opes horrebat.

Exercitibus dimissis quum et foris pax et domi con- (27)
cordia ordinum otium esset, ne nimis lætæ res essent,
pestilentia civitatem adorta coegit senatum imperare
decemviris ut libros Sibyllinos inspicerent, eorumque

2 monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab
Antiatibus colonia deducta restitutaque urbs quam La-
3 tini diruerant. Et cum Carthaginiensibus legatis Romæ
fœdus ictum, quum amicitiam ac societatem petentes
4 venissent. Idem otium domi forisque mansit T. Manlio
Torquato C. Plautio consulibus. Semunciarium tan-
tum ex unciario fenus factum et in pensiones æquas
triennii—ita ut quarta præsens esset—solutio æris ali-
eni dispensata est: et sic quoque parte plebis adfecta
fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad
curam senatui fuit: levatæ maxime res, quia tributo ac
5 dilectu supersessum. Tertio anno post Satricum re-
stitutum a Vulscis M. Valerius Corvus iterum consul
cum C. Pœtilio factus, quum ex Latio nuntiatum esset
legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad con-
citandum bellum, priusquam plus hostium fieret, Vulscis
arma inferre jussus ad Satricum exercitu infesto pergit.
6 Quo quum Antiates aliique Vulsci præparatis jam ante,
si quid ab Roma moveretur, copiis occurrissent, nulla
mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est.
7 Vulsci—ferocior ad rebellandum quam ad bellandum
gens—certamine victi fuga effusa Satrici mœnia pe-
tunt: et ne in muris quidem satis firma spe quum corona
militum cincta jam scalis caperetur urbs, ad quattuor
millia militum præter multitudinem imbellem sese de-
8 didere. Oppidum dirutum atque incensum, ab æde
tantum matris Matutæ abstinuere ignem: præda omnis
9 militi data. Extra prædam quattuor millia deditorum
habita: eos vinctos consul ante currum triumphans
egit, venditis deinde magnam pecuniam in ærarium
redegit: sunt qui hanc multitudinem captivam servo-
rum fuisse scribant, idque magis veri simile est quam
deditos venîsse.

His consules sequuti sunt M. Fabius Dorsuo Ser. (28)
Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab re- 2
pentina populatione cœptum, metuque ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut adversum armatum jam Latium L. Furius creatus magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit: et quum, quod per magnos tumultus fieri solitum erat, justitio indicto dilectus sine vacationibus habitus esset, legiones quantum maturari potuit in
Auruncos ductæ. Ibi prædonum magis quam hostium 3
animi inventi: prima itaque acie debellatum est. Dic- 4
tator tamen, quia et ultro bellum intulerant et sine detractatione se certamini offerebant, deorum quoque opes adhibendas ratus inter ipsam dimicationem ædem Junoni Monetæ vovit, cujus damnatus voti quum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. Senatus 5
duumviros ad eam ædem pro amplitudine populi Romani faciendam creari jussit, locus in arce destinatus, quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules 6
dictatoris exercitu ad bellum Vulscum usi Soram ex hostibus incautos adorti ceperunt. Anno post quam 7
vota erat ædes Monetæ dedicatur C. Marcio Rutilo tertium T. Manlio Torquato iterum consulibus. Pro- 8
digium extemplo dedicationem sequutum simile vetusto montis Albani prodigio: namque et lapidibus pluit et nox interdiu visa intendi: librisque inspectis quum plena religione civitas esset, senatui placuit dictatorem feriarum constituendarum causa dici. Dictus P. Vale- 9
rius Publicola, magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantum supplicatum ire 10
placuit sed finitimos etiam populos, ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. Judicia eo anno 11
populi tristia in feneratores facta, quibus ab ædilibus

12 dicta dies esset, traduntur. Et res haud ulla insigni ad memoriam causa ad interregnum redit: ex interregno—ut id actum videri posset—ambo patricii consules creati sunt M. Valerius Corvus tertium A. Cornelius Cossus.

(29) Majora jam hinc bella et viribus hostium et longinquitate vel regionum vel temporum spatio quibus
2 bellatum est dicentur. Namque eo anno adversus Samnites gentem opibus armisque validam mota arma: Samnitium bellum ancipiti Marte gestum Pyrrhus hos-
3 tis, Pyrrhum Pœni sequuti. Quanta rerum moles! quotiens in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quæ vix sustinetur, erigi imperium posset! Belli autem causa cum Samnitibus Romanis, quum societate amicitiaque juncti essent, extrinsecus venit, non
4 orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis injusta arma quia viribus plus poterant quum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere Campanis
5 sese conjungunt. Campani magis nomen ad præsidium sociorum quam vires quum adtulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro in se deinde molem omnem belli verterunt: namque Samnites omissis Sidicinis ipsam arcem finitimorum Campanos adorti, unde æque facilis victoria prædæ atque gloriæ plus esset, Tifata imminentes Capuæ colles quum præsidio firmo occupâssent, descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quæ Capuam Tifataque inter jacet.
6 Ibi rursus acie dimicatum, adversoque prœlio Campani intra mœnia compulsi, quum robore juventutis suæ acciso nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Ro-
(30) manis petere auxilium. Legati introducti in senatum maxime in hanc sententiam loquuti sunt: "Populus nos Campanus legatos ad vos, patres conscripti, misit ami-

citiam in perpetuum auxilium præsens a vobis petitum.
Quam si secundis rebus nostris petissemus, sicut cœpta 2
celerius ita infirmiore vinculo contracta esset: tunc enim, ut qui ex æquo nos venisse in amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, subjecti atque obnoxii vobis minus essemus: nunc misericordia vestra conciliati auxilioque in dubiis rebus defensi beneficium quoque acceptum colamus oportet, ne ingrati atque omni
ope divina humanaque indigni videamur. Neque her- 3
cule, quod Samnites priores amici sociique vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam accipiamur, sed ut vetustate et gradu honoris nos præstent: neque enim fœdere Samnitium, ne qua nova jungeretis
fœdera, cautum est. Fuit quidem apud vos semper sa- 4
tis justa causa amicitiæ, velle eum vobis amicum esse, qui vos adpeteret: Campani—etsi fortuna præsens magnifice loqui prohibet—non urbis amplitudine non agri ubertate ulli populo præter quam vobis cedentes haud parva, ut arbitror, accessio bonis rebus vestris in amicitiam venimus vestram: Æquis Vulscisque æternis hostibus hujus urbis, quandocumque se moverint, ab tergo erimus, et quod vos pro salute nostra priores feceritis, id nos pro imperio vestro et gloria semper faciemus: subactis his gentibus, quæ inter nos vosque sunt, quod prope diem futurum spondet et virtus et fortuna vestra,
continens imperium usque ad nos habebitis. Acerbum 5
ac miserum est, quod fateri nos fortuna nostra cogit: eo ventum est, patres conscripti, ut aut amicorum aut inimicorum Campani simus: si defenditis, vestri, si deseritis, Samnitium erimus: Capuam ergo et Campaniam omnem vestris an Samnitium viribus accedere
malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram 6
misericordiam vestrumque auxilium æquum est patere,

his tamen maxime, qui eam implorantibus aliis, auxilium
dum supra vires suas præstant, omnes ipsi in hanc
7 necessitatem venerunt. Quamquam pugnavimus verbo
pro Sidicinis re pro nobis, quum videremus finitimum
populum nefario latrocinio Samnitium peti et, ubi con-
flagrâssent Sidicini, ad nos trajecturum illud incendium
8 esse. Nec enim nunc, quia dolent injuriam acceptam
Samnites sed quia gaudent oblatam sibi esse causam,
oppugnatum nos veniunt—: an, si ultio iræ hæc et
non occasio cupiditatis explendæ esset, parum fuit,
quod semel in Sidicino agro iterum in Campania ipsa
legiones nostras cecidere? quæ est ista tam infesta ira,
quam per duas acies fusus sanguis explere non po-
tuerit? adde huc populationem agrorum, prædas ho-
minum atque pecudum actas, incendia villarum ac
ruinas, omnia ferro ignique vastata:—hiscine ira ex-
pleri non potuit? sed cupiditas explenda est: ea ad
oppugnandam Capuam rapit, aut delere urbem pul-
cherrimam aut ipsi possidere volunt: sed vos potius,
Romani, beneficio vestro occupate eam, quam illos ha-
9 bere per maleficium sinatis. Non loquor apud recu-
santem justa bella populum, sed tamen, si ostenderitis
auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore:
usque ad nos contemptus Samnitium pervenit, supra
non escendit: itaque umbra vestri auxilii, Romani, tegi
possumus—quidquid deinde habuerimus, quidquid id
fuerimus, vestrum id omne existimaturi: vobis arabi-
tur ager Campanus vobis Capua urbs frequentabitur,
conditorum parentium deorum immortalium numero
nobis eritis, nulla colonia vestra erit, quæ nos obsequio
10 erga vos fideque superet. Adnuite, patres conscripti,
nutum numenque vestrum invictum Campanis et ju-
11 bete sperare incolumem Capuam futuram. Qua fre-

quentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos, quam omnia votorum lacrimarumque plena reliquisse, in qua nunc exspectatione senatum populumque Campanum conjuges liberosque nostros esse? stare omnem multitudinem ad portas viam hinc ferentem prospectantes certum habeo, quid illis nos, patres conscripti, sollicitis ac pendentibus animis renuntiare jubeatis: alterum responsum salutem victoriam lucem ac libertatem, alterum—ominari horreo, quæ ferat: proinde ut aut de vestris futuris sociis atque amicis aut nusquam ullis futuris nobis consulite."

Submotis deinde legatis quum consultus senatus esset, (31) etsi magnæ parti urbs maxima opulentissimaque Italiæ, uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonæ horreum populi Romani fore videbatur, tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate senatus consul: "Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus, sed ita vobiscum amicitiam instititui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum fœdere juncti sunt: ita- 2
que arma deos prius quam homines violatura adversus Samnites vobis negamus: legatos, sicut fas jusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat." Ad ea princeps legationis—sic enim 3
domo mandatum adtulerant—"Quando quidem" inquit "nostra tueri adversus vim atque injuriam justa vi non vultis, vestra certe defendetis: itaque populum Campanum urbemque Capuam—agros delubra deûm divina humanaque omnia—in vestram, patres conscripti, populique Romani ditionem dedimus, quidquid deinde patiemur, deditícii vestri passuri." Sub hæc dicta 4
omnes manus ad consules tendentes pleni lacrimarum

5 in vestibulo curiæ procubuerunt. Commoti patres vice
fortunarum humanarum, si ille præpotens opibus po-
pulus luxuria superbiaque clarus, a quo paulo ante aux-
ilium finitimi petîssent, adeo infractos gereret animos,
6 ut se ipse suaque omnia potestatis alienæ faceret. Tum
jam fides agi visa deditos non prodi, nec facturum æqua
Samnitium populum censebant, si agrum urbemque per
7 deditionem factam populi Romani oppugnarent. Le-
gatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit: data
mandata ut preces Campanorum, responsum senatus
amicitiæ Samnitium memor, deditionem postremo fac-
tam Samnitibus exponerent: peterent pro societate
amicitiaque, ut dediticiis suis parcerent neque in eum
agrum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma
8 inferrent. Si leniter agendo parum proficerent, de-
nuntiarent Samnitibus populi Romani senatusque ver-
9 bis, ut Capua urbe Campanoque agro abstinerent. Hæc
legatis agentibus in concilio Samnitium adeo est fero-
citer responsum, ut non solum gesturos se esse dicerent
id bellum, sed magistratus eorum e curia egressi stan-
tibus legatis præfectos cohortium vocarent iisque clara
voce imperarent, ut prædatum in agrum Campanum ex-
templo proficiscerentur.

(32) Hac legatione Romam relata positis omnium aliarum
rerum curis patres fetialibus ad res repetendas missis
belloque, quia non redderentur, sollemni more indicto
decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad
populum ferretur: jussuque populi consules ambo cum
duobus exercitibus ab urbe profecti, Valerius in Cam-
paniam Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum
2 hic ad Saticulam castra ponunt. Priori Valerio Sam-
nitium legiones—eo namque omnem belli molem incli-
naturam censebant—occurrunt: simul in Campanos sti-

mulabat ira tam promptos nunc ad ferenda nunc ad accersenda adversus se auxilia. Ut vero castra Romana 3
viderunt, ferociter pro se quisque signum duces poscere, adfirmare eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius levibus 4
certaminibus temptandi hostis causa haud ita multos moratus dies signum pugnæ proposuit, paucis suos adhortatus, ne novum bellum eos novusque hostis terreret: quidquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire. Ne Sidici- 5
norum Campanorumque cladibus Samnitium æstimarent virtutem: qualescumque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci: Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus mollitiaque sua quam vi hostium victos esse. Quid autem esse duo 6
prospera in tot sæculis bella Samnitium adversus tot decora populi Romani, qui triumphos pæne plures quam annos ab urbe condita numerent, qui omnia circa se—Sabinos Etruriam Latinos Hernicos Æquos Vulscos Auruncos—domita armis habeant, qui Gallos tot prœliis cæsos postremo in mare ac naves fuga compulerint. Quum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri, cujus ductu auspicioque incunda pugna sit, utrum, qui audiendus dumtaxat magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox operum militarium expers, an qui et ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnæ sciat:—"Facta mea non dicta vos, milites," inquit "sequi volo, nec disciplinam modo sed exemplum etiam a me petere: non factionibus modo nec per coitiones usitatas nobilibus sed hac dextra mihi tres consulatus summamque laudem peperi. Fuit quum hoc dici poterat, patricius enim eras 8
et a liberatoribus patriæ ortus et eodem anno familia

ista consulatum quo urbs hæc consulem habuit—: nunc
jam nobis patribus vobisque plebei promiscuus consu-
latus patet nec generis ut ante sed virtutis est præ-
mium: proinde summum quodque spectate, milites, de-
9 cus. Non si mihi novum hoc Corvini cognomen diis
auctoribus homines dedistis, Publicolarum vetustum fa-
miliæ nostræ cognomen memoria excessit: semper ego
plebem Romanam militiæ domique, privatus in magis-
tratibus parvis magnisque, æque tribunus ac consul,
eodem tenore per omnes deinceps consulatus colo atque
10 colui. Nunc quod instat, diis bene juvantibus novum
atque integrum de Samnitibus triumphum mecum pe-
(33) tite." Non alias militi familiarior dux fuit omnia
inter infimos militum haud gravate munia obeundo:
in ludo præter ea militari, quum velocitatis viriumque
inter se æquales certamina ineunt, comiter facilis, vin-
cere ac vinci vultu eodem, nec quemquam aspernari
parem qui se offerret: factis benignus pro re, dictis
haud minus libertatis alienæ quam suæ dignitatis me-
mor: et—quo nihil popularius est—quibus artibus pe-
2 tierat magistratus, îsdem gerebat. Itaque universus
exercitus incredibili alacritate adhortationem prosequu-
tus ducis castris egreditur: prœlium—ut quod maxime
umquam pari spe utrimque æquis viribus—cum fiducia
sui sine contemptu hostium commissum est: Samni-
tibus ferociam augebant novæ res gestæ et paucos ante
dies geminata victoria, Romanis contra quadringen-
torum annorum decora et conditæ urbi æqualis victoria:
3 utrisque tamen novus hostis curam addebat. Pugna
indicio fuit quos gesserint animos, namque ita conflixe-
runt ut aliquamdiu in neutram partem inclinarent acies:
tum consul trepidationem injiciendam ratus, quando vi
pelli non poterant, equitibus immissis turbare prima

signa hostium conatur: quos ubi nequiquam tumul-
tuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit nec posse
aperire in hostes viam, revectus ad antesignanos le-
gionum quum desiluisset ex equo, "Nostrum" inquit
"peditum illud, milites, est opus: agite dum, ut me
videritis, quacumque incessero in aciem hostium, ferro
viam facientem, sic pro se quisque obvios sternite:
illa omnia, qua nunc erectæ micant hastæ, patefacta
strage vasta cernetis." Hæc dicta dederat, quum equi- 4
tes consulis jussu discurrunt in cornua legionibusque
in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium con- 5
sul invadit hostem, et cum quo forte contulit gradum,
obtruncat: hoc spectaculo accensi, dextra lævaque ante
se quisque memorandum prœlium ciet. Stant obnixi 6
Samnites, quamquam plura accipiunt quam inferunt
vulnera: aliquamdiu jam pugnatum erat, atrox cædes
circa signa Samnitium, fuga ab nulladum parte erat,
adeo morte sola vinci destinaverant animis. Itaque 7
Romani, quum et fluere jam lassitudine vires sentirent
et diei haud multum superesse, accensi ira concitant
se in hostem. Tum primum referri pedem atque in- 8
clinari rem in fugam apparuit, tum capi occidi Samnis,
nec superfuissent multi ni nox victoriam magis quam
prœlium diremisset. Et Romani fatebantur numquam 9
cum pertinaciore hoste conflictum, et Samnites, quum
quæreretur, quænam prima causa tam obstinatos mo-
visset in fugam, oculos sibi Romanorum ardere visos
aiebant vesanosque vultus et furentia ora: inde plus
quam ex alia ulla re terroris ortum: quem terrorem
non pugnæ solum eventu sed nocturna profectione con-
fessi sunt. Postero die vacuis hostium castris Ro- 10
manus potitur, quo se omnis Campanorum multitudo
gratulabunda effudit.

(34) Cæterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio
2 fœdatum est. Nam ab Saticula profectus Cornelius
consul exercitum incaute in saltum cava valle pervium
circaque insessum ab hoste induxit, nec prius, quam
recipi tuto signa non poterant, imminentem capiti hos-
3 tem vidit. Dum id moræ Samnitibus est, quoad totum
in vallem infimam demitteret agmen, P. Decius tribunus
militum conspicit unum editum in saltu collem immi-
nentem hostium castris, aditu arduum impedito agmini,
4 expeditis haud difficilem. Itaque consuli territo animi
"Videsne tu" inquit, "A. Cornelî, cacumen illud supra
hostem? arx illa est spei salutisque nostræ, si eam,
5 quoniam cæci reliquere Samnites, impigre capimus. Ne
tu mihi plus quam unius legionis principes hastatosque
dederis: cum quibus ubi evasero in summum, perge
hinc omni liber metu teque et exercitum serva: neque
enim moveri hostis subjectus nobis ad omnes ictus sine
6 sua pernicie poterit. Nos deinde aut fortuna populi
7 Romani aut nostra virtus expediet." Collaudatus ab
consule accepto præsidio vadit occultus per saltum, nec
prius ab hoste est visus quam loco quem petebat ad-
propinquavit: inde admiratione paventibus cunctis quum
omnium in se vertisset oculos, et spatium consuli dedit
ad subducendum agmen in æquiorem locum et ipse in
8 summo constitit vertice. Samnites, dum huc illuc signa
vertunt, utriusque rei amissa occasione neque insequi
consulem nisi per eandem vallem, in qua paulo ante
subjectum eum telis suis habuerant, possunt nec eri-
gere agmen in captum super se ab Decio tumulum.
9 Sed quum ira in hos magis, qui fortunam gerendæ rei
eripuerant, tum propinquitas loci atque ipsa paucitas
incitat, et nunc circumdare undique collem armatis
volunt, ut a consule Decium intercludant, nunc viam

patefacere ut degressos in vallem adoriantur: incertos, quid agerent, nox oppressit. Decium primum spes tenuit 10
cum subeuntibus in adversum collem ex superiore loco se pugnaturum, deinde admiratio incessit, quod nec pugnam inirent nec, si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur, opere se valloque circumdarent: tum centurionibus ad se vocatis "Quænam illa inscitia belli ac pigritia est, aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt! huc atque illuc signa moveri ac modo in unum conferri modo educi videtis: opus quidem incipit nemo, quum jam circumdati vallo potuerimus esse: tum vero nos similes istorum simus, si diutius hic moremur quam commodum sit. Agitedum ite me- 11
cum et, dum lucis aliquid superest, quibus locis præsidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus." Hæc 12
omnia sagulo gregali amictus centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustravit. Vigiliis deinde dispositis (35)
cæteris omnibus tesseram dari jubet, ubi secundæ vigiliæ buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se convenirent. Quo ubi sicut edictum erat taciti 2
convenerunt, "Hoc silentium, milites," inquit "omisso militari adsensu in me audiendo servandum est: ubi sententiam meam vobis peregero, tum quibus eadem placebunt in dextram partem taciti transibitis: quæ pars major erit, eo stabitur consilio. Nunc, quæ mente 3
agitem, audite. Non fuga delatos nec inertia relictos hic vos circumvenit hostis: virtute cepistis locum, virtute hinc oportet evadatis. Veniendo huc exercitum 4
egregium populo Romano servâstis: erumpendo hinc vosmet ipsos servate: digni estis qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo 5
hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus

fortuna per socordiam usus non sit, hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit quam captum a nobis, nos tam paucos—tot ipsi millibus hominum—nec ascensu arcuerit nec tenentes locum, quum diei tantum superesset, vallo circumdederit: quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, sopitum oportet
6 fallatis, immo necesse est. In eo enim loco res sunt nostræ, ut vobis ego magis necessitatis vestræ index quam consilii auctor sim: neque enim, maneatis an abeatis hinc, deliberari potest, quum præter arma et animos armorum memores nihil vobis fortuna reliqui fecerit fameque et siti moriendum sit, si plus quam
7 viros ac Romanos decet ferrum timeamus. Ergo una est salus erumpere hinc atque abire: id aut interdiu aut nocte faciamus oportet: ecce autem aliud minus dubium: quippe si lux exspectetur, quæ spes est, non vallo perpetuo fossaque nos sæpturum hostem, qui nunc corporibus suis subjectis undique cinxerit ut videtis
8 collem. Atqui, si nox opportuna est eruptioni sicut est, hæc profecto noctis aptissima hora est: signo secundæ vigiliæ convenistis, quod tempus mortales somno altissimo premit: per corpora sopita vadetis vel silentio incautos fallentes vel sentientibus clamore subito pavorem injecturi: me modo sequimini, quem sequuti estis: ego eandem, quæ duxit huc, sequar fortunam.
9 Quibus hæc salutaria videntur, agitedum in dextram
(36) partem pedibus transite." Omnes transierunt vadentemque per intermissa custodiis loca Decium sequuti
2 sunt. Jam evaserant media castra, quum superscandens vigilum strata somno corpora miles offenso scuto præbuit sonitum, quo excitatus vigil quum proximum movisset erectique alios concitarent—ignari, cives an hostes essent, præsidium erumperet an consul castra ccpis-

set—, Decius, quoniam non fallerent, clamorem tollere
jussis militibus torpidos somno insuper pavore exanimat,
quo præpediti nec arma impigre capere nec obsistere
nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultum- 3
que Samnitium præsidium Romanum obviis custodibus
cæsis ad castra consulis pervadit. Aliquantum su- 4
pererat noctis jamque in tuto videbantur esse, quum
Decius "Macte virtute" inquit, "milites Romani, este:
vestrum iter ac reditum omnia sæcula laudibus ferent.
Sed ad conspiciendam tantam virtutem luce ac die 5
opus est, nec vos digni estis quos cum tanta gloria in
castra reduces silentium ac nox tegat: hic lucem quieti
opperiemur." Dictis obtemperatum, atque ubi primum 6
illuxit, præmisso nuntio ad consulem in castra, ingenti
gaudio concitantur et tessera data, incolumes reverti
qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo
objecissent, pro se quisque obviam effusi laudant gra-
tulantur, singulos universos servatores suos vocant,
diis laudes gratesque agunt, Decium in cœlum ferunt.
Hic Decii castrensis triumphus fuit incedentis per 7
media castra cum armato præsidio conjectis in eum
omnium oculis et omni honore tribunum consuli æquan-
tibus. Ubi ad prætorium ventum est, consul clas- 8
sico ad concionem convocat, orsusque meritas Decii
laudes interfante ipso Decio distulit concionem, qui
auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus es-
set, perpulit consulem ut hostes et nocturno pavore
adtonitos et circa collem castellatim dissipatos adgre-
deretur: credere etiam aliquos ad se sequendum emis-
sos per saltum vagari. Jussæ legiones arma capere 9
egressæque castris, quum per exploratores notior jam
saltus esset, via patentiore ad hostem ducuntur, quem
incautum improviso adortæ, quum palati passim Sam-

nitium milites plerique inermes nec coire in unum nec arma capere nec recipere intra vallum se possent, paventem primum in castra compellunt, deinde castra
10 ipsa turbatis stationibus capiunt. Perfertur circa collem clamor fugatque ex suis quemque præsidiis: ita magna pars absenti hosti cessit: quos intra vallum egerat pavor—fuere autem ad triginta millia—omnes
(37) cæsi, castra direpta. Ita rebus gestis consul advocata concione P. Decii non cœptas solum ante sed cumulatas nova virtute laudes peragit, et præter militaria alia dona aurea corona eum et centum bubus eximioque uno albo opimo auratis cornibus donat: milites, qui in præsidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in præsentia singulis bubus binisque tunicis donati sunt: secundum consulis donationem legiones gramineam coronam obsidialem clamore donum adprobantes Decio imponunt: altera corona, ejusdem honoris index, a præ-
2 sidio suo imposita est. His decoratus insignibus bovem eximium Marti immolavit, centum boves militibus dono dedit qui secum in expeditione fuerant: îsdem militibus legiones libras farris et sextarios vini contulerant, omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem,
3 indicem omnium adsensus, gerebantur. Tertia pugna ad Suessulam commissa est, qua fugatus a M. Valerio Samnitium exercitus omni robore juventutis domo ac-
4 cito certamine ultimo fortunam experiri statuit. Ab Suessula nuntii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium consulem opem oratum veniunt: confestim signa mota relictisque impedimentis castrorum valido præsidio raptim agitur agmen, nec procul ab hoste locum perexiguum, ut quibus præter equos cæterorum jumentorum calonumque turba abesset, castris cepit.
5 Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnæ fu-

tura esset, aciem instruit: deinde, postquam nemo ob-
vius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit.
Ibi ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte ex- 6
ploratum postquam, quam in exiguum orbem contracta
castra essent—paucitatem inde hostium colligentes—
rettulerunt, fremere omnis acies complendas esse fossas
scindendumque vallum et in castra irrumpendum: trans-
actumque ea temeritate bellum foret, ni duces continu-
issent impetum militum. Cæterum, quia multitudo sua 7
commeatibus gravis et prius sedendo ad Suessulam et
tum certaminis mora haud procul ab rerum omnium in-
opia esset, placuit, dum inclusus paveret hostis, frumen-
tatum per agros militem duci: interim quieto Romano,
qui expeditus quantum humeris inter arma geri posset
frumenti secum adtulisset, defutura omnia. Consul pa- 8
latos per agros quum vidisset hostes stationes infrequen-
tes relictas, paucis milites adhortatus ad castra oppug-
nanda ducit: quæ quum primo clamore atque impetu
cepisset pluribus hostium in tentoriis suis quam in por-
tis valloque cæsis, signa captiva in unum locum conferri
jussit, relictisque duabus legionibus custodiæ et præsidii
causa gravi edicto monitis ut, donec ipse revertisset,
præda abstinerent, profectus agmine instructo, quum
præmissus eques velut indagine dissipatos Samnites age-
ret, cædem ingentem fecit. Nam neque, quo signo coi- 9
rent inter se, neque, utrum castra peterent an longiorem
intenderent fugam, territis constare poterat: tantum-
que fugæ ac formidinis fuit ut ad quadraginta millia scu-
torum—nequaquam tot cæsis—et signa militaria cum
his, quæ in castris capta erant, ad centum septuaginta
ad consulem deferrentur. Tum in castra hostium redi- 10
tum ibique omnis præda militi data.

Hujus certaminis fortuna et Faliscos, quum in in- (38)

duciis essent, fœdus petere ab senatu coegit, et Latinos jam exercitibus comparatis ab Romano in Pelignum vertit bellum: neque ita rei gestæ fama Italiæ se finibus tenuit sed Carthaginienses quoque legatos gratulatum Romam misere cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in Jovis cella poneretur: fuit pondo viginti
2 quinque. Consules ambo de Samnitibus triumphârunt sequente Decio insigni cum laude donisque, quum incondito militari joco haud minus tribuni celebre nomen
3 quam consulum esset. Campanorum deinde Suessanorumque auditæ legationes, precantibusque datum ut præsidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium
4 excursiones arcerentur. Jam tum minime salubris militari disciplinæ Capua instrumento omnium voluptatium delenitos militum animos avertit a memoria patriæ, inibanturque consilia in hibernis eodem scelere adimendæ Campanis Capuæ, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: neque immerito suum ipsorum exemplum in eos versurum: cur autem potius Campani agrum Italiæ uberrimum dignam agro urbem, qui nec se nec sua tutari possent, quam victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset? an æquum esse, dediticios suos illa fertilitate atque amœnitate perfrui, se militando fessos in pestilenti atque arido circa urbem solo luctari aut in urbe insidentem labem crescentis in dies fenoris pati? hæc agitata occultis conjurationibus necdum vulgata in omnes consilia invenit novus consul C. Marcius Rutilus, cui Campania sorte provincia evenerat, Q. Servilio collega ad urbem relicto.
5 Itaque quum omnia ea sicut gesta erant per tribunos comperta et ætate haberet et usu doctus, quippe qui jam quartum consul esset dictatorque et censor fuisset, optimum ratus differendo spem quandocumque vellent

consilii exsequendi militarem impetum frustrare, rumorem dissipat in îsdem oppidis et anno post præsidia hibernatura. Divisa enim erant per Campaniæ urbes 6
manaverantque a Capua consilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato quievit in præsentia 7
seditio. Consul educto in æstiva milite, dum quietos (39)
Samnites habebat, exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graves jam ætate aut viribus parum validos: quidam in commeatus mittebantur, singuli primo deinde et cohortes quædam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernâssent: per speciem etiam militarium usuum, quum alii alio mitterentur, magna pars ablegati: quam multitudinem consul alter Romæ prætorque alias ex aliis fingendo moras retinebat. Et 2
primo quidem ignari ludificationis minime inviti domos revisebant: postquam neque reverti ad signa primos nec ferme alium quam qui in Campania hibernâssent præcipueque ex his seditionis auctores mitti viderunt, primum admiratio deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanâsse, jam quæstiones jam indicia jam occulta singulorum supplicia impotensque et crudele consulum ac patrum in se regnum passuros. Hæc qui in castris erant occultis sermonibus serunt 3
nervos conjurationis ejectos arte consulis cernentes. Cohors una quum haud procul Anxyre esset, ad Lau- 4
tulas saltu angusto inter mare ac montes consedit ad excipiendos, quos consul aliis atque aliis ut ante dictum est causis mittebat. Jam valida admodum numero 5
manus erat nec quicquam ad justi exercitus formam præter ducem deerat: incompositi itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt et sub jugo Albæ longæ castra vallo cingunt. Perfecto inde opere reliquum 6

dici de imperatore sumendo sententiis decertant nulli ex præsentibus satis fidentes: quem autem ab Roma posse exciri, quem patrum aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens offerat aut cui ex injuria insanientis exercitus causa recte committatur? postero die quum eadem deliberatio teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum adtulerant T. Quinctium in Tusculano agrum colere urbis honorumque immemorem.
7 Patriciæ hic vir gentis erat, cui quum militiæ magna cum gloria actæ finem pes alter ex vulnere claudus fecisset, ruri agere vitam procul ambitione ac foro con-
8 stituit. Nomine audito extemplo agnovere virum et,
9 quod bene verteret, acciri jusserunt. Sed parum spei erat voluntate quicquam facturum: vim adhiberi ac
10 metum placuit. Itaque silentio noctis quum tectum villæ qui ad id missi erant intrâssent, somno gravem Quinctium oppressum—nihil medium, aut imperium atque honorem, aut, ubi restitaret, mortem ni sequere-
11 tur denuntiantes—in castra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens appellatus, insigniaque honoris exterrito subitæ rei miraculo deferunt et ad urbem ducere
12 jubent. Suo magis inde impetu quam consilio ducis convulsis signis infesto agmine ad lapidem octavum viæ quæ nunc Appia est perveniunt, îssentque confestim ad urbem, ni venire contra exercitum dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum dictum audissent
(40) et magistrum equitum L. Æmilium Mamercum. Ubi primum in conspectum ventum est, arma signaque agnovere, extemplo omnibus memoria patriæ iras permul-
2 sit. Nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem nec præter externa noverant bella ultimaque rabies
3 secessio ab suis habebatur. Itaque jam duces jam milites utrimque congressus quærere ad colloquia;

Quinctius, quem armorum etiam pro patria satietas
teneret nedum adversus patriam: Corvinus—omnes
caritate cives præcipue milites et ante alios suum ex-
ercitum complexus—ad colloquium processit. Cognito 4
ei extemplo haud minore ab adversariis verecundia
quam ab suis silentium datum: "Deos" inquit "im-
mortales, milites, vestros publicos meosque ab urbe
proficiscens ita adoravi veniamque supplex poposci, ut
mihi de vobis concordiæ partæ gloriam non victoriam
darent: satis fuit eritque unde belli decus pariatur,
hinc pax petenda est. Quod deos immortales inter 5
nuncupanda vota expoposci, ejus me compotem voti
vos facere potestis, si meminisse vultis, non vos in
Samnio nec in Vulscis sed in Romano solo castra ha-
bere, si illos colles, quos cernitis, patriæ vestræ esse,
si hunc exercitum civium vestrorum, si me consulem
vestrum, cujus ductu auspicioque priore anno bis le-
giones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego 6
sum M. Valerius Corvus, milites, cujus vos nobilitatem
beneficiis erga vos non injuriis sensistis, nullius su-
perbæ in vos legis nullius crudelis senati consulti auc-
tor, in omnibus meis imperiis in me severior quam in
vos. Ac si cui genus si cui sua virtus si cui etiam 7
majestas si cui honores subdere spiritus potuerunt, is
eram natus, id specimen mei dederam, ea ætate con-
sulatum adeptus eram, ut potuerim tres et viginti annos
natus consul patribus quoque ferox esse non solum
plebi:—quod meum factum dictumve consulis gravius
quam tribuni audîstis? eodem tenore duo insequentes
consulatus gessi, eodem hæc imperiosa dictatura gere-
tur, ut neque in hos meos et patriæ meæ milites mitior
quam in vos—horreo dicere—hostes. Ergo vos prius 8
in me strinxeritis ferrum quam in vos ego: istinc signa

canent, istinc clamor prius incipiet atque impetus, si
9 dimicandum est. Inducite in animum, quod non in-
duxerunt patres avique vestri, non illi qui in Sacrum
montem secesserunt, non hi qui post ea Aventinum
insederunt: exspectate, dum vobis singulis ut olim
Coriolano matres conjugesque crinibus passis obviæ ab
urbe veniant:—tum Vulscorum legiones, quia Roma-
num habebant ducem, quieverunt: vos—Romanus ex-
ercitus—ne destiteritis impio bello! T. Quinctî,—quo-
cumque istic loco seu volens seu invitus constitisti—
si dimicandum erit, tum tu in novissimos te recipito,
fugeris etiam honestius tergumque civi dederis quam
pugnaveris contra patriam: nunc ad pacificandum bene
atque honeste inter primos stabis et colloquii hujus
10 salutaris interpres fueris. Postulate æqua et ferte,
quamquam vel iniquis standum est potius quam impias
11 inter nos conseramus manus." T. Quinctius plenus
lacrimarum ad suos versus "Me quoque" inquit, "mi-
lites, si quis usus mei est, meliorem pacis quam belli
12 habetis ducem. Non enim illa modo Vulscus aut
Samnis sed Romanus verba fecit, vester consul ves-
ter imperator, milites, cujus auspicia pro vobis ex-
3 perti nolite adversus vos velle experiri. Qui pugna-
rent vobiscum infestius, et alios duces senatus ha-
buit: qui maxime vobis—suis militibus—parceret, cui
plurimum vos imperatori vestro crederetis, eum ele-
14 git. Pacem etiam qui vincere possunt volunt:—quid
nos velle oportet? quin omissis ira et spe—fallaci-
bus auctoribus—nos ipsos nostraque omnia cognitæ
(41) permittimus fidei?" Adprobantibus clamore cunctis T.
Quinctius ante signa progressus in potestate dictatoris
milites fore dixit: oravit ut causam miserorum civium
susciperet susceptamque eadem fide, qua rem publicam

administrare solitus esset, tueretur. Sibi se privatim 2
nihil cavere, nolle alibi quam in innocentia spem habere:
militibus cavendum, quod apud patres semel plebi ite-
rum legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset.
Quinctio collaudato cæteris bonum animum habere jussis 3
dictator equo citato ad urbem revectus auctoribus pa-
tribus tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum
fraudi secessio esset: oravit etiam bona venia Quirites,
ne quis eam rem joco seriove cuiquam exprobraret.
Lex quoque sacrata militaris lata est, ne cujus militis 4
scripti nomen nisi ipso volente deleretur: additumque
legi ne quis, ubi tribunus militum fuisset, post ea or-
dinum ductor esset. Id propter P. Salonium postulatum 5
est ab conjuratis, qui alternis prope annis et tribunus
militum et primus centurio erat, quem nunc primi pili
appellant: huic infensi milites erant, quod semper ad-
versatus novis consiliis fuisset atque particeps eorum
esset qui ab Lautulis fugissent. Itaque quum hoc 6
unum propter Salonium ab senatu non impetraretur,
tum Salonius obtestatus patres conscriptos, ne suum
honorem pluris quam concordiam civitatis æstimarent,
perpulit ut id quoque ferretur. Æque impotens pos- 7
tulatum fuit ut de stipendio equitum—merebant autem
triplex ea tempestate—æra demerentur, quod adversati
conjurationi fuissent. Præter hæc invenio apud quos- (42)
dam, L. Genucium tribunum plebis tulisse ad plebem
ne fenerare liceret: item aliis plebi scitis cautum, ne
quis eundem magistratum intra decem annos caperet
neu duos magistratus uno anno gereret utique liceret
consules ambos plebeios creari: quæ si omnia concessa
sunt plebi, apparet haud parvas vires defectionem ha-
buisse. Aliis annalibus proditum est, neque dictatorem 2
Valerium dictum sed per consules omnem rem actam,

neque ante quam Romam veniretur sed Romæ eam multitudinem conjuratorum ad arma consternatam esse, nec in T. Quinctii villam sed in ædes C. Manlii nocte impetum factum eumque a conjuratis comprehensum ut dux fieret: inde ad quartum lapidem profectos loco munito consedisse nec ab ducibus mentionem concordiæ ortam sed repente, quum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam et permixtos dextras jungere ac complecti inter se lacrimantes milites cœpisse, coactosque consules, quum viderent aversos a dimicatione militum animos, rettulisse ad patres de con-
3 cordia reconcilianda. Adeo nihil præter quam seditionem fuisse eamque compositam inter antiquos rerum
4 auctores constat. Et hujus fama seditionis et susceptum cum Samnitibus grave bellum aliquot populos ab Romana societate avertit, et præter Latinorum infidum jam diu fœdus Privernates etiam Norbam atque Setiam finitimas colonias Romanas incursione subita depopulati sunt.

TITI LIVII

AB URBE CONDITA

HISTORIARUM.

LIBER VIII.

Jam consules erant C. Plautius iterum L. Æmilius (1)
Mamercus, quum Setini Norbanique Romam nuntii de-
fectionis Privernatium quum querimoniis acceptæ cladis
venerunt. Vulscorum item exercitum duce Antiati po- 2
pulo consedisse ad Satricum adlatum est. Utrumque
bellum Plautio sorte venit. Prius ad Privernum pro- 3
fectus extemplo acie conflixit: haud magno certamine
devicti hostes, oppidum captum redditumque Priverna-
tibus præsidio valido imposito, agri partes duæ ademptæ.
Inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus : 4
ibi magna utrimque cæde atrox prœlium fuit, et quum
tempestas eos neutro inclinata spe dimicantes dire-
misset, Romani nihil eo certamine tam ambiguo fessi in
posterum diem prœlium parant. Vulscis recensentibus, 5
quos viros in acie amisissent, haudquaquam idem ani-
mus ad iterandum periculum fuit: nocte pro victis
Antium agmine trepido sauciis ac parte impedimento-
rum relicta abierunt. Armorum magna vis quum inter 6
cæsa hostium corpora tum in castris inventa est: ea
Luæ matri dare se consul dixit, finesque hostium usque

7 ad oram maritimam est depopulatus. Alteri consuli
Æmilio ingresso Sabellum agrum non castra Samnitium
non legiones usquam oppositæ: ferro ignique vastan-
tem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt, a
quo rejecti ad senatum potestate facta dicendi positis
ferocibus animis pacem sibi ab Romanis bellique jus
adversus Sidicinos petierunt, quæ se eo justius petere,
quod et in amicitiam populi Romani secundis suis re-
bus non adversis ut Campani venissent, et adversus
Sidicinos sumerent arma suos semper hostes populi
Romani numquam amicos, qui nec ut Samnites in pace
amicitiam nec ut Campani auxilium in bello petîssent,
nec in fide populi Romani nec in ditione essent.

(2) Quum de postulatis Samnitium T. Æmilius prætor
senatum consuluisset reddendumque iis fœdus patres
censuissent, prætor Samnitibus respondit, nec, quo minus
perpetua cum eis amicitia esset, per populum Roma-
num stetisse, nec contradici quin, quoniam ipsos belli
culpa sua contracti tædium ceperit, amicitia de in-
2 tegro reconcilietur. Quod ad Sidicinos adtineat, nihil
intercedi quo minus Samniti populo pacis bellique li-
3 berum arbitrium sit. Fœdere icto quum domum re-
vertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus
annuo stipendio et trium mensum frumento accepto,
quod pepigerat consul ut tempus indutiis daret quoad
4 legati redîssent. Samnites copiis îsdem, quibus usi
adversus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos
profecti haud in dubia spe erant mature urbis hostium
5 potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Roma-
nos cœpta fieri est, dein, postquam patres ut seram
eam ultimaque tandem necessitate expressam asperna-
bantur, ad Latinos jam sua sponte in arma motos facta
6 est. Ne Campani quidem—adeo injuriæ Samnitium

quam beneficii Romanorum memoria præsentior erat—his se armis abstinuere. Ex his tot populis unus in- 7
gens exercitus duce Latino fines Samnitium ingressus plus populationibus quam prœliis cladium fecit: et quamquam superiores certaminibus Latini erant, haud inviti ne sæpius dimicandum foret agro hostium excessere.
Id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mit- 8
tendi: qui quum adîssent senatum, conquesti eadem se fœderatos pati quæ hostes essent passi, precibus infimis petiere ut satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuissent, ne vinci etiam se ab ignavissimis populis sinerent: Latinos Campanosque, si sub ditione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samniti agro, sin
imperium abnuerent, armis coercerent. Adversus hæc 9
responsum anceps datum, quia fateri pigebat in potestate sua Latinos jam non esse, timebantque ne arguendo abalienarent: Campanorum aliam conditionem esse, qui non fœdere sed per deditionem in fidem venissent, itaque Campanos seu velint seu nolint quieturos: in fœdere Latino nihil esse, quod bellare cum quibus
ipsi velint prohibeantur. Quod responsum sicut du- (3)
bios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit, ita Campanos metu abalienavit, Latinos velut nihil jam non concedentibus Romanis ferociores fecit.
Itaque per speciem adversus Samnites belli parandi 2
crebra concilia indicentes omnibus consultationibus inter se principes occulte Romanum coquebant bellum.
Huic quoque adversus servatores suos bello Campanus 3
aderat. Sed quamquam omnia de industria celabantur 4
—priusquam moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hostem volebant—tamen per quosdam privatis hospitiis necessitudinibusque conjunctos indicia con-

jurationis ejus Romam emanârunt, jussisque ante tem-
pus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius
novi consules adversus tantam molem belli crearentur,
religio incessit ab eis quorum imminutum imperium
5 esset comitia haberi. Itaque interregnum initum: duo
interreges fuere M. Valerius ac M. Fabius: creavit
consules T. Manlium Torquatum tertium P. Decium
6 Murem.—Eo anno Alexandrum Epiri regem in Italiam
classem adpulisse constat, quod bellum, si prima satis
prospera fuissent, haud dubie ad Romanos pervenis-
7 set. Eadem ætas rerum magni Alexandri est, quem
sorore hujus ortum in alio tractu orbis invictum bellis
8 juvenem fortuna morbo exstinxit.—Cæterum Romani,
etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia
erat, tamen, tamquam de Samnitibus non de se curam
agerent, decem principes Latinorum Romam evoca-
9 verunt, quibus imperarent quæ vellent. Prætores tum
duos Latium habebat L. Annium Setinum et L. Nu-
misium Circeiensem, ambo ex coloniis Romanis, per
quos præter Signiam Velitrasque—et ipsas colonias
Romanas—Vulsci etiam exciti ad arma erant. Eos no-
10 minatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat,
super qua re accirentur: itaque concilio prius habito
prætores quam Romam proficiscerentur evocatos se ab
senatu docent Romano et quæ actum iri secum credant,
(4) quidnam ad ea responderi placeat referunt. Quum aliud
alii censerent, tum Annius: "Quamquam ipse ego ret-
tuli, quid responderi placeret, tamem magis ad summam
rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum no-
bis quam quid loquendum sit: facile erit explicatis
2 consiliis accommodare rebus verba. Nam si etiam
nunc sub umbra fœderis æqui servitutem pati possimus,
quid abest quin proditis Sidicinis non Romanorum so-

lum sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis nos ubi innuerint posituros arma? sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos, si fœdus est, si societas, æquatio juris est, si consanguineos nos Romanorum esse—quod olim pudebat—nunc gloriari licet, si socialis illis exercitus is est quo adjuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se consules bellis propriis ponendis sumendisque nolint,—cur non omnia æquantur, cur non alter ab Latinis consul datur, ubi pars virium, ibi et imperii pars est? est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum quippe concedentibus Romam caput Latio esse, sed ut amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui, si quando umquam consociandi imperii 3
usurpandæ libertatis tempus optâstis, en hoc tempus adest et virtute vestra et deûm benignitate vobis datum. Temptâstis patientiam negando militem: quis dubitat 4
exarsisse eos, quum plus ducentorum annorum morem solveremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum 5
nostro nomine cum Pelignis gessimus: qui ne nostrorum quidem finium nobis per nos tuendorum jus antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem 6
receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare adversus Samnites fœderatos suos audierunt nec moverunt se ab urbe. Unde, unde hæc illis tanta 7
modestia nisi a conscientia virium et nostrarum et suarum? idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem jam postulare ut Latium sub Romano imperio sit: usurpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc metus 8
dicere prohibet, en ego ipse audiente non populo Romano modo senatuque sed Jove ipso qui Capitolium

incolit profiteor me dicturum; ut, si nos in fœdere ac
societate esse velint, consulem alterum ab nobis se-
9 natusque partem accipiant." Hæc ferociter non sua-
denti solum sed pollicenti clamore et adsensu omnes
permiserunt, ut ageret diceretque, quæ e re publica
(5) nominis Latini fideque sua viderentur. Ubi est Romam
2 ventum, in Capitolio eis senatus datus est. Ibi quum
T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate pa-
trum, ne Samnitibus fœderatis bellum inferrent, Annius,
tamquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus
jure gentium tutus loqueretur, "Tempus erat" inquit,
"Tite Manlî vosque patres conscripti, tandem jam vos
nobiscum nihil pro imperio agere, quum florentissimum
deûm benignitate tunc Latium armis virisque Samni-
tibus bello victis Sidicinis Campanisque sociis, nunc
etiam Vulscis adjunctis videretis, colonias quoque ves-
3 tras Latinum Romano prætulisse imperium. Sed quo-
niam vos regno impotenti finem ut imponatis non in-
ducitis in animum, nos, quamquam armis possumus
adserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen
hoc dabimus ut conditiones pacis feramus æquas utris-
que, quoniam vires quoque æquari diis immortalibus
placuit: consulem alterum Roma alterum ex Latio
creari oportet, senatus partem æquam ex utraque gente
esse, unum populum unam rem publicam fieri: et—ut
imperii eadem sedes sit idemque omnibus nomen—
quoniam ab altera utra parte concedi necesse est, quod
utrisque bene vertat, sit hæc sane patria potior et Ro-
4 mani omnes vocemur." Forte ita accidit ut parem
ferociæ hujus et Romani consulem T. Manlium haberent,
qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia patres
conscriptos cepisset ut ab Setino homine leges acci-
perent, gladio cinctum in senatum venturum se esse

palam diceret et, quemcumque in curia Latinum vidisset, sua manu interempturum. Et conversus ad 5
simulacrum Jovis "Audi, Juppiter, hæc scelera" inquit, "audite, Jus Fasque: peregrinos consules et peregrinum senatum in tuo, Juppiter, augurato templo captus atque ipse oppressus visurus es? hæccine fœdera Tullus Romanus rex cum Albanis patribus vestris, Latini, hæc L. Tarquinius vobiscum post ea fecit? non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo et cladium veterum vestrarum et beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis?" Quum consulis vocem subsequuta (6)
patrum indignatio esset, proditur memoriæ adversus crebram implorationem deûm, quos testes fœderum sæpius invocabant consules, vocem Annii spernentis numina Jovis Romani auditam: certe quum commotus ira se a vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus capite graviter offenso impactus imo ita est saxo ut sopiretur. Exanimatum auctores quoniam non 2
omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit, sicut inter fœderum ruptorum testationem ingenti fragore cœli procellam effusam: nam et vera esse et apte ad repræsentandam iram deûm ficta possunt. Torquatus missus 3
ab senatu ad dimittendos legatos quum jacentem Annium vidisset, exclamat ita ut populo patribusque audita vox pariter sit: "Bene habet: dii pium movere bellum: est cœleste numen; es, magne Juppiter: haud frustra te patrem deûm hominumque hac sede sacravimus. Quid cessatis, Quirites vosque patres conscripti, arma 4
capere deis ducibus? sic stratas legiones Latinorum dabo, quem ad modum legatum jacentem videtis." Ad- 5
sensu populi excepta vox consulis tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratuum

magis, qui jussu consulis prosequebantur, quam jus
gentium ab ira impetuque hominum tegeret.
6 Consensit et senatus bellum, consulesque duobus
scriptis exercitibus per Marsos Pelignosque profecti
adjuncto Samnitium exercitu ad Capuam, quo jam La-
7 tini sociique convenerant, castra locant. Ibi in quiete
utrique consuli eadem dicitur visa species viri majoris
quam pro humano habitu augustiorisque dicentis, ex
una acie imperatorem ex altera exercitum deis manibus
matrique terræ deberi: utrius exercitus imperator le-
giones hostium superque eas se devovisset, ejus populi
8 partisque victoriam fore. Hos ubi nocturnos visus
inter se consules contulerunt, placuit averruncandæ
deûm iræ victimas cædi, simul ut, si extis eadem quæ
somnio visa fuerant portenderentur, alter uter consu-
9 lum fata impleret. Ubi responsa haruspicum insidenti
jam animo tacitæ religioni congruerunt, tum adhibitis
legatis tribunisque et imperiis deûm propalam expo-
sitis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie
terreret, comparant inter se ut, ab utra parte cedere
Romanus exercitus cœpisset, inde se consul devoveret
10 pro populo Romano Quiritibusque. Agitatum etiam in
consilio est ut, si quando umquam severo ullum imperio
bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris
11 ad priscos redigeretur mores. Curam acuebat quod
adversus Latinos bellandum erat, lingua moribus ar-
morum genere institutis ante omnia militaribus con-
gruentes: milites militibus, centurionibus centuriones,
tribuni tribunis compares collegæque îsdem præsidiis
12 sæpe îsdem manipulis permixti fuerant. Per hæc ne
quo errore milites caperentur, edicunt consules ne quis
(7) extra ordinem in hostem pugnaret. Forte inter cæ-

teros turmarum præfectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit ita ut vix teli jactu ab statione proxima abesset. Ibi Tusculani 2
erant equites: præerat Geminus Mæcius vir quum genere inter suos tum factis clarus. Is ubi Romanos 3
equites insignemque inter eos præcedentem consulis filium—nam omnes inter se utique illustres viri noti erant—cognovit, "Unane" ait "turma, Romani, cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? quid inter ea consules, quid duo exercitus consulares agent?" "Aderunt in tempore" Manlius inquit "et cum illis aderit Juppiter ipse fœderum a vobis violatorum testis, qui plus potest polletque. Si ad Regillum lacum ad satie- 4
tatem vestram pugnavimus, hic quoque efficiemus profecto ne nimis acies vobis et collata signa nobiscum cordi sint." Ad ea Geminus paulum ab suis equo 5
provectus "Visne igitur, dum dies ista venit qua magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano præstet?" movet fe- 6
rocem animum juvenis seu ira seu detractandi certaminis pudor seu inexsuperabilis vis fati: oblitus itaque imperii patrii consulumque edicti præceps ad id certamen agitur, quo vinceret an vinceretur haud multum interesset. Equitibus cæteris velut ad spectaculum 7
submotis spatio quod vacui interjacebat campi adversos concitant equos, et quum infestis cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis super galeam hostis, Mæcii trans cervicem equi elapsa est: circumactis deinde equis quum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset, spiculum inter aures equi fixit: ad cujus vulneris sensum quum equus prioribus pedibus erectis magna vi

caput quateret, excussit equitem, quem cuspide par-
maque innixum adtollentem se ab gravi casu Manlius
ab jugulo ita ut per costas ferrum emineret terræ
adfixit: spoliisque lectis ad suos revectus cum ovante
gaudio turma in castra atque inde ad prætorium ad
patrem tendit—ignarus facti futurique, laus an pœna
merita esset: "Ut me omnes" inquit, "pater, tuo san-
guine ortum vere ferrent, provocatus equestria hæc
8 spolia capta ex hoste cæso porto." Quod ubi audivit
consul, extemplo filium aversatus concionem classico
9 advocari jussit. Quæ ubi frequens convenit, "Quan-
doque" inquit "tu, T. Manlî, neque imperium consulare
neque majestatem patriam veritus adversus edictum
nostrum extra ordinem in hostem pugnâsti, et quantum
in te fuit disciplinam militarem, qua stetit ad hanc
diem Romana res, solvisti, meque in eam necessitatem
adduxisti ut aut rei publicæ mihi aut mei meorumque
obliviscendum sit, nos potius nostro delicto plectemur
quam res publica tanto suo damno nostra peccata luat:
triste exemplum sed in posterum salubre juventuti
10 erimus. Me quidem quum ingenita caritas liberum
tum specimen istud virtutis deceptum vana imagine
decoris in te movet: sed cum aut morte tua sancienda
sint consulum imperia aut impunitate in perpetuum
abroganda, nec te quidem, si quid in te nostri sanguinis
est, recusare censeam quin disciplinam militarem culpa
11 tua prolapsam pœna restituas. I, lictor, deliga ad pa-
12 lum." Exanimati omnes tam atroci imperio nec aliter
quam in se quisque destrictam cernentes securem metu
magis quam modestia quievere: itaque velut emerso
ab admiratione animo, quum silentio defixi stetissent,
repente, postquam cervice cæsa fusus est cruor, tum
libero conquestu coortæ voces sunt ut neque lamentis

neque exsecrationibus parceretur, spoliisque contectum juvenis corpus, quantum militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur, Manlianaque imperia non in præsentia modo horrenda sed exempli etiam tristis in posterum essent.

Fecit tamen atrocitas pœnæ obedientiorem duci mi- (8)
litem, et, præterquam quod custodiæ vigiliæque et ordo stationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam certamine, quum descensum in aciem est, ea severitas
profuit. Fuit autem civili maxime bello pugna similis, 2
adeo nihil apud Latinos dissonum ab Romana re præter animos erat. Clipeis antea Romani usi sunt, dein, postquam stipendiarii facti sunt, scuta pro clipeis fecere: et, quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc post ea manipulatim structa acies cœpit esse: pos-
tremo in plures ordines instruebantur. Ordo sexa- 3
genos milites, duos centuriones, vexillarium unum ha-
bebat. Prima acies hastati erant, manipuli quindecim 4
distantes inter se modicum spatium: manipulus leves vicenos milites, aliam turbam scutatorum habebat: leves autem qui hastam tantum gæsaque gererent vocaban-
tur. Hæc prima foris in aciem florem juvenum pubes- 5
centium ad militiam habebat. Robustior inde ætas 6
totidem manipulorum—quibus principibus est nomen —hos sequebantur, scutati omnes insignibus maxime
armis. Hoc triginta manipulorum agmen antepilanos 7
appellabant, quia sub signis jam alii quindecim ordines locabantur, ex quibus ordo unus quisque tres partes habebat—earum unam quamque primam primum pilum vocabant—, tribus ex vexillis constabat, vexilla III centum octoginta sex homines erant: primum vexillum triarios ducebat veteranum militem spectatæ virtutis, secundum rorarios minus roboris ætate factisque, ter-

tium accensos minimæ fiduciæ manu; eo et in pos-
8 tremam aciem rejiciebantur. Ubi his ordinibus exer-
citus instructus esset, hastati omnium primi pugnam
9 inibant. Si hastati profligare hostem non possent,
pede presso eos retro cedentes in intervalla ordinum
principes recipiebant. Tum principum pugna erat, has-
10 tati sequebantur. Triarii sub vexillis considebant si-
nistro crure porrecto, scuta innixa humeris, hastas
suberecta cuspide in terra fixas, haud secus quam vallo
11 sæpta inhorreret acies, tenentes. Si apud principes
quoque haud satis prospere esset pugnatum, a prima
acie ad triarios sensim referebantur: inde rem ad tria-
12 rios redîsse, quum laboratur, proverbio increbuit. Tri-
arii consurgentes, ubi in intervalla ordinum suorum
principes et hastatos recepissent, extemplo compressis
ordinibus velut claudebant vias, unoque continenti ag-
mine jam nulla spe post relicta in hostem incidebant:
id erat formidolosissimum hosti, quum velut victos
insequuti novam repente aciem exsurgentem auctam
13 numero cernebant. Scribebantur autem quattuor fere
legiones quinis millibus peditum equitibus in singulas
14 legiones trecenis. Alterum tantum ex Latino dilectu
adjiciebatur, qui ea tempestate hostes erant Romanis,
eodemque ordine instruxerant aciem: nec vexilla cum
vexillis tantum, universi hastati cum hastatis principes
cum principibus, sed centurio quoque cum centurione,
si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse
15 sciebat. Duo primi pili ex utraque acie inter triarios
erant, Romanus corpore haudquaquam satis validus
cæterum strenuus vir peritusque militiæ, Latinus viri-
bus ingens bellatorque primus, notissimi inter se, quia
pares semper ordines duxerunt: Romano haud satis
fidenti viribus jam Romæ permissum erat ab consuli-

bus, ut subcenturionem sibi quem vellet legeret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste: isque juvenis in acie oblatus ex centurione Latino victoriam tulit.
Pugnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis 16
qua via ad Veserim ferebat.

Romani consules prius quam educerent in aciem im- (9)
molaverunt. Decio caput jocineris a familiari parte cæsum haruspex dicitur ostendisse: alioqui acceptam dîs hostiam esse, Manlium egregie litâsse: "Atqui bene habet" inquit Decius, "si ab collega litatum est."
Instructis sicut ante dictum est ordinibus processere 2
in aciem: Manlius dextro, Decius lævo cornu præerat.
Primo utrimque æquis viribus eodem ardore animorum 3
gerebatur res, deinde ab lævo cornu hastati Romani non ferentes impressionem Latinorum se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius consul M. Va- 4
lerium magna voce inclamat: "Deorum" inquit "ope, M. Valerî, opus est: agedum, pontifex publicus populi Romani, præi verba quibus me pro legionibus devoveam." Pontifex eum togam prætextam sumere jussit, 5
et velato capite manu subter togam ad mentum exserta super telum subjectum pedibus stantem sic dicere: "Jane Juppiter Mars pater Quirine Bellona Lares, divi novensiles, dî indigetes, divi quorum est potestas nostrorum hostiumque, diique manes, vos precor veneror veniam peto feroque, uti populo Romano Quiritium vim victoriam prosperetis hostesque populi Romani Quiritium terrore formidine morteque adficiatis: sicut verbis nuncupavi, ita pro re publica Quiritium exercitu legionibus auxiliis populi Romani Quiritium legiones auxiliaque hostium mecum deis manibus Tellurique devoveo." Hæc ita precatus lictores ire ad T. Manlium 6
jubet matureque collegæ se devotum pro exercitu nun-

tiare: ipse incinctus cinctu Gabino armatus in equum
7 insilivit ac se in medios hostes immisit. Conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano visu sicut cœlo missus piaculum omnis deorum iræ, qui pestem ab suis aversam in hostes ferret, ita omnis terror pavorque cum illo latus signa primo Latinorum turbavit,
8 deinde in totam penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit quod, quacumque equo invectus est, ibi haud secus quam pestifero sidere icti pavebant: ubi vero corruit obrutus telis, inde jam haud dubie consternatæ cohortes Latinorum fugam ac vastitatem late
9 fecerunt. Simul et Romani exsolutis religione animis velut tum primum signo dato coorti pugnam integram ediderunt: nam et rorarii procurrebant inter antepilanos addebantque vires hastatis ac principibus, et triarii genu dextro innixi nutum consulis ad consurgendum
(10) exspectabant. Procedente deinde certamine quum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius consul audito eventu collegæ, quum—ut jus fasque erat—lacrimis non minus quam laudibus debitis prosequutus tam memorabilem mortem esset, paulisper addubitavit an consurgendi jam triariis tempus esset: deinde melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, accensos ab novissima acie ante signa procedere
2 jubet. Qui ubi subiere, extemplo Latini—tamquam idem adversarii fecissent—triarios suos excitaverunt: qui aliquamdiu pugna atroci quum et semet ipsi fatigâssent et hastas aut præfregissent aut hebetâssent, pellerent vi tamen hostem—debellatum jam rati perventumque ad extremam aciem, tum consul triariis "Consurgite nunc" inquit "integri adversus fessos, memores patriæ parentumque et conjugum ac liberorum, memores consulis pro vestra victoria morte

occubantis." Ubi triarii consurrexerunt integri reful- 3
gentibus armis nova ex improviso exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis clamore sublato principia Latinorum perturbant, hastisque ora fodientes primo robore virorum cæso per alios manipulos velut inermes prope intacti evasere tantaque cæde perrupere cuneos ut vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque sub radicibus montis procul 4
instructi præbuere terrorem Latinis. Cæterum inter 5
omnes cives sociosque præcipua laus ejus belli penes consules fuit, quorum alter omnes minas periculaque ab deis superis inferisque in se unum vertit, alter ea virtute eoque consilio in prœlio fuit, ut facile convenerit inter Romanos Latinosque qui ejus pugnæ memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, ejus futuram haud dubie fuisse victoriam. Latini 6
ex fuga se Menturnas contulerunt: castra secundum prœlium capta multique mortales ibi vivi oppressi maxime Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, 7
nox quærentes oppressit: postero die inventum inter maximam hostium stragem coopertum telis, funusque ei par morti celebrante collega factum est. Illud ad- 8
jiciendum videtur, licere consuli dictatorique et prætori, quum legiones hostium devoveat, non utique se sed quem velit ex legione Romana scripta civem devovere: si is homo qui devotus est moritur, probe factum videri: ni moritur, tum signum septem pedes altum aut majus in terram defodi et piaculum hostia cædi: ubi illud signum defossum erit, eo magistratum Romanum escendere fas non esse: sin autem sese devovere volet sicuti Decius devovit, ni moritur, neque suum neque publicum divinum pure faciet qui sese devoverit: Vulcano arma sive cui alii divo vovere volet, sive hostia

sive quo alio volet, jus est: telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri fas non est: si po-
(11) tiatur, Marti suovetaurilibus piaculum fieri. Hæc, et si omnis divini humanique moris memoria abolevit nova peregrinaque omnia priscis ac patriis præferendo, haud ab re duxi verbis quoque ipsis ut tradita nuncupataque
2 sunt referre. Romanis post prœlium demum factum Samnites venisse subsidio exspectato eventu pugnæ, apud quosdam auctores invenio: Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri cœptum, et quum jam portis prima signa et pars agminis esset egressa, nuntio adlato de clade Latinorum quum conversis signis retro in urbem rediretur, prætorem eorum nomine Milionium dixisse ferunt, pro paulula via magnam mercedem esse Romanis
3 solvendam. Qui Latinorum pugnæ superfuerant multis itineribus dissipati quum se in unum conglobâssent, Ves-
4 cia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in conciliis Numisius imperator eorum adfirmando communem vere Martem belli utramque aciem pari cæde prostravisse victoriæque nomen tantum penes Romanos esse, cæteram pro victis fortunam et illos gerere, funesta duo consulum prætoria—alterum parricidio filii alterum consulis devoti cæde—, trucidatum exercitum omnem, cæsos hastatosque principesque, stragem et ante signa et post signa factam, triarios postremo rem restituisse: Latinorum etsi pariter accisæ copiæ sint, tamen supplemento vel Latium propius esse vel Vulscos quam Romam: itaque, si videatur eis, se ex Latinis et ex Vulscis populis juventute propere excita rediturum infesto exercitu Capuam esse Romanosque nihil tum minus quam prœlium exspectantes nec opinato adventu perculsurum—: fallacibus litteris circa Latium nomen-

que Vulscum missis, quia qui non interfuerant pugnæ
ad credendum temere faciliores erant, tumultuarius un-
dique exercitus raptim conscriptus convenit. Huic 5
agmini Torquatus consul ad Trifanum—inter Sinuessam
Menturnasque is locus est—occurrit: prius quam cas-
tris locus caperetur sarcinis utrimque in acervum con-
jectis pugnatum debellatumque est: adeo enim accisæ
res sunt, ut consuli victorem exercitum ad depopulandos
agros eorum ducenti dederent se omnes Latini deditio-
nemque eam Campani sequerentur. Latium Capuaque 6
agro multati: Latinus ager Privernati addito agro et
Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vul-
turnum flumen plebi Romanæ dividitur: bina in Latino
jugera ita ut dodrantem ex Privernati complerent data,
terna in Falerno quadrantibus etiam pro longinquitate
adjectis. Extra pœnam fuere Latinorum Laurentes 7
Campanorumque equites, quia non desciverant. Cum 8
Laurentibus renovari fœdus jussum renovaturque ex
eo quotannis post diem decimum Latinarum: equitibus
Campanis civitas Romana data, monumentoque ut esset
æneam tabulam in æde Castoris Romæ fixerunt: vec-
tigal quoque eis Campanus populus jussus pendere in
singulos quotannis—fuere autem mille et sexcenti—
denarios nummos quadringenos quinquagenos. Ita bello (12)
gesto præmiis pœnaque pro cujusque merito persolutis
T. Manlius Romam rediit, cui venienti seniores tantum
obviam exîsse constat, juventutem et tunc et omni
vita deinde aversatam eum exsecratamque. Antiates 2
in agrum Ostiensem Ardeatem Solonium incursiones
fecerunt. Manlius consul, quia ipse per valetudinem 3
id bellum exsequi nequierat, dictatorem L. Papirium
Crassum, qui tum forte erat prætor, dixit, ab eo ma-
gister equitum L. Papirius Cursor dictus. Nihil me- 4

morabile adversus Antiates ab dictatore gestum est,
quum aliquot menses stativa in agro Antiati habuisset.
5 Anno insigni victoria de tot ac tam potentibus po-
pulis, ad hoc consulum alterius nobili morte, alterius
sicut truci ita claro ad memoriam imperio, successere
consules Ti. Æmilius Mamercinus Q. Publilius Philo
neque in similem materiam rerum et ipsi aut suarum
rerum aut partium in rem publicam magis quam patriæ
6 memores. Latinos ob iram agri amissi rebellantes in
7 campis Fenectanis fuderunt castrisque exuerunt. Ibi
Publilio, cujus ductu auspicioque res gestæ erant, in
deditionem accipiente Latinos populos quorum ibi ju-
ventus cæsa erat, Æmilius ad Pedum exercitum duxit.
8 Pedanos tuebatur Tiburs Prænestinus Veliternusque
9 populus, venerant et ab Lanuvio Antioque auxilia. Ubi
quum prœliis quidem superior Romanus esset, ad urbem
ipsam Pedum castraque sociorum populorum, quæ urbi
adjuncta erant, integer labor restaret, bello infecto re-
pente omisso consul, quia collegæ decretum triumphum
audivit, ipse quoque triumphi ante victoriam flagitator
10 Romam rediit. Qua cupiditate offensis patribus ne-
gantibusque nisi Pedo capto aut dedito triumphum,
hinc alienatus ab senatu Æmilius seditiosis tribunatibus
similem deinde consulatum gessit: nam neque quoad
fuit consul criminari apud populum patres destitit, col-
lega haudquaquam adversante, quia et ipse de plebe
erat.—materiam autem præbebat criminibus ager in La-
tino Falernoque agro maligne plebei divisus—et, post-
quam senatus finire imperium consulibus cupiens dicta-
torem adversus rebellantes Latinos dici jussit, Æmilius
tum cujus fasces erant collegam dictatorem dixit, ab eo
11 magister equitum Junius Brutus dictus. Dictatura
popularis et orationibus in patres criminosis fuit et

quod tres leges secundissimas plebei adversas nobilitati tulit, unam ut plebi scita omnes Quirites tenerent, alteram ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium patres auctores fierent, tertiam ut alter utique ex plebe, quum eo ventum sit ut utrumque plebeium fieri liceret, censor crearetur. Plus 12
eo anno domi acceptum cladis ab consulibus ac dictatore quam ex victoria eorum bellicisque rebus foris auctum imperium patres credebant.

Anno insequenti L. Furio Camillo C. Mænio consu- (13)
libus, quo insignitius omissa res Æmilio superioris anni consuli exprobraretur, Pedum armis virisque et omni vi expugnandum ac delendum senatus fremit, coactique novi consules omnibus eam rem præverti proficiscuntur. Jam Latio is status erat rerum ut neque bellum neque 2
pacem pati possent: ad bellum opes deerant, pacem ob agri adempti dolorem aspernabantur. Mediis consiliis 3
standum videbatur ut oppidis se tenerent, ne lacessitus Romanus causam belli haberet et, si cujus oppidi obsidio nuntiata esset, undique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur. Neque tamen nisi admodum a 4
paucis populis Pedani adjuti sunt: Tiburtes Prænestinique quorum ager propior erat Pedum pervenere: Aricinos Lanuvinosque et Veliternos Antiatibus Vulscis se conjungentes ad Asturæ flumen Mænius improviso adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus 5
maxime valido exercitu majore mole quamquam æque prospero eventu pugnat. Tumultum maxime repentina 6
inter prœlium eruptio oppidanorum fecit, in quos parte exercitus conversa Camillus non compulit solum eos intra mœnia sed eodem etiam die, quum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde 7
jam majore conatu animoque ab unius expugnatione

urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere
exercitum: nec quievere ante quam expugnando aut
in deditionem accipiendo singulas urbes Latium omne
subegere: præsidiis inde dispositis per recepta oppida
Romam ad destinatum omnium consensu triumphum
8 decessere. Additus triumpho honos ut statuæ eques-
tres eis—rara illa ætate res—in foro ponerentur. Prius
quam comitiis in insequentem annum consules rogarent,
Camillus de Latinis populis ad senatum rettulit atque
ita disseruit: "Patres conscripti, quod bello armisque
in Latio agendum fuit, id jam deûm benignitate ac
virtute militum ad finem venit: cæsi ad Pedum Astu-
ramque sunt exercitus hostium, oppida Latina omnia et
Antium ex Vulscis aut vi capta aut recepta in dediti-
9 onem præsidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio
est, quoniam rebellando sæpius nos sollicitant, quonam
10 modo perpetua pace quietos obtineamus. Dî immor-
tales ita vos potentes hujus consilii fecerunt ut, sit
Latium deinde an non sit, in vestra manu posuerint:
itaque pacem vobis, quod ad Latinos adtinet, parare in
11 perpetuum vel sæviendo vel ignoscendo potestis. Vul-
tis crudeliter consulere in deditos victosque—: licet
delere omne Latium, vastas inde solitudines facere,
unde sociali egregio exercitu per multa bella magnaque
12 sæpe usi estis. Vultis exemplo majorum augere rem
Romanam victos in civitatem accipiendo—: materia
crescendi per summam gloriam suppeditat: certe id
firmissimum longe imperium est quo obedientes gau-
13 dent. Sed maturato opus est, quidquid statuere placet:
tot populos inter spem metumque suspensos animi ha-
betis, et vestram itaque de eis curam quam primum
absolvi et illorum animos, dum exspectatione stupent,
14 seu pœna seu beneficio præoccupari oportet. Nostrum

fuit efficere ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset, vestrum est decernere quod optimum vobis reique publicæ sit." Principes senatus relationem (14)
consulis de summa rerum laudare sed, quum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, ut pro merito cujusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de singulis 2
decretumque. Lanuvinis civitas data sacraque sua reddita cum eo ut ædes lucusque Sospitæ Junonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini Nomentanique et Pedani eodem jure quo 3
Lanuvini in civitatem accepti. Tusculanis servata ci- 4
vitas quam habebant, crimenque rebellionis a publica fraude in paucos auctores versum. In Veliternos vete- 5
res cives Romanos, quod totiens rebellâssent, graviter sævitum: et muri dejecti et senatus inde abductus jussique trans Tiberim habitare ut ejus, qui cis Tiberim deprehensus esset usque ad mille passuum, clarigatio esset, nec prius quam ære persoluto is qui cepisset extra vincula captum haberet. In agrum senatorum co- 6
loni missi, quibus adscriptis speciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium nova colonia missa 7
cum eo ut Antiatibus permitteretur si et ipsi adscribi coloni vellent: naves inde longæ abactæ interdictumque mari Antiati populo est: civitas data. Tiburtes Præ- 8
nestinique agro multati neque ob recens tantum rebellionis commune cum aliis Latinis crimen sed quod tædio imperii Romani cum Gallis gente efferata arma quondam consociâssent. Cæteris Latinis populis connubia 9
commerciaque et concilia inter se ademerunt. Campa- 10
nis equitum honoris causa, quia cum Latinis rebellare noluissent, Fundanisque et Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine

11 suffragio data. Cumanos Suessulanosque ejusdem juris
12 conditionisque cujus Capuam esse placuit. Naves An-
tiatium partim in navalia Romæ subductæ partim in-
censæ, rostrisque earum suggestum in foro exstructum
adornari placuit, Rostraque id templum appellatum.
(15) C. Sulpicio Longo P. Ælio Pæto consulibus quum
omnia non opes magis Romanæ quam beneficiis parta
gratia bona pace obtineret, inter Sidicinos Auruncosque
2 bellum ortum. Aurunci T. Manlio consule in dedi-
tionem accepti nihil deinde moverant: eo petendi aux-
3 ilii ab Romanis causa justior fuit. Sed prius quam
consules ab urbe—jusserat enim senatus defendi Au-
runcos—exercitum educerent, fama adfertur Auruncos
metu oppidum deseruisse profugosque cum conjugibus
ac liberis Suessam communîsse, quæ nunc Aurunca
appellata, mœnia antiqua eorum urbemque ab Sidicinis
4 deletam. Ob ea infensus consulibus senatus, quorum
cunctatione proditi socii essent, dictatorem dici jussit:
dictus C. Claudius Regillensis magistrum equitum C.
5 Claudium Hortatorem dixit. Religio inde injecta de
dictatore et, quum augures vitio creatum videri dixis-
sent, dictator magisterque equitum se magistratu ab-
6 dicârunt. Eo anno Minucia Vestalis suspecta primo
propter mundiorem justo cultum, insimulata deinde
apud pontifices ab indice servo, quum decreto eorum
jussa esset sacris abstinere familiamque in potestate
habere, facto judicio viva sub terram ad portam Colli-
nam dextra via strata defossa Scelerato campo. Credo
7 ab incesto id ei loco nomen factum. Eodem anno Q.
Publilius Philo prætor primum de plebe adversante
Sulpicio consule, qui negabat rationem ejus se habi-
turum, est factus senatu, quum in summis imperiis
id non obtinuisset, minus in prætura intendente.

Insequens annus L. Papirio Crasso Cæsone Duellio (16)
consulibus Ausonum magis novo quam magno bello
fuit insignis. Ea gens Cales urbem incolebat: Sidi- 2
cinis finitimis arma conjunxerat, unoque prœlio haud
sane memorabili duorum populorum exercitus fusus
propinquitate urbium et ad fugam pronior et in fuga
ipsa tutior fuit. Nec tamen omissa ejus belli cura 3
patribus, quia totiens jam Sidicini aut ipsi moverant
bellum aut moventibus auxilium tulerant aut causa
armorum fuerant. Itaque omni ope adnisi sunt ut 4
maximum ea tempestate imperatorem M. Valerium Cor-
vum consulem quartum facerent: collega additus Corvo
M. Atilius Regulus: et ne forte casu erraretur, peti-
tum ab consulibus ut extra sortem Corvi ea provincia
esset. Exercitu victore a superioribus consulibus ac- 5
cepto ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus
quum hostes ab superioris etiam certaminis memoria
pavidos clamore atque impetu primo fudisset, mœnia
ipsa oppugnare est adgressus. Et militum quidem is 6
erat ardor ut jam inde cum scalis succedere ad muros
vellent evasurosque contenderent: Corvus, quia id ar-
duum factu erat, labore militum potius quam periculo
peragere inceptum voluit. Itaque aggerem et vineas 7
egit turresque muro admovit, quarum usum forte ob-
lata opportunitas prævertit: namque M. Fabius cap-
tivus Romanus quum per negligentiam custodum festo
die vinculis ruptis per murum inter opera Romanorum
religata ad pinnam muri reste suspensus manibus se
demisisset, perpulit imperatorem ut vino epulisque so-
pitos hostes adgrederetur: nec majore certamine capti
cum urbe Ausones sunt quam acie fusi erant. Præda 8
capta ingens est præsidioque imposito Calibus reductæ
Romam legiones. Consul ex senatus consulto trium- 9

phavit et, ne Atilius expers gloriæ esset, jussi ambo
10 consules adversus Sidicinos ducere exercitum. Dicta-
torem ante ex senatus consulto comitiorum habendorum
causa dixerunt L. Æmilium Mamercinum, is magis-
trum equitum Q. Publilium Philonem dixit: dictatore
comitia habente consules creati sunt T. Veturius Sp.
11 Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat,
tamen, ut beneficio prævenirent desiderium plebis, de
colonia deducenda Cales rettulerunt, factoque senatus
consulto ut duo millia quingenti homines eo scriberen-
tur, triumviros coloniæ deducendæ agroque dividundo
creaverunt Cæsonem Duellium T. Quinctium M. Fa-
bium.

(17) Novi deinde consules a veteribus exercitu accepto
ingressi hostium fines populando usque ad mœnia atque
2 urbem pervenerunt. Ibi quia ingenti exercitu com-
parando Sidicini et ipsi pro extrema spe dimicaturi
enixe videbantur et Samnium fama erat conciri ad
bellum, dictator ab consulibus ex auctoritate senatus
dictus P. Cornelius Rufinus, magister equitum M. An-
3 tonius. Religio deinde incessit vitio eos creatos, ma-
gistratuque se abdicaverunt: et quia pestilentia inse-
quuta est, velut omnibus eo vitio contactis auspiciis res
4 ad interregnum rediit. Ab interregno inito per quin-
tum demum interregem M. Valerium Corvum creati
5 consules A. Cornelius iterum et Cn. Domitius. Tran-
quillis rebus fama Gallici belli pro tumultu valuit ut
et dictatorem dici placeret: dictus M. Papirius Crassus
et magister equitum P. Valerius Publicola: a quibus
quum dilectus intentius quam adversus finitima bella
haberetur, exploratores missi adtulerunt quieta omnia
6 apud Gallos esse. Samnium quoque jam alterum an-
num turbari novis consiliis suspectum erat, eo ex agro

Sidicino exercitus Romanus non deductus. Cæterum 7
Samnites bellum Alexandri Epirensis in Lucanos traxit,
qui duo populi adversus regem escensionem a Pæsto
facientem signis collatis pugnaverunt. Eo certamine 8
superior Alexander—incertum, qua fide culturus, si per-
inde cætera processissent—pacem cum Romanis fecit.
Eodem anno census actus novique cives censi: tribus 9
propter eos additæ Mæcia et Scaptia: censores addide-
runt Q. Publilius Philo Sp. Postumius. Romani facti 10
Acerrani lege ab L. Papirio prætore lata, qua civitas
sine suffragio data. Hæc eo anno domi militiæque 11
gesta.

Fœdus insequens annus seu intemperie cœli seu hu- (18)
mana fraude fuit M. Claudio Marcello T. Valerio con-
sulibus. Flaccum Potitumque varie in annalibus cog- 2
nomen consulis invenio: cæterum in eo parvi refert
quid veri sit: illud pervelim—nec omnes auctores sunt
—proditum falso esse, venenis absumptos, quorum mors
infamem annum pestilentia fecerit: sicut proditur tamen
res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda
est. Quum primores civitatis similibus morbis eodem- 3
que ferme omnes eventu morerentur, ancilla quædam
ad Q. Fabium Maximum ædilem curulem indicaturam
se causam publicæ pestis professa est, si ab eo fides sibi
data esset haud futurum noxiæ indicium. Fabius con- 4
festim rem ad consules, consules ad senatum referunt,
consensuque ordinis fides indici data. Tum patefactum 5
muliebri fraude civitatem premi matronasque ea venena
coquere et, si sequi extemplo velint, manifesto depre-
hendi posse. Sequuti indicem et coquentes quasdam 6
medicamenta et recondita vitalia invenerunt: quibus
in forum delatis et ad viginti matronis, apud quas
deprehensa erant, per viatorem accitis duæ ex eis Cor-

nelia ac Sergia patriciæ utraque gentis, quum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bibere jussæ, ut se falsum commentam arguerent, spatio ad colloquendum sumpto quum submoto populo in conspectum omnium rem ad cæteras rettulissent, haud abnuentibus et illis bibere, epoto medicamento
7 suamet ipsæ fraude omnes interierunt. Comprehensæ extemplo earum comites magnum numerum matronarum indicaverunt, ex quibus ad centum septuaginta dam-
8 natæ. Neque de veneficiis ante eam diem Romæ quæ-
9 situm est. Prodigii ea res loco habita captisque magis mentibus quam consceleratis similis visa: itaque memoria ex annalibus repetita in secessionibus quondam plebis clavum ab dictatore fixum alienatasque discordia mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem clavi figendi causa creari placuit: creatus Cn. Quinctilius magistrum equitum L. Valerium dixit, qui fixo clavo magistratu se abdicaverunt.

(19) Creati consules L. Papirius Crassus iterum L. Plau-
2 tius Venox. Cujus principio anni legati ex Vulscis Fabraterni et Lucani Romam venerunt orantes ut in fidem reciperentur: si a Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter atque
3 obedienter futuros. Missi tum ab senatu legati denuntiatumque Samnitibus ut eorum populorum finibus vim abstinerent, valuitque ea legatio non tam quia pacem volebant Samnites quam quia nondum parati
4 erant ad bellum. Eodem anno Privernas bellum initum, cujus socii Fundani, dux etiam fuit Fundanus Vitrubius Baccus, vir non domi solum sed etiam Romæ clarus.
5 Ædes fuere in Palatio ejus, quæ Bacci prata diruto
6 ædificio publicatoque solo appellata. Adversus hunc vastantem effuse Setinum Norbanumque et Coranum

agrum L. Papirius profectus haud procul castris ejus
consedit. Vitrubio nec ut vallo se teneret adversus 7
validiorem hostem sana constare mens, nec ut longius
a castris dimicaret animus subpetere: vix tota extra
portam castrorum explicata acie—fugam magis retro
quam prœlium aut hostem spectante milite—sine con-
silio sine audacia depugnat. Ut et levi momento nec 8
ambigue est victus, ita brevitate ipsa loci facilique
receptu in tam propinqua castra haud ægre militem a
multa cæde est tutatus: nec fere quisquam in ipso
certamine, pauci in turba fugæ extremæ quum in castra
ruerent cæsi, primisque tenebris Privernum inde pe-
titum agmine trepido, ut muris potius quam vallo sese
tutarentur. A Priverno Plautius alter consul pervas- 9
tatis passim agris prædaque abacta in agrum Fundanum
exercitum inducit: ingredienti fines senatus Funda-
norum occurrit, negant se pro Vitrubio sectamque ejus
sequutis precatum venisse sed pro Fundano populo,
quem extra culpam belli esse ipsum Vitrubium judicâsse,
quum receptaculum fugæ Privernum habuerit non pa-
triam Fundanos: Priverni igitur hostes populi Romani
quærendos persequendosque esse, qui simul a Fundanis
ac Romanis utriusque patriæ immemores defecerint:
Fundanis pacem esse et animos Romanos et gratam
memoriam acceptæ civitatis: orare se consulem ut
bellum ab innoxio populo abstineat: agros urbem cor-
pora ipsorum conjugumque ac liberorum suorum in
potestate populi Romani esse futuraque. Collaudatis 10
Fundanis consul litterisque Romam missis, in officio
Fundanos esse, ad Privernum flexit iter. Prius ani- 11
madversum in eos qui capita conjurationis fuerant a
consule scribit Claudius: ad trecentos quinquaginta
ex conjuratis vinctos Romam missos, eamque dedi-

tionem ab senatu non acceptam quod egentium atque
humilium pœna defungi velle Fundanum populum cen-
(20) suerint. Privernum duobus consularibus exercitibus
quum obsideretur, alter consul comitiorum causa Romam
revocatus. Carceres eo anno in circo primum statuti.
2 Nondum perfunctos cura Privernatis belli tumultus Gal-
lici fama atrox invasit haud ferme umquam neglecta
3 patribus. Extemplo igitur consules novi L. Æmilius
Mamercinus et G. Plautius eo ipso die—Kal. Quinc-
tilibus—quo magistratum inierunt, comparare inter se
provincias jussi et Mamercinus, cui Gallicum bellum
evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia:
quin opificum quoque vulgus et sellularii—minime mi-
litiæ idoneum genus—exciti dicuntur, Veiosque ingens
exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur:
longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem
4 incedens, non placuit. Paucos deinde post dies satis
explorata temporis ejus quiete a Gallis Privernum omnis
5 conversa vis. Duplex inde fama est: alii vi captam
urbem Vitrubiumque vivum in potestatem venisse, alii
prius, quam ultima adhiberetur vis, ipsos se in ditionem
consulis caduceum præferentes permisisse auctores sunt
6 Vitrubiumque ab suis traditum. Senatus de Vitrubio
Privernatibusque consultus consulem Plautium dirutis
Priverni muris præsidioque valido imposito ad trium-
phum accersit, Vitrubium in carcerem adservari jussit
7 quoad consul redisset, tum verberatum necari. Ædes
ejus quæ essent in Palatio diruendas, bona Semoni
Sango censuerunt consecranda: quodque æris ex eis
redactum est, ex eo ænei orbes facti positi in sacello
8 Sangus adversus ædem Quirini. De senatu Privernate
ita decretum ut, qui senator Priverni post defectionem
ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem qua

Veliterni habitaret. His ita decretis usque ad trium- 9 phum Plautii silentium de Privernatibus fuit: post triumphum consul necato Vitrubio sociisque ejus noxæ apud satiatos jam suppliciis nocentium tutam mentionem de Privernatibus ratus "Quoniam auctores defectionis" inquit "meritas pœnas et ab diis immortalibus et a vobis habent, patres conscripti, quid placet de innoxia multitudine fieri? equidem, etsi meæ partes exquirendæ magis sententiæ quam dandæ sunt, tamen, quum videam Privernates vicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax est, quam minimum irarum inter nos illosque relinqui velim."

Quum ipsa per sese res anceps esset—prout cujus- (21) que ingenium erat, atrocius mitiusve suadentibus—, tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit magis conditionis, in qua natus esset, quam præsentis necessitatis memor, qui interrogatus a quodam tristioris sententiæ auctore, quam pœnam meritos Privernates censeret, "Eam" inquit "quam merentur qui se libertate dignos censent." Cujus quum feroci re- 2 sponso infestiores factos videret consul eos qui ante Privernatium causam impugnabant, ut ipse benigna interrogatione mitius responsum eliceret, "Quid, si pœnam" inquit "remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum habituros speremus?" "Si bonam dederitis" inquit, "et fidam et perpetuam: si malam, haud diuturnam." Tum vero minari nec id ambigue Priver- 3 natem quidam et illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos, pars melior senatus ad meliora responsa trahere et dicere viri et liberi vocem auditam: an credi posse ullum populum aut hominem denique in ea conditione, cujus eum pœniteat, diutius quam necesse sit mansurum? ibi pacem esse fidam ubi voluntarii

pacati sint, neque eo loco, ubi servitutem esse velint,
4 fidem sperandam esse. In hanc sententiam maxime
consul ipse inclinavit animos identidem ad principes
sententiarum consulares uti exaudiri posset a pluribus
dicendo, eos demum, qui nihil præter quam de libertate
5 cogitent, dignos esse qui Romani fiant. Itaque et in
senatu causam obtinuere et ex auctoritate patrum latum
6 ad populum est ut Privernatibus civitas daretur. Eo-
dem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt, bina
(22) jugera agri acceperunt. Sequutus est annus nulla re
belli domive insignis—P. Plautio Proculo P. Corne-
lio Scapula consulibus—præterquam quod Fregellas—
Hernicorum is ager, deinde Vulscorum fuerat—colonia
deducta, et populo visceratio data a M. Flavio in funere
2 matris. Erant qui per speciem honorandæ parentis
meritam mercedem populo solutam interpretarentur,
quod eum die dicta ab ædilibus crimine stupratæ matris
familiæ absolvisset: data visceratio in præteritam ju-
dicii gratiam honoris etiam ei causa fuit, tribunatuque
plebei proximis comitiis absens petentibus præfertur.

3 Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis
sita est: duabus urbibus populus idem habitabat: Cu-
mis erant oriundi, Cumani Chalcide Euboica originem
4 trahunt. Classe, qua advecti ab domo fuerant, multum
in ora maris ejus quod accolunt potuere, primo in in-
sulas Ænariam et Pithecusas egressi, deinde in conti-
5 nentem ausi sedes transferre. Hæc civitas quum suis
viribus tum Samnitium infidæ adversus Romanos so-
cietati freta sive pestilentiæ, quæ Romanam urbem
adorta nuntiabatur, fidens multa hostilia adversus Ro-
manos agrum Campanum Falernumque incolentes fecit:
igitur L. Cornelio Lentulo Q. Publilio Philone iterum
consulibus fetialibus Palæpolim ad res repetendas missis

quum relatum esset a Græcis—gente lingua magis strenua quam factis—ferox responsum, ex auctoritate patrum populus Palæpolitanis bellum fieri jussit. Inter 6
consules provinciis comparatis bello Græci persequendi Publilio evenerunt, Cornelius altero exercitu Samnitibus, si qua se moverent, oppositus: fama autem erat defectioni Campanorum imminentes admoturos castra. Ibi 7
optimum visum Cornelio stativa habere. Ab utroque (23)
consule exiguam spem pacis cum Samnitibus esse certior fit senatus: Publilius duo millia Nolanorum militum et quattuor Samnitium magis Nolanis cogentibus quam voluntate Græcorum recepta Palæpoli miserat Romam compertum, Cornelius dilectum indictum a magistratibus universumque Samnium erectum ac vicinos populos Privernatem Fundanumque et Formianum haud ambigue sollicitari. Ob hæc quum legatos 2
mitti placuisset prius ad Samnites quam bellum fieret, responsum redditur ab Samnitibus ferox. Ultro incu- 3
sabant injurias Romanorum, neque eo negligentius ea quæ ipsis objicerentur purgabant: haud ullo publico consilio auxiliove juvari Græcos nec Fundanum Formianumve a se sollicitatos, quippe minime pœnitere se virium suarum si bellum placeat. Cæterum non posse 4
dissimulare ægre pati civitatem Samnitium, quod Fregellas ex Vulscis captas dirutasque ab se restituerit Romanus populus, coloniamque in Samnitium agro imposuerint, quam coloni eorum Fregellas appellent: eam se contumeliam injuriamque, ni sibi ab his qui fecerint dematur, ipsos omni vi depulsuros esse. Quum Roma- 5
nus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret, "Quid perplexe agimus," inquit: "nostra certamina, Romani, non verba legatorum nec hominum quisquam disceptator sed campus Campanus,

in quo concurrendum est, et arma et communis Mars
belli decernet: proinde inter Capuam Suessulamque
castra castris conferamus et Samnis Romanusne impe-
6 rio Italiam regant decernamus." Legati Romanorum
quum se non quo hostis vocâssent sed quo imperatores
sui duxissent ituros esse respondissent, jam Publilius
inter Palæpolim Neapolimque loco opportune capto
diremerat hostibus societatem auxilii mutui, qua, ut
7 quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. Itaque
quum et comitiorum dies instaret et Publilium immi-
nentem hostium muris avocari ab spe capiendæ in dies
urbis haud e re publica esset, actum cum tribunis est,
ad populum ferrent ut, quum Q. Publilius Philo con-
sulatu abîsset, pro consule rem gereret quoad debel-
8 latum cum Græcis esset. L. Cornelio, quia ne eum
quidem in Samnium jam ingressum revocari ab impetu
belli placebat, litteræ missæ ut dictatorem comitiorum
9 causa diceret. Dixit M. Claudium Marcellum, ab eo
10 magister equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen
ab dictatore comitia sunt habita, quia, vitione creatus
esset, in disquisitionem venit: consulti augures vitio-
11 sum videri dictatorem pronuntiaverunt. Eam rem tri-
buni suspectam infamemque criminando fecerunt: nam
neque facile fuisse id vitium nosci, quum consul oriens
de nocte silentio diceret dictatorem neque ab consule
cuiquam publice privatimve de ea re scriptum esset,
nec quemquam mortalium exstare, qui se vidisse aut
audîsse quid dicat quod auspicium dirimeret, neque
augures divinare Romæ sedentes potuisse, quid in cas-
tris consuli vitii obvenisset: cui non apparere, quod
plebeius dictator sit, id vitium auguribus visum? hæc
aliaque ab tribunis nequiquam jactata: tamen ad in-
terregnum res rediit, dilatisque alia atque alia de causa

comitiis quartus decimus demum interrex L. Æmilius
consules creat C. Pœtilium L. Papirium Mugilanum:
Cursorem in aliis annalibus invenio.

Eodem anno Alexandream in Ægypto proditum con- (24)
ditam Alexandrumque Epiri regem ab exsule Lucano
interfectum sortes Dodonæi Jovis eventu adfirmâsse.
Accito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, caveret 2
Acherusiam aquam Pandosiamque urbem, ibi fatis ejus
terminum dari: eoque ocius transmisisse in Italiam,
ut quam maxime procul abesset urbe Pandosia in Epiro
et Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in
stagna inferna accipit Thesprotius sinus. Ut cæterum 3
ferme fugiendo in media fata ruitur, quum sæpe Brut-
tias Lucanasque legiones fudisset, Heracleam Taren-
tinorum coloniam Consentiam ex Lucanis Sipontumque
Bruttiorum Terinam, alias inde Messapiorum ac Luca-
norum cepisset urbes, et trecentas familias illustres in
Epirum, quas obsidum numero haberet, misisset, haud
procul Pandosia urbe imminente Lucanis ac Bruttiis
finibus tres tumulos aliquantum inter se distantes in-
sedit, ex quibus incursiones in omnem partem agri
hostilis faceret. Et ducentos ferme Lucanorum ex- 4
sules circa se pro fidis habebat—ut pleraque ejus ge-
neris ingenia sunt—cum fortuna mutabilem gerentes
fidem. Imbres continui campis omnibus inundantes 5
quum interclusissent trifariam exercitum a mutuo inter
se auxilio, duo præsidia, quæ sine rege erant, improviso
hostium adventu opprimuntur, deletisque eis ad ipsius
obsidionem omnes conversi. Inde ab Lucanis exsuli- 6
bus ad suos nuntii missi sunt pactoque reditu pro-
missum est regem aut vivum aut mortuum in potes-
tatem daturos. Cæterum cum delectis ipse egregium 7
facinus ausus per medios erumpit hostes et ducem Lu-

canorum comminus congressus obtruncat, contrahens-
que suos ex fuga palatos pervenit ad amnem ruinis
recentibus pontis, quem vis aquæ abstulerat, indican-
8 tem iter. Quem quum incerto vado transiret agmen,
fessus metu ac labore miles increpans nomen abomi-
9 nandum fluminis "Jure Acheros vocaris" inquit. Quod
ubi ad aures accidit regis, adjecit extemplo animum
10 fatis suis substititque dubius an transiret. Tum So-
timus minister ex regiis pueris, quid in tanto discri-
mine periculi cunctaretur interrogans, indicat Lucanos
11 insidiis quærere locum. Quod ubi respexit rex procul
grege facto venientes, stringit gladium et per medium
amnem transmittit equum : jamque in vadum egressum
eminus verruto Lucanus exsul transfigit : lapsum inde
cum inhærente telo corpus exanime detulit amnis in
12 hostium præsidia. Ibi fœda laceratio corporis facta:
namque præciso medio partem Consentiam misere, pars
ipsis retenta ad ludibrium : quæ quum jaculis saxisque
procul incesseretur, mulier una ultra humanarum ira-
rum fidem sævienti turbæ immixta, ut parumper sus-
tinerent, precata flens ait virum sibi liberosque captos
apud hostes esse, sperare corpore regio utcumque mul-
13 cato se suos redempturam. Is finis lacerationi fuit
sepultumque Consentiæ, quod membrorum reliquum
fuit, cura mulieris unius, ossaque Metapontum ad hos-
tes remissa, inde Epirum devecta ad Cleopatram uxo-
rem sororemque Olympiadem, quarum mater magni
14 Alexandri altera soror altera fuit. Hæc de Alexandri
Epirensis tristi eventu, quamquam Romano bello for-
tuna eum abstinuit, tamen, quia in Italia bella gessit,
paucis dixisse satis sit.

(25) Eodem anno lectisternium Romæ—quinto post con-
ditam urbem—îsdem quibus ante placandis habitum

est deis. Novi deinde consules jussu populi quum 2
misissent qui indicerent Samnitibus bellum, ipsi majore
conatu quam adversus Græcos cuncta parabant. Et 3
alia nova nihil tum animo tale agitantibus accesserunt
auxilia: Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad
eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem vene-
runt arma virosque ad bellum pollicentes: fœdere ergo
in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio 4
res prospere gesta: tria oppida in potestatem venerunt
Allifæ Callifæ Rufrium, aliusque ager primo adventu
consulum longe lateque est pervastatus. Hoc bello 5
tam prospere commisso alteri quoque bello, quo Græci
obsidebantur, jam finis aderat. Nam præterquam quod 6
intersæptis munimentis hostium pars parti abscisa erat,
fœdiora aliquanto intra muros his quibus hostis terri-
tabat patiebantur, et velut capti a suismet ipsis præsi-
diis indigna jam liberis quoque ac conjugibus et quæ
captarum urbium extrema sunt patiebantur. Itaque 7
quum et a Tarento et a Samnitibus fama esset nova
auxilia ventura, Samnitium plus quam vellent intra
mœnia esse rebantur, Tarentinorum juventutem Græci
Græcos, haud minus per quos Samniti Nolanoque quam
ut Romanis hostibus resisterent, exspectabant. Pos- 8
tremo levissimum malorum deditio ad Romanos visa.
Charilaus et Nymphius principes civitatis communicato 9
inter se consilio partes ad rem agendam divisere, ut
alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter
subsisteret ad præbendam opportunam consilio urbem.
Charilaus fuit qui ad Publilium Philonem venit et, 10
quod bonum faustum felix Palæpolitanis populoque Ro-
mano esset, tradere se ait mœnia statuisse: eo facto
utrum ab se prodita an servata patria videatur, in fide
Romana positum esse: sibi privatim nec pacisci quic-

quam nec petere, publice petere quam pacisci magis ut, si successisset inceptis, cogitaret populus Romanus potius, cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam suam esset quam qua stultitia et temeritate
11 de officio decessum. Collaudatus ab imperatore tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites insidebant, accepit: præsidio ei L. Quinctius
(26) tribunus militum præpositus. Eodem tempore et Nymphius prætorem Samnitium arte adgressus perpulerat ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpolim aut in Samnio esset, sineret se classe circumvehi ad Romanum agrum, non oram modo maris sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum: sed ut falleret, nocte proficiscendum esse extemploque naves deducen-
2 das. Quod quo maturius fieret, omnis juventus Samnitium præter necessarium urbis præsidium ad litus
3 missa. Ubi dum Nymphius in tenebris et multitudine semet ipsa impediente sedulo aliis alia imperia turbans terit tempus, Charilaus ex composito ab sociis in urbem receptus quum summa urbis Romano milite implêsset, tolli clamorem jussit, ad quem Græci signo accepto a principibus quievere, Nolani per aversam partem urbis
4 viam Nolam ferentem effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe ut expeditior in præsentia fuga ita fœdior, postquam periculo evaserunt, visa, quippe qui inermes nulla rerum suarum non relicta inter hostes ludibrium non externis modo sed etiam popularibus spoliati atque
5 egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua hæc proditio ab Samnitibus facta traditur, quum auctoribus hoc dedi quibus dignius credi est, tum fœdus Neapolitanum—eo enim deinde summa rei Græcorum venit—similius vero facit ipsos in amicitiam
6 redîsse. Publilio triumphus decretus, quod satis crede-

batur obsidione domitos hostes in fidem venisse. Duo 7
singularia hæc ei viro primum contigere, prorogatio imperii non ante in ullo facta et acto honore triumphus.

Aliud subinde bellum cum alterius oræ Græcis ex- (27)
ortum. Namque Tarentini quum rem Palæpolitanam 2
vana spe auxilii aliquamdiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos accepere, velut destituti ac non qui ipsi destituissent, increpare Palæpolitanos, ira atque invidia in Romanos furere, eo etiam quod Lucanos et Apulos—nam utraque eo anno societas cœpta est—in fidem populi Romani venisse adlatum est: quippe prope modum perventum ad se esse, jamque in eo rem fore ut Romani aut hostes aut domini habendi sint: discrimen profecto rerum suarum in bello Samnitium eventuque ejus verti: eam solam gentem restare nec eam ipsam satis validam, quando Lucanus defecerit, quem revocari adhuc impellique ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars serendis discordiis adhi-
beatur. Hæc consilia quum apud cupidos rerum no- 3
vandarum valuissent, ex juventute quidam Lucanorum pretio adsciti—clari magis inter populares quam honesti—inter se mulcati ipsi virgis quum corpora nuda intulissent in civium cœtum, vociferati sunt se, quod castra Romana ingredi ausi essent, a consulibus virgis
cæsos ac prope securi percussos esse. Deformis suapte 4
natura res quum speciem injuriæ magis quam doli præ se ferret, concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare, et alii circumstantes concilium bellum in Romanos poscunt, alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt, tumultuque etiam sanos consternante animos decernitur ut societas cum Samnitibus renovaretur legatique ad eam rem

5 mittantur. Repentina res quia quam causam nullam
tam ne fidem quidem habebat, coacti a Samnitibus et
obsides dare et præsidia in loca munita accipere: cæci
6 fraude et ira nihil recusârunt. Dilucere deinde brevi
fraus cœpit postquam criminum falsorum auctores Ta-
rentum commigravere, sed amissa omni de se potestate
nihil ultra quam ut pœniteret frustra restabat.

(28) Eo anno plebei Romanæ velut aliud initium libertatis
factum est, quod necti desierunt: mutatum autem jus
ob unius feneratoris simul libidinem simul crudelitatem
2 insignem. L. Papirius is fuit, cui quum se C. Publilius
ob æs alienum paternum nexum dedisset, quæ ætas
formaque in misericordiam elicere poterat, ad libidinem
et contumeliam animum accenderunt: ut florem ætatis
ejus fructum adventicium crediti ratus primo perlicere
adolescentem sermone incesto est conatus, dein, post-
quam aspernabantur flagitium aures, minis territare
atque identidem admonere fortunæ, postremo, quum in-
genuitatis magis quam præsentis conditionis memorem
3 videret, nudari jubet verberaque adferri. Quibus la-
ceratus juvenis quum se in publicum proripuisset libi-
dinem crudelitatemque conquerens feneratoris, ingens
vis hominum quum ætatis miseratione atque indignatione
injuriæ accensa tum suæ conditionis liberûmque suorum
respectu in forum atque inde agmine facto ad curiam
concurrit, et, quum consules tumultu repentino coacti
senatum vocarent, introeuntibus in curiam patribus
laceratum juvenis tergum procumbentes ad singulorum
4 pedes ostentabant. Victum eo die ob impotentem
injuriam unius ingens vinculum fidei, jussique consules
ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset,
donec pœnam lueret, in compedibus aut in nervo tene-

retur, pecuniæ creditæ bona debitoris non corpus obnoxium esset. Ita nexi soluti cautumque in posterum 5
ne necterentur.

Eodem anno quum satis per se ipsum Samnitium (29)
bellum et defectio repens Lucanorum auctoresque defectionis Tarentini sollicitos haberent patres, accessit ut et Vestinus populus Samnitibus sese conjungeret.
Quæ res sicut eo anno sermonibus magis passim ho- 2
minum jactata quam in publico ullo concilio est, ita insequentis anni consulibus L. Furio Camillo iterum Junio Bruto Scævæ nulla prior potiorque visa est, de
qua ad senatum referrent. Et quamquam nova res 3
erat, tamen tanta cura patres incessit ut pariter eam susceptam neglectamque timerent, ne aut impunitas eorum lascivia superbiaque aut bello pœnæ expetitæ metu propinquo atque ira concirent finitimos populos.
Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi 4
Pelignique et Marrucini, quos, si Vestinus adtingeretur,
omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quæ in 5
præsentia videri potuit majoris animi quam consilii, sed eventus docuit fortes fortunam juvare: bellum ex auctoritate patrum populus adversus Vestinos jussit.
Provincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit. 6
Exercitus utroque ducti et cura tuendorum finium hostes prohibiti conjungere arma. Cæterum alterum con- 7
sulem L. Furium, cui major moles rerum imposita erat, morbo gravi implicitum fortuna bello subtraxit, jussusque dictatorem dicere rei gerendæ causa longe clarissimum bello ea tempestate dixit L. Papirium Cursorem, a quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus, par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis ventum est, nobilius. Ab altero consule in 8

Vestinis multiplex bellum nec usquam vario eventu
gestum est: nam et pervastavit agros et populando
atque urendo tecta hostium sataque in aciem invitos
extraxit, et ita prœlio uno accidit Vestinorum res haud-
quaquam tamen incruento milite suo, ut non in castra
solum refugerent hostes sed jam ne vallo quidem ac
fossis freti dilaberentur in oppida situ urbium mœni-
9 busque se defensuri. Postremo oppida quoque vi ex-
pugnare adortus primo Cutinam ingenti ardore militum
aut vulnerum ira, quod haud fere quisquam integer
10 prœlio excesserat, scalis cepit, deinde Cingiliam. Utri-
usque urbis prædam militibus, quod eos neque portæ
nec muri hostium arcuerant, concessit.

30 In Samnium incertis itum auspiciis est: cujus rei
vitium non in belli eventum, quod prospere gestum est,
2 sed in rabiem atque iras imperatorum vertit. Namque
Papirius dictator a pullario monitus quum ad auspicium
repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum
denuntiavit ut sese loco teneret neu absente se cum
3 hoste manum consereret. Q. Fabius quum post pro-
fectionem dictatoris per exploratores comperisset, per-
inde omnia soluta apud hostes esse ac si nemo Roma-
nus in Samnio esset, seu ferox adolescens indignitate
accensus, quod omnia in dictatore viderentur reposita
esse, seu occasione bene gerendæ rei inductus, exercitu
instructo paratoque profectus ad Imbrinium—ita vo-
4 cant locum—acie cum Samnitibus conflixit. Ea for-
tuna pugnæ fuit ut nihil relictum sit quo, si adfuisset
dictator, res melius geri potuerit: non dux militi non
miles duci defuit: eques etiam auctore L. Cominio
tribuno militum, qui aliquotiens impetu capto perrum-
pere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis
atque ita concitatos calcaribus permisit ut sustinere

eos nulla vis posset: per arma per viros late stragem
dedere: sequutus pedes impetum equitum turbatis hos-
tibus intulit signa: viginti millia hostium cæsa eo die
traduntur. Auctores habeo bis cum hoste signa collata 5
dictatore absente, bis rem egregie gestam: apud an-
tiquissimos scriptores una hæc pugna invenitur, in qui-
busdam annalibus tota res prætermissa est. Magister 6
equitum ut ex tanta cæde multis potitus spoliis con-
gesta—ingentem acervum—hostilia arma subdito igne
concremavit, seu votum id deorum cuipiam fuit, seu
credere libet Fabio auctori eo factum, ne suæ gloriæ
fructum dictator caperet nomenque ibi scriberet aut
spolia in triumpho ferret. Litteræ quoque de re pros- 7
pere gesta ad senatum non ad dictatorem missæ argu-
mentum fuere minime cum eo communicantis laudes:
ita certe dictator id factum accepit, ut lætis aliis vic-
toria parta præ se ferret iram tristitiamque. Misso 8
itaque repente senatu se ex curia proripuit, tum vero
non Samnitium magis legiones quam majestatem dic-
tatoriam et disciplinam militarem a magistro equitum
victam et eversam dictitans, si illi impune spretum
imperium fuisset. Itaque plenus minarum iræque pro- 9
fectus in castra quum maximis itineribus îsset, non
tamen prævenire famam adventus sui potuit: præcur-
rerant enim ab urbe qui nuntiarent, dictatorem avidum
pœnæ venire alternis pæne verbis T. Manlii factum
laudantem. Fabius concione extemplo advocata ob- (31)
testatus milites est ut, qua virtute rem publicam ab
infestissimis hostibus defendissent, eadem se, cujus
ductu auspicioque vicissent, ab impotenti crudelitate
dictatoris tutarentur: venire amentem invidia iratum
virtuti alienæ felicitatique, furere, quod se absente
res publica egregie gesta esset, malle, si mutare for-

tunam posset, apud Samnites quam Romanos victoriam esse: imperium dictitare spretum, tamquam non eadem mente pugnari vetuerit qua pugnatum doleat: et tunc invidia impedire virtutem alienam voluisse cupidissimisque arma ablaturum fuisse militibus ne se absente moveri possent, et nunc id furere id ægre pati, quod sine L. Papirio non inermes non manci milites fuerint, quod se Q. Fabius magistrum equitum duxerit ac non
2 accensum dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ferunt Marsque communis, adversa pugna evenisset, qui sibi devictis hostibus re publica bene gesta ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit—supplicium magistro equitum minetur! neque illum magistro equitum infestiorem quam tribunis militum quam centurionibus quam militibus esse: si possit, in omnes sæviturum fuisse: quia id nequeat, in unum sævire—etiam invidiam tamquam ignem summa petere—in caput consilii in ducem incurrere: si se simul cum gloria rei gestæ exstinxisset, tunc victorem velut in capto exercitu dominantem, quidquid licuerit
3 in magistro equitum, in militibus ausurum. Proinde adessent in sua causa omnium libertati: si consensum exercitus eundem, qui in prœlio fuerit, in tuenda victoria videat et salutem unius omnibus curæ esse, inclinaturum ad clementiorem sententiam animum: postremo se vitam fortunasque suas illorum fidei virtutique
(32) permittere. Clamor est tota concione ortus uti bonum animum haberet, neminem illi vim adlaturum salvis
2 legionibus Romanis. Haud multo post dictator advenit classicoque extemplo ad concionem advocavit.
3 Tum silentio facto præco Q. Fabium magistrum equitum citavit, qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator "Quæro" inquit "de te, Q. Fabi.

quum summum imperium dictatoris sit pareantque ei consules—regia potestas—prætores îsdem auspiciis quibus consules creati, æquum censeas necne magistrum equitum dicto audientem esse? itemque illud interrogo, quum me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, utrum mihi turbatis religionibus res publica in discrimen committenda fuerit an auspicia repetenda ne quid dubiis dîs agerem? simul illud, quæ dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse?—sed quid ego hæc interrogo, quum, si ego tacitus abîssem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem meæ dirigenda tua sententia fuerit:—quin tu respondes, vetuerimne te quicquam rei me absente agere, vetuerimne signa cum hostibus conferre? quo tu imperio meo spreto incertis auspiciis turbatis religionibus adversus morem militarem disciplinamque majorum et numen deorum ausus es cum hoste confligere. Ad hæc quæ 4
interrogatus es responde, at extra ea cave vocem mittas. Accede, lictor." Adversus singula quæ quum 5,6
respondere haud facile esset, et nunc quereretur eundem accusatorem capitis sui ac judicem esse, modo vitam sibi eripi citius quam gloriam rerum gestarum posse vociferaretur purgaretque se in vicem atque ultro accusaret, tunc Papirius redintegrata ira spoliari magistrum equitum ac virgas et secures expediri jussit. Fabius fidem militum implorans lacerantibus vestem 7
lictoribus ad triarios tumultum jam in concionem miscentes sese recepit. Inde clamor in totam concionem 8
est perlatus: alibi preces alibi minæ audiebantur: qui proximi forte tribunali steterunt, quia subjecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant ut parceret magistro equitum neu cum eo exercitum damnaret: ex-

trema concio et circa Fabium globus increpabant incle-
9 mentem dictatorem nec procul seditione aberant. Ne
tribunal quidem satis quietum erat: legati circumstantes
sellam orabant ut rem in posterum diem differret et iræ
suæ spatium et consilio tempus daret: satis castigatam
adolescentiam Fabii esse, satis deformatam victoriam:
ne ad extremum finem supplicii tenderet neu unico
juveni neu patri ejus clarissimo viro neu Fabiæ genti
10 eam injungeret ignominiam. Quum parum precibus
parum causa proficerent, intueri sævientem concionem
jubebant: ita irritatis militum animis subdere ignem
ac materiam seditioni non esse ætatis non prudentiæ
ejus: neminem id Q. Fabio pœnam deprecanti suam
vitio versurum sed dictatori, si occæcatus ira infestam
multitudinem in se pravo certamine movisset: postremo
ne id se gratiæ dare Q. Fabii crederet, se jusjurandum
dare paratos esse non videri e re publica in Q. Fabium
(33) eo tempore animadverti. His vocibus quum in se ma-
gis incitarent dictatorem quam magistro equitum pla-
carent, jussi de tribunali descendere legati, et silentio
nequiquam per præconem temptato quum præ strepitu
ac tumultu nec ipsius dictatoris nec apparitorum ejus
vox audiretur, nox velut in prœlio certamini finem fe-
2 cit. Magister equitum jussus postero die adesse, quum
omnes adfirmarent infestius Papirium exarsurum agi-
tatum conventione ipsa exacerbatumque, clam ex castris
Romam profugit, et patre auctore M. Fabio, qui ter
jam consul dictatorque fuerat, vocato extemplo senatu
quum maxime conquereretur apud patres vim atque
injuriam dictatoris, repente strepitus ante curiam lic-
torum submoventium auditur: et ipse infensus aderat,
postquam comperit profectum ex castris, cum expedito
3 equitatu sequutus. Iterata deinde contentio et prendi

Fabium Papirius jussit. Ubi quum deprecantibus pri- 4
moribus patrum atque universo senatu perstaret in
incepto immitis animus, tum pater M. Fabius "Quando
quidem" inquit "apud te nec auctoritas senatus nec
ætas mea, cui orbitatem paras, nec virtus nobilitasque
magistri equitum a te ipso nominati valet, nec preces,
quæ sæpe hostem mitigavere, quæ deorum iras placant,
tribunos plebis appello et provoco ad populum eumque
tibi fugienti exercitus tui fugienti senatus judicium
judicem fero, qui certe unus plus quam tua dictatura
potest polletque: videro cessurusne provocationi sis,
cui rex Romanus Tullus Hostilius cessit." Ex curia in 5
concionem itur. Quo cum paucis dictator, cum omni
agmine principum magister equitum quum escendisset,
deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem
jussit. Sequutus pater "Bene agis," inquit, "quum eo 6
nos deduci jussisti unde et privati vocem mittere pos-
semus." Ibi primo non tam perpetuæ orationes quam 7
altercatio exaudiebantur: vincit deinde strepitum vox
et indignatio Fabii senis increpantis superbiam crude-
litatemque Papirii: se quoque dictatorem Romæ fuisse
nec a se quemquam ne plebis quidem hominem non
centurionem non militem violatum: Papirium tamquam
ex hostium ducibus sic ex Romano imperatore victo-
riam et triumphum petere. Quantum interesse inter 8
moderationem antiquorum et novam superbiam crude-
litatemque: dictatorem Quinctium Cincinnatum in L.
Minucium consulem ex obsidione a se ereptum non ultra
sævisse quam ut legatum eum ad exercitum pro con-
sule relinqueret: M. Furium Camillum in L. Furio, qui
contempta sua senectute et auctoritate fœdissimo cum
eventu pugnâsset, non solum in præsentia moderatum
iræ esse, ne quid de collega secus populo aut senatui

scriberet, sed, quum revertisset, potissimum ex tribunis consularibus habuisse quem ex collegis optione ab senatu data socium sibi imperii deligeret.
9 Nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem umquam atrociorem fuisse in eos, qui temeritate atque inscitia exercitus amisissent, quam ut pecunia eos multaret: capite anquisitum ob rem bello male gestam de imperatore nullo ad eam diem esse: nunc ducibus populi Romani, quæ ne victis quidem bello fas fuerit, virgas et secures victoribus et justissimos meritis triumphos intentari.
10 Quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset, si fusus fugatus castris exutus fuisset? quo ultra iram violentiamque ejus excessuram fuisse quam ut verberaret necaretque? quam conveniens esse, propter Q. Fabium civitatem in lætitia victoria supplicationibus ac gratulationibus esse, eum, propter quem deûm delubra pateant, aræ sacrificiis fument honore donis cumulentur, nudatum virgis lacerari in conspectu populi Romani intuentem Capitolium atque arcem deosque ab se duobus prœliis haud frustra advocatos? quo id animo exercitum, qui ejus ductu auspiciisque vicisset, laturum? quem luctum in castris Romanis, quam lætitiam inter hostes fore? hæc simul jurgans querens deûm hominumque fidem obtestans et complexus filium plurimis cum lacrimis agebat.
(34) Stabat cum eo senatus majestas favor populi tribunicium auxilium memoria absentis exercitus: ex parte altera imperium invictum populi Romani et disciplina rei militaris et dictatoris edictum pro numine semper observatum et Manliana imperia et posthabita filii caritas publicæ utilitati jactabantur: hoc etiam L. Brutum conditorem Romanæ libertatis antea in duobus liberis fecisse: nunc pa-

A. C. 322.]
tres comes et senes faciles de alieno imperio spreto —tamquam rei parvæ—disciplinæ militaris eversæ juventuti gratiam facere. Se tamen perstaturum in in- 2
cepto nec ei, qui adversus dictum suum turbatis religionibus ac dubiis auspiciis pugnâsset, quicquam ex justa pœna remissurum. Majestas imperii perpetuane 3
esset, non esse in sua potestate: L. Papirium nihil ex ejus jure diminuturum: optare ne potestas tribunicia—inviolata ipsa—violet intercessione sua Romanum imperium, neu populus in se potissimum dictatorem et jus dictaturæ exstinguat. Quod si fecis- 4
set, non L. Papirium sed tribunos sed pravum populi judicium nequiquam posteros accusaturos, quum polluta semel militari disciplina non miles centurionis non centurio tribuni non tribunus legati non legatus consulis non magister equitum dictatoris pareat imperio, nemo hominum nemo deorum verecundiam habeat, non edicta imperatorum non auspicia observentur, sine commeatu vagi milites in pacato in hostico errent, immemores sacramenti licentia sola sua se ubi velint exauctorent, infrequentia deserantur signa, neque conveniatur ad edictum nec discernatur, interdiu nocte, æquo iniquo loco, jussu injussu imperatoris pugnent, et non signa non ordines servent, latrocinii modo cæca et fortuita pro sollemni et sacrata militia sit—: horum criminum vos reos in omnia sæcula offerte, tribuni plebi, vestra obnoxia capita pro licentia Q. Fabii objicite. Stupentes tribunos et suam jam vicem magis (35)
anxios quam ejus, cui auxilium ab se petebatur, liberavit onere consensus populi Romani ad preces et obtestationem versus ut sibi pœnam magistri equitum dictator remitteret. Tribuni quoque inclinatam rem in 2
preces subsequuti orare dictatorem insistunt ut veniam

errori humano veniam adolescentiæ Q. Fabii daret, satis
cum pœnarum dedisse: jam ipse adolescens jam pater
M. Fabius contentionis obliti procumbere ad genua et
3 iram deprecari dictatoris. Tum dictator silentio facto
"Bene habet" inquit, "Quirites: vicit disciplina mili-
taris, vicit imperii majestas, quæ in discrimine fuerunt
an ulla post hanc diem essent: non noxæ eximitur Q.
Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit, sed
noxæ damnatus donatur populo Romano, donatur tri-
buniciæ potestati precarium non justum auxilium fe-
4 renti. Vive, Quinte Fabî, felicior hoc consensu civi-
tatis ad tuendum te quam qua paulo ante exsultabas
victoria: vive, id facinus ausus, cujus tibi ne parens
quidem, si eodem loco fuisset quo fuit L. Papirius,
5 veniam dedisset. Mecum ut voles reverteris in gra-
tiam: populo Romano, cui vitam debes, nihil majus
præstiteris quam si hic tibi dies satis documenti dederit
6 ut bello ac pace pati legitima imperia possis." Quum
se nihil morari magistrum equitum pronuntiâsset, di-
gressum eum templo lætus senatus lætior populus—
circumfusi ac gratulantes hinc magistro equitum hinc
dictatori—prosequuti sunt, firmatumque imperium mi-
litare haud minus periculo Q. Fabii quam supplicio
7 miserabili adolescentis Manlii videbatur. Forte ita eo
anno evenit ut, quotienscumque dictator ab exercitu
recessit, hostes in Samnio moverentur: cæterum in
oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato qui
castris præerat, ne quam vim hostium magis quam
trucem dictatoris iram timeret: itaque frumentatores
quum circumventi ex insidiis cæsi loco iniquo essent,
creditum vulgo est subveniri eis ab legato potuisse
8 ni tristia edicta exhorruisset. Ea quoque ira alienavit
a dictatore militum animos jam ante infensos, quod

implacabilis Q. Fabio fuisset, et, quod suis precibus negâsset, ejus populo rei veniam dedisset.

Postquam dictator præposito in urbe L. Papirio (36) Crasso magistro equitum—Q. Fabio vetito quicquam pro magistratu agere—in castra rediit, neque civibus satis lætus adventus ejus fuit nec hostibus quicquam adtulit terroris. Namque postero die—seu ignari ve- 2 nisse dictatorem, seu, adesset an abesset, parvi facientes—instructa acie ad castra accesserunt. Cæterum 3 tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit ut, si ducis consilia favor subsequutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse pro haud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco ac subsidiis, ita omni arte bellica firmavit: cessatum a milite ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria est: plures Samnitium cecidere, plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux, quæ res victoriæ 4 obstaret, temperandum ingenium suum esse et severitatem miscendam comitate: itaque adhibitis legatis ipse circum saucios milites inserens in tentoria caput singulosque, ut sese haberent, rogitans curam eorum nominatim legatis tribunisque et præfectis demandabat. Rem per se popularem ita dexter egit ut medendis 5 corporibus animi multo prius militum imperatoris reconciliarentur, nec quicquam ad salubritatem efficacius fuerit quam quod grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu cum hoste congressus haud dubia spe 6 sua militumque ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde—qua duxit prædæ spes—victor exer- 7 citus perlustravitque hostium agros nulla arma nullam vim nec apertam nec ex insidiis expertus: addebat alacritatem quod dictator prædam omnem edixerat mi-

litibus, nec ira magis publica quam privatum compen-
8 dium in hostem acuebat. His cladibus subacti Sam-
nites pacem a dictatore petiere: cum quo pacti, ut
singula vestimenta militibus et annuum stipendium da-
rent, quum ire ad senatum jussi essent, sequuturos se
dictatorem responderunt unius ejus fidei virtutique
causam suam commendantes: ita deductus ex Samni-
(37) tibus exercitus. Dictator triumphans urbem est in-
gressus et, quum se dictatura abdicare vellet, jussu
patrum prius quam abdicaret consules creavit C. Sul-
2 picium Longum iterum Q. Æmilium Cerretanum. Sam-
nites infecta pace, quia de conditionibus agebatur, in-
dutias annuas ab urbe rettulerant, nec earum ipsarum
sancta fides fuit, adeo, postquam Papirium abîsse magis-
tratu nuntiatum est, arrecti ad bellandum animi sunt.
3 C. Sulpicio Q. Æmilio—Aulium quidam annales habent
—consulibus ad defectionem Samnitium Apulum novum
bellum accessit: utroque exercitus missi: Sulpicio Sam-
4 nites, Apuli Æmilio sorte evenerunt. Sunt qui non ip-
sis Apulis bellum illatum sed socios ejus gentis populos
ab Samnitium vi atque injuriis defensos scribant: cæ-
terum fortuna Samnitium, vix a se ipsis eo tempore
propulsantium bellum, propius ut sit vero facit, non
Apulis ab Samnitibus arma illata sed cum utraque simul
5 gente bellum Romanis fuisse. Nec tamen res ulla
memorabilis acta: ager Apulus Samniumque evastatum,
6 hostes nec hic nec illic inventi. Romæ nocturnus terror
ita ex somno trepidam repente civitatem excivit ut
Capitolium atque arx mœniaque et portæ plena arma-
torum fuerint: et quum concursatum clamatumque
ad arma omnibus locis esset, prima luce nec auctor nec
7 causa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis
Flavia rogatione populi fuit judicium: M. Flavius tri-

bunus plebis tulit ad populum ut in Tusculanos animadverteretur, quorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Romano bellum fecissent. Populus 8
Tusculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit: ea multitudo veste mutata et specie reorum tribus circuit genibus se omnium advolvens: plus itaque misericordia ad pœnæ veniam impetrandam quam causa ad crimen purgandum valuit: tribus omnes præter Polliam antiquârunt legem. Polliæ sententia fuit, pu- 9
beres verberatos necari, conjuges liberosque sub corona lege belli venire: memoriamque ejus iræ Tusculanis in pœnæ tam atrocis auctores mansisse ad patrum ætatem constat, nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum.

Insequenti anno Q. Fabio L. Fulvio consulibus A. (38)
Cornelius Arvina dictator et M. Fabius Ambustus magister equitum metu gravioris in Samnio belli—conducta enim pretio a finitimis juventus dicebatur—intentiore dilectu habito egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriose ita 2
posita tamquam procul abesset hostis, quum subito advenere Samnitium legiones tanta ferocia ut vallum usque ad stationem Romanam inferrent. Nox jam 3
adpetebat, id prohibuit munimenta adoriri: nec dissimulabant orta luce postero die facturos. Dictator, 4
ubi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit, nec tamen fallere propter propinquitatem castrorum potuit. Eques extemplo insequutus ita institit agmini 5
ut, donec lucesceret, prœlio abstineret: ne pedestres quidem copiæ ante lucem castris egressæ: eques ausus luce demum incursare in hostem carpendo novissimos

premendoque iniquis ad transitum locis agmen detinuit: interim pedes equitem adsequutus et totis jam copiis
6 Samnis urgebat. Tum dictator, postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum ipsum in quo constiterat locum castris dimetari jussit: id vero circumfuso undique equitatu, ut vallum peteretur opusque inciperet, fieri non poterat: itaque ubi neque eundi neque manendi copiam esse videt, instruit aciem im-
7 pedimentis ex agmine remotis. Instruunt contra et hostes et animis et viribus pares: auxerat id maxime animos quod—ignari, loco iniquo non hosti cessum—velut fugientes ac territos terribiles ipsi sequuti fuerant: id aliquamdiu æquavit pugnam jam pridem desueto
8 Samnite clamorem Romani exercitus pati. Et hercule illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen stetisse ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit neque signa promota loco retrove recepta neque recursum ab ulla sit parte: in suo quisquis gradu obnixi urgentes scutis sine respiratione ac respectu pugnabant: fremitus æqualis tenorque idem pugnæ in defatigationem ultimam aut
9 noctem spectabat. Jam viris vires jam ferro sua vis jam consilia ducibus deerant, quum subito Samnitium equites, quum turma una longius provecta accepissent impedimenta Romanorum procul ab armatis sine præsidio sine munimento stare, aviditate prædæ impetum
10 faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuntius adtulit, "Sine modo" inquit "sese præda præpediant." Alii deinde super alios diripi passim ferrique fortunas mi-
11 litum vociferabantur. Tum magistro equitum accito "Vides tu" inquit, "M. Fabî, ab hostium equite omissam pugnam? hærent impediti impedimentis nostris: adgredere—quod inter prædandum omni multitudini

evenit—dissipatos: raros equis insidentes, raros quibus
ferrum in manu sit, invenies: equosque dum præda
onerant, cæde inermes cruentamque illis prædam redde.
Mihi legiones peditumque pugna curæ erunt: penes te 12
equestre sit decus." Equitum acies—qualis quæ esse (39)
instructissima potest—invecta in dissipatos impeditos-
que hostes cæde omnia replet: inter sarcinas omissas
repente objacentes pedibus fugientium consternato-
rumque equorum neque pugnæ neque fugæ satis po-
tentes cæduntur. Tum deleto prope equitatu hostium 2
M. Fabius circumductis paulum alis ab tergo pedestrem
aciem adoritur: clamor inde novus accidens et Sam-
nitium terruit animos, et dictator, ubi respectantes
hostium antesignanos turbataque signa et fluctuantem
aciem vidit, tum appellare tum adhortari milites, tri-
bunos principesque ordinum nominatim ad iterandam
secum pugnam vocare. Novato clamore signa infe- 3
runtur et, quidquid progrediebantur, magis magisque
turbatos hostes cernebant. Eques ipse jam primis 4
erat in conspectu, et Cornelius respiciens ad manipulos
militum, quod manu quod voce poterat, monstrabat vex-
illa se suorum parmasque cernere equitum. Quod ubi 5
auditum simul visumque est, adeo repente laboris per
diem pæne totum tolerati vulnerumque obliti sunt, ut
haud secus, quam si tum integri e castris signum
pugnæ accepissent, concitaverint se in hostem. Nec 6
ultra Samnis tolerare terrorem equitum peditumque
vim potuit: partim in medio cæsi, partim in fugam
dissipati sunt: pedes restantes ac circumventos cecidit:
ab equite fugientium strages est facta, inter quos et
ipse imperator cecidit. Hoc demum prœlium Samni- 7
tium res ita infregit ut omnibus conciliis fremerent,
minime id quidem mirum esse, si impio bello et contra
fœdus suscepto infestioribus merito deis quam homini-

bus nihil prospere agerent: expiandum id bellum magna
mercede luendumque esse: id referre tantum, utrum
supplicia noxio paucorum an omnium innoxio præbeant
sanguine: audebantque jam quidam nominare auctores
8 armorum. Unum maxime nomen per consensum cla-
mantium Brutuli Papii exaudiebatur: vir nobilis po-
tensque erat, haud dubie proximarum indutiarum rup-
9 tor. De eo coacti referre prætores decretum fecerunt,
ut Brutulus Papius Romanis dederetur et cum eo præda
omnis Romana captivique ut Romam mitterentur, quæ-
que res per fetiales ex fœdere repetitæ essent, secundum
10 jus fasque restituerentur. Fetiales Romam ut censue-
runt missi et corpus Brutuli exanime: ipse morte vo-
luntaria ignominiæ se ac supplicio subtraxit: placuit
11 cum corpore bona quoque ejus dedi. Nihil tamen ea-
rum rerum præter captivos ac si qua cognita ex præda
sunt acceptum est, ceterarum rerum irrita fuit deditio.
Dictator ex senatus consulto triumphavit.

(40) Hoc bellum a consulibus bellatum quidam auctores
sunt eosque de Samnitibus triumphâsse, Fabium etiam
in Apuliam processisse atque inde magnas prædas egisse:
nec discrepat quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit:
id ambigitur, belline gerendi causa creatus sit an ut
esset qui ludis Romanis, quia L. Plautius prætor gravi
morbo forte implicitus erat, signum mittendis quadrigis
daret functusque eo haud sane memorandi imperii mi-
2 nisterio se dictatura abdicaret. Nec facile est aut rem
rei aut auctorem auctori præferre: vitiatam memoriam
funebribus laudibus reor falsisque imaginum titulis,
dum familia ad se quæque famam rerum gestarum
honorumque fallenti mendacio trahunt: inde certe et
singulorum gesta et publica monumenta rerum confusa:
nec quisquam æqualis temporibus illis scriptor exstat,
quo satis certo auctore stetur.

TITI LIVII

AB URBE CONDITA

HISTORIARUM.

LIBER IX.

Sequitur hunc annum nobilis clade Romana Caudina (1)
pax T. Veturio Calvino Sp. Postumio consulibus. Sam- 2
nites eo anno imperatorem C. Pontium Herennii filium
habuerunt, patre longe prudentissimo natum, primum
ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati qui ad de- 3
dendas res missi erant pace infecta redierunt, "Ne
nihil actum" inquit "hac legatione censeatis, expiatum
est quidquid ex fœdere rupto irarum in nos cœlestium
fuit: satis scio, quibuscumque diis cordi fuit subigi
nos ad necessitatem dedendi res, quæ ab nobis ex fœ-
dere repetitæ fuerant, iis non fuisse cordi tam superbe
ab Romanis fœderis expiationem spretam. Quid enim 4
ultra fieri ad placandos deos mitigandosque homines
potuit, quam quod nos fecimus? res hostium in præda
captas, quæ belli jure nostræ videbantur, remisimus,
auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos
jam fato dedidimus, bona eorum, ne quid ex contagione
noxæ remaneret penes nos, Romam portavimus—: quid
ultra tibi, Romane, quid fœderi quid diis arbitris fœ-
deris debeo? quem tibi tuarum irarum quem meorum

suppliciorum judicem feram, neminem neque populum
5 neque privatum fugio. Quod si nihil cum potentiore
juris humani relinquitur inopi, at ego ad deos vindices
intolerandæ superbiæ confugiam, et precabor ut iras
suas vertant in eos, quibus non suæ redditæ res non
alienæ adcumulatæ satis sint, quorum sævitiam non
mors noxiorum non deditio exanimatorum corporum
non bona sequentia domini deditionem exsatient, pla-
cari nequeant nisi hauriendum sanguinem laniandaque
6 viscera nostra præbuerimus. Justum est bellum, Sam-
nites, quibus necessarium, et pia arma, quibus nulla
nisi in armis relinquitur spes: proinde, quum rerum
humanarum maximum momentum sit, quam propitiis
rem quam adversis agant diis, pro certo habete, priora
bella adversus deos magis quam homines gessisse, hoc
(2) quod instat ducibus ipsis diis gesturos. Hæc non
læta magis quam vera vaticinatus exercitu educto circa
Caudium castra quam potest occultissime locat: inde
ad Calatiam, ubi jam consules Romanos castraque esse
audiebat, milites decem pastorum habitu mittit pe-
coraque diversos alium alibi haud procul Romanis
pascere jubet præsidiis: ubi inciderint in prædato-
res, ut idem omnibus sermo constet, legiones Sam-
nitium in Apuliam esse, Luceriam omnibus copiis cir-
2 cumsedere nec procul abesse quin vi capiant. Jam
is et rumor ante de industria vulgatus venerat ad
Romanos, sed fidem auxere captivi eo maxime quod
3 sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium
quin Lucerinis opem Romanus ferret bonis ac fidelibus
sociis, simul ne Apulia omnis ad præsentem terrorem
4 deficeret: ea modo, qua irent, consultatio fuit. Duæ
ad Luceriam ferebant viæ, altera præter oram superi
maris patens apertaque sed quanto tutior tanto fere

A. C. 319.]

longior, altera per Furculas Caudinas brevior. Sed 5
ita natus locus est: saltus duo alti angusti silvosique
sunt montibus circa perpetuis inter se juncti: jacet
inter eos satis patens clausus in medio campus herbidus
aquosusque, per quem medium iter est: sed ante quam
venias ad eum, intrandæ primæ angustiæ sunt, et aut
eadem, qua te insinuaveris, retro via repetenda, aut
si ire porro pergas, per alium saltum arctiorem impe-
ditioremque evadendum. In eum campum via alia 6
per cavam rupem Romani remisso agmine, quoniam ad
alias angustias protinus pergerent, sæptas dejectu arbo-
rum saxorumque ingentium objacentem molem invenere.
Quum fraus hostilis apparuisset, præsidium etiam in 7
summo saltu conspicitur: citati inde retro, qua ve-
nerant, pergunt repetere viam: eam quoque clausam
sua obice armisque inveniunt. Sistunt inde gradum 8
sine ullius imperio stuporque omnium animos ac velut
torpor quidam insolitus membra tenet, intuentesque alii
alios, quum alterum quisque compotem magis mentis
ac consilii ducerent, diu immobiles silent: deinde, ubi
prætoria consulum erigi videre et expedire quosdam
utilia operi, quamquam ludibrio fore munientes per-
ditis rebus ac spe omni adempta cernebant, tamen,
ne culpam malis adderent, pro se quisque nec hor-
tante ullo nec imperante ad muniendum versi castra
propter aquam vallo circumdant, sua ipsi opera la-
boremque irritum—præterquam quod hostes superbe
increpabant—cum miserabili confessione eludentes. Ad 9
consules mæstos—ne advocantes quidem in consilium,
quando nec consilio nec auxilio locus esset—sua sponte
legati ac tribuni conveniunt, militesque ad prætorium 10
versi opem, quam vix dii immortales ferre poterant,
ab ducibus exposcunt. Querentes magis quam con- (3)

sultantes nox oppressit, quum pro ingenio quisque fre-
merent, alius "Per obices viarum," alius "Per adversa
montium per silvas, qua ferri arma poterunt, eamus:
modo ad hostem pervenire liceat, quem per annos jam
prope triginta vincimus: omnia æqua et plana erunt
Romano in perfidum Samnitem pugnanti:" alius "Quo
aut qua eamus? num montes moliri sede sua paramus?
dum hæc imminebunt juga, qua tu ad hostem venies?
armati inermes fortes ignavi pariter omnes capti atque
victi sumus: ne ferrum quidem ad bene moriendum
2 oblaturus est hostis, sedens bellum conficiet." His in
vicem sermonibus qua cibi qua quietis immemor nox
traducta est.

3 Ne Samnitibus quidem consilium in tam lætis sup-
petebat rebus: itaque universi Herennium Pontium
patrem imperatoris per litteras consulendum censent.
4 Jam is gravis annis non militaribus solum sed civilibus
quoque abscesserat muneribus, in corpore tamen ad-
fecto vigebat vis animi consiliique: is ubi accepit ad
Furculas Caudinas inter duos saltus clausos esse ex-
ercitus Romanos, consultus ab nuntio filii censuit omnes
5 inde quam primum inviolatos dimittendos. Quæ ubi
spreta sententia est iterumque eodem remeante nuntio
consulebatur, censuit ad unum omnes interficiendos.
6 Quæ ubi tam discordia inter se velut ex ancipiti oraculo
responsa data sunt, quamquam filius ipse in primis
jam animum quoque patris consenuisse in adfecto cor-
pore rebatur, tamen consensu omnium victus est ut
7 ipsum in consilium acciret. Nec gravatus senex plaus-
tro in castra dicitur advectus vocatusque in consilium
ita ferme loquutus esse ut nihil sententiæ suæ mutaret,
causas tantum adjiceret: priore se consilio, quod op-
timum duceret, cum potentissimo populo per ingens

beneficium perpetuam firmare pacem amicitiamque: al-
tero consilio in multas ætates, quibus amissis duobus
exercitibus haud facile receptura vires Romana res
esset, bellum differre: tertium nullum consilium esse.
Quum filius aliique principes percunctando exseque- 8
rentur, quid, si media via consilii caperetur, ut et
dimitterentur incolumes et leges iis jure belli victis
imponerentur: "Ista quidem sententia" inquit "ea
est quæ neque amicos parat nec inimicos tollit: servate
modo quos ignominia irritaveritis, ea est Romana gens,
quæ victa quiescere nesciat: vivet semper in pectoribus
illorum quidquid istuc præsens necessitas inusserit, nec
eos ante multiplices pœnas expetitas a vobis quiescere
sinet." Neutra sententia accepta Herennius domum (4)
e castris est avectus. Et in castris Romanis quum 2
frustra multi conatus ad erumpendum capti essent et
jam omnium rerum inopia esset, victi necessitate legatos
mittunt qui primum pacem æquam peterent: si pacem
non impetrarent, uti provocarent ad pugnam. Tum 3
Pontius debellatum esse respondit, et, quoniam ne victi
quidem ac capti fortunam fateri scirent, inermes cum
singulis vestimentis sub jugum missurum: alias con-
ditiones pacis æquas victis ac victoribus fore: si agro
Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur, suis inde
legibus Romanum ac Samnitim æquo fœdere victurum.
Iis conditionibus paratum se esse fœdus cum consulibus 4
ferire: si quid eorum displiceat, legatos redire ad se
vetuit. Hæc quum legatio renuntiaretur, tantus ge- 5
mitus omnium subito exortus est tantaque mæstitia
incessit, ut non gravius accepturi viderentur, si nun-
tiaretur omnibus eo loco mortem oppetendam esse.
Quum diu silentium fuisset nec consules aut pro fœdere 6
tam turpi aut contra fœdus tam necessarium hiscere

possent, tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat, "Patrem meum" inquit, "consules, sæpe audivi memorantem se in Capitolio unum non fuisse auctorem senatui redimendæ auro a Gallis civitatis, quando nec fossa valloque ab ignavissimo ad opera ac muniendum hoste clausi essent, et erumpere, si non sine magno periculo, tamen
7 sine certa pernicie possent. Quod si, illis ut decurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit, quo sæpe modo obsessi in obsidentes eruperunt, ita nobis æquo aut iniquo loco dimicandi tantum modo cum hoste copia esset, non mihi paterni animi indoles in consilio dando deesset: equidem mortem pro patria præclaram esse fateor et me vel devovere pro populo Romano legionibusque vel in medios me immittere hostes paratus sum: sed hic patriam video, hic quidquid Romanarum legionum est: quæ nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent quod morte sua servent? tecta urbis—dicat aliquis—et mœnia et eam
8 turbam a qua urbs incolitur. Immo hercule produntur
9 ea omnia deleto hoc exercitu, non servantur. Quis enim ea tuebitur? imbellis videlicet atque inermis multitudo—: tam hercule quam a Gallorum impetu defen-
10 dit. An a Veiis exercitum Camillumque ducem implorabunt? hic omnes spes opesque sunt, quas servando patriam servamus, dedendo ad necem patriam deserimus
11 ac prodimus. At fœda atque ignominiosa deditio est—: sed ea caritas patriæ est, ut tam ignominia eam quam
12 morte nostra si opus sit servemus. Subeatur ergo ista quantacumque est indignitas et parcatur necessitati, quam ne dii quidem superant: ite, consules, redimite armis civitatem, quam auro majores vestri redemerunt."
(5) Consules profecti ad Pontium in colloquium, quum de

fœdere victor agitaret, negârunt injussu populi fœdus fieri posse nec sine fetialibus cærimoniaque alia sollemni. Itaque non—ut vulgo credunt Claudiusque 2
etiam scribit—fœdere pax Caudina sed per sponsionem facta est: quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset aut obsidibus, ubi precatione res transigitur, per quem populum fiat quo minus legibus dictis stetur, ut eum ita Juppiter feriat, quem ad modum a fetialibus porcus feriatur. Spoponderunt consules legati quæ- 3
stores tribuni militum, nominaque omnium qui spoponderunt exstant, ubi si ex fœdere acta res esset præterquam duorum fetialium non exstarent: et propter necessariam fœderis dilationem obsides etiam sexcenti equites imperati, qui capite luerent si pacto non staretur: tempus inde statutum tradendis obsidibus exercituque inermi mittendo. Redintegravit luctum in cas- 4
tris consulum adventus ut vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent, quorum ignavia fœdius inde quam venissent abituri: illis non ducem locorum non exploratorem fuisse, belluarum modo cæcos in foveam missos. Alii alios intueri, con- 5
templari arma mox tradenda et inermes futuras dextras obnoxiaque corpora hosti: proponere sibimet ipsi ante oculos jugum hostile et ludibria victoris et vultus superbos et per armatos inermium iter, inde fœdi agminis miserabilem viam per sociorum urbes, reditum in patriam ac parentes, quo sæpe ipsi majoresque eorum triumphantes venissent: se solos sine vulnere sine ferro sine acie victos, sibi non stringere licuisse gladios non manum cum hoste conferre, sibi nequiquam arma sibi nequiquam animos datos. Hæc frementibus hora fatalis 6
ignominiæ advenit omnia tristiora experiundo factura, quam quæ præceperant animis: jam primum cum sin-

gulis vestimentis inermes extra vallum exire jussi et
primi traditi obsides atque in custodiam abducti: tum
a consulibus abire lictores jussi paludamentaque de-
tracta, tantam inter ipsos, qui paulo ante eos exse-
crantes dedendos lacerandosque censuerant, miseratio-
nem fecit, ut suæ quisque conditionis oblitus ab illa
deformatione tantæ majestatis velut ab nefando specta-
(6) culo averteret oculos. Primi consules prope seminudi
sub jugum missi, tum ut quisque gradu proximus erat
ita ignominiæ objectus, tum deinceps singulæ legiones.
2 Circumstabant armati hostes exprobrantes eludentes-
que: gladii etiam plerisque intentati et vulnerati qui-
dam necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior
3 victorem offendisset. Ita traducti sub jugum et—quod
pæne gravius erat—per hostium oculos, quum e saltu
evasissent, etsi velut ab inferis extracti tum primum
lucem aspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita deforme
intuentibus agmen omni morte tristior fuit. Itaque
quum ante noctem Capuam pervenire possent, incerti
de fide sociorum et quod pudor præpediebat, circa
viam haud procul Capua omnium egena corpora humi
4 prostraverunt. Quod ubi est Capuam nuntiatum, evin-
cit miseratio justa sociorum superbiam ingenitam Cam-
panis: confestim insignia sua consulibus fasces lic-
tores, arma equos vestimenta commeatus militibus
benigne mittunt, et venientibus Capuam cunctus sena-
tus populusque obviam egressus justis omnibus hospi-
5 talibus privatisque et publicis fungitur officiis. Neque
illis sociorum comitas vultusque benigni et adloquia
non modo sermonem elicere sed ne ut oculos quidem
adtollerent aut consolantes amicos contra intuerentur
efficere poterant, adeo super mærorem pudor quidam
6 fugere colloquia et cœtus hominum cogebant. Postero

die quum juvenes nobiles missi a Capua ut proficiscentes ad finem Campanum prosequerentur revertissent, vocatique in curiam percunctantibus majoribus natu multo sibi mæstiores et abjectiores animi visos referrent, adeo silens ac prope mutum agmen incessisse, tacere indolem illam Romanam ablatosque cum armis animos, non reddere salutem non salutantibus dare responsum non hiscere quemquam præ metu potuisse tamquam ferentibus adhuc cervicibus jugum sub quod emissi essent: habere Samnites victoriam non præclaram solum sed etiam perpetuam, cepisse enim eos non Romam sicut ante Gallos, sed—quod multo bellicosius fuerit—Romanam virtutem ferociamque:—Quum (7) hæc dicerentur audirenturque et deploratum pæne Romanum nomen in concilio sociorum fidelium esset, dicitur Ofillius Calavius Ovii filius—clarus genere factisque tum etiam ætate verendus—longe aliter se habere rem dixisse: silentium illud obstinatum fixosque in terram oculos et surdas ad omnia solatia aures et pudorem intuendæ lucis ingentem molem irarum ex alto animo cientis indicia esse: aut Romana se ignorare ingenia aut silentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemitusque excitaturum, Caudinæque pacis aliquanto Samnitibus quam Romanis tristiorem memoriam fore: quippe suos quemque eorum animos habiturum ubicumque congressuri sint, saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore.

Jam Romæ etiam sua infamis clades erat: obsessos 2
primum audierunt, tristior deinde ignominiosæ pacis magis quam periculi nuntius fuit. Ad famam obsidionis 3
dilectus haberi cœptus erat, dimissus deinde auxiliorum apparatus postquam deditionem tam fœde factam acceperunt, extemploque sine ulla publica auctoritate con-

sensum in omnem formam luctus est: tabernæ circa
forum clausæ justitiumque in foro sua sponte cœptum
prius quam indictum, lati clavi, annuli aurei positi, pæne
mæstior exercitu ipso civitas esse, nec ducibus solum
atque auctoribus sponsoribusque pacis irasci sed in-
noxios etiam milites odisse et negare urbe tectisve ac-
4 cipiendos. Quam concitationem animorum fregit ad-
ventus exercitus etiam iratis miserabilis: non enim
tamquam in patriam revertentes ex insperato incolumes
sed captorum habitu vultuque ingressi sero in urbem
ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero
atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut pub-
5 licum aspicere vellet. Consules in privato abditi nihil
pro magistratu agere nisi quod expressum senatus con-
sultum est ut dictatorem dicerent comitiorum causa.
6 Q. Fabium Ambustum dixerunt et P. Ælium Pætum
magistrum equitum: quibus vitio creatis suffecti M.
Æmilius Papus dictator L. Valerius Flaccus magister
7 equitum. Nec per eos comitia habita et, quia tædebat
populum omnium magistratuum ejus anni, res ad inter-
regnum rediit: interreges Q. Fabius Maximus M. Va-
lerius Corvus: is consules creavit Q. Publilium Phi-
lonem et L. Papirium Cursorem iterum haud dubio
consensu civitatis, quod nulli ea tempestate duces cla-
(8) riores essent. Quo creati sunt die eo—sic enim pla-
cuerat patribus—magistratum inierunt, sollemnibusque
senatus consultis perfectis de pace Caudina rettulerunt.
2 Et Publilius, penes quem fasces erant, "Dic, Sp. Pos-
3 tumî," inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo vultu quo
sub jugum missus erat, "Haud sum ignarus" inquit,
"consules, ignominiæ non honoris causa me primum
excitatum jussumque dicere, non tamquam senatorem
sed tamquam reum qua infelicis belli qua ignominiosæ

pacis. Ego tamen, quando neque de noxa nostra neque 4
de pœna rettulistis, omissa defensione, quæ non difficilli-
ma esset apud haud ignaros fortunarum humanarum ne-
cessitatiumque, sententiam de eo de quo rettulistis pau-
cis peragam: quæ sententia testis erit, mihine an le-
gionibus vestris pepercerim, quum me seu turpi seu
necessaria sponsione obstrinxi: qua tamen, quando in-
jussu populi facta est, non tenetur populus Romanus,
nec quicquam ex ea præter quam corpora nostra de-
bentur Samnitibus: dedamur per fetiales nudi vincti-
que, exsolvamus religione populum si qua obligavimus,
ne quid divini humanive obstet quo minus justum pium-
que de integro ineatur bellum. Interea consules ex- 5
ercitum scribere armare educere placet nec prius in-
gredi hostium fines quam omnia justa in deditionem
nostram perfecta erunt. Vos, dii immortales, precor 6
quæsoque, si vobis non fuit cordi Sp. Postumium T.
Veturium consules cum Samnitibus prospere bellum
gerere, at vos satis habeatis vidisse nos sub jugum
missos vidisse sponsione infami obligatos, videre nudos
vinctosque hostibus deditos omnem iram hostium nos-
tris capitibus excipientes: novos consules legionesque
Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis ut
omnia ante nos consules bella gesta sunt." Quæ ubi 7
dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incessit
homines, ut modo vix crederent illum eundem esse Sp.
Postumium qui auctor tam fœdæ pacis fuisset, modo
miserarentur, quod vir talis etiam præcipuum apud
hostes supplicium passurus esset ob iram diremptæ
pacis. Quum omnes laudibus modo prosequentes vi- 8
rum in sententiam ejus pedibus irent, temptata paulis-
per intercessio est ab L. Livio et Q. Mælio tribunis
plebis, qui neque exsolvi religione populum aiebant

deditione sua, nisi omnia Samnitibus qualia apud Caudium fuissent restituerentur, neque se pro eo quod spondendo pacem servâssent exercitum populi Romani pœnam ullam meritos esse, neque ad extremum quum
(9) sacrosancti essent dedi hostibus violarive posse. Tum Postumius "Dedite interea, dedite" inquit "profanos nos, quod salva religione potestis: dedetis deinde et istos sacrosanctos quum primum magistratu abierint, sed, si me audiatis, priusquam dedantur hic in comitio virgis cæsos, hanc jam ut intercalatæ pœnæ usuram
2 habeant. Nam quod deditione nostra negant exsolvi religione populum, id istos magis, ne dedantur quam quia ita se res habeat, dicere, quis adeo juris fetialium expers est qui ignoret? neque ego infitias eo, patres conscripti, tam sponsores quam fœdera sancta esse apud eos homines, apud quos juxta divinas religiones fides humana colitur, sed injussu populi nego quicquam san-
3 ciri posse quod populum teneat. An, si eadem superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, coegissent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare, deditum populum Romanum vos, tribuni, diceretis et hanc urbem templa delubra fines aquas Samnitium esse? omitto deditionem, quoniam de sponsione agitur.
4 Quid tandem, si spopondissemus urbem hanc relicturum populum Romanum, si incensurum, si magistratus si senatum si leges non habiturum, si sub regibus futurum—? Dii meliora, inquis: atqui non indignitas rerum sponsionis vinculum levat: si quid est
5 in quo obligari populus possit, in omnia potest. Et ne illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert, consul an dictator an prætor spoponderit: et hoc ipsi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit satis consules spondere sed legatos quæstores tribunos militum

spondere coegerunt. Nec a me nunc quisquam quæ- 6
siverit, quid ita spoponderim, quum id nec consulis jus
esset nec illis spondere pacem, quæ mei non erat arbi-
trii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem:
nihil ad Caudium, patres conscripti, humanis consiliis
gestum est: dii immortales et vestris et hostium im-
peratoribus mentem ademerunt: nec nos in bello satis
cavimus et illi male partam victoriam male perdide-
runt, dum vix locis quibus vicerant credunt, dum
quacumque conditione arma viris in arma natis au-
ferre festinant. An, si sana mens fuisset, difficile 7
illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum accer-
sunt, mittere Romam legatos, cum senatu cum populo
de pace ac fœdere agere?—tridui iter expeditis erat:—
interea in induciis res fuisset, donec ab Roma legati
aut victoriam illis certam aut pacem adferrent: ea de-
mum sponsio esset quam populi jussu spopondissemus.
Sed neque vos tulissetis nec nos spopondissemus, nec 8
fas fuit alium rerum exitum esse, quam ut illi velut
somnio lætiore quam quod mentes eorum capere possent
nequiquam eluderentur, et nostrum exercitum eadem
quæ impedierat fortuna expediret, vanam victoriam
vanior irritam faceret pax, sponsio interponeretur quæ
neminem præter sponsorem obligaret. Quid enim vo- 9
biscum, patres conscripti, quid cum populo Romano
actum est? quis vos appellare potest, quis se a vobis
dicere deceptum? hostis an civis? hosti nihil spo-
pondistis, civem neminem spondere pro vobis jussistis.
Nihil ergo vobis nec nobiscum est quibus nihil man- 10
dâstis, nec cum Samnitibus cum quibus nihil egistis.
Samnitibus sponsores nos sumus rei satis locupletes: 11
in id quod nostrum est, in id quod præstare possumus
—corpora nostra et animos—in hæc sæviant, in hæc

12 ferrum in hæc iras acuant. Quod ad tribunos adtinet, consulite, utrum præsens deditio eorum fieri possit an in diem differatur: nos interim, T. Veturî vosque cæteri, vilia hæc capita luendæ sponsionis feramus et
(10) nostro supplicio liberemus Romana arma." Movit patres conscriptos quum causa tum auctor, nec cæteros solum sed tribunos etiam plebei, ut se in senatus dicerent fore potestate: magistratu inde se extemplo abdicaverunt traditique fecialibus cum cæteris Caudium
2 ducendi. Hoc senatus consulto facto lux quædam adfulsisse civitati visa est: Postumius in ore erat, eum laudibus ad cœlum ferebant, devotioni P. Decii consulis aliis claris facinoribus æquabant: emersisse civitatem ex obnoxia pace illius consilio et opera, ipsum se cruciatibus et hostium iræ offerre piaculaque pro populo
3 Romano dare. Arma cuncti spectant et bellum: en umquam futurum ut congredi armatis cum Samnite liceat?

4 In civitate ira odioque ardente dilectus prope omnium voluntariorum fuit: rescriptæ ex eodem milite novæ
5 legiones ductusque ad Caudium exercitus. Prægressi feciales ubi ad portam venere, vestem detrahi pacis
6 sponsoribus jubent, manus post tergum vinciri. Quum apparitor verecundia majestatis Postumii laxe vinciret, "Quin tu" inquit "adduces lorum ut justa fiat deditio!"
7 Tum ubi in cœtum Samnitium et ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina fecialis ita verba fecit: "Quandoque hisce homines injussu populi Romani Quiritium fœdus ictum iri spoponderunt atque ob eam rem noxam nocuerunt, ob eam rem—quo populus Romanus scelere impio sit solutus—hosce homines vobis dedo."
8 Hæc dicenti feciali Postumius genu femur quanta maxime poterat vi perculit et clara voce ait se Samnitem

civem esse, illum legatum fecialem a se contra jus gentium violatum, eo justius bellum gesturos. Tum Pon- **(11)**
tius "Nec ego istam deditionem accipiam," inquit "nec
Samnites ratam habebunt. Quin tu, Spurî Postumî, 2
si deos esse censes, aut omnia irrita facis aut pacto stas? Samniti populo omnes quos in potestate habuit
aut pro his pax debetur. Sed quid ego te appello, qui 3
te captum victori cum qua potes fide restituis: populum Romanum appello, quem si sponsionis ad Furculas Caudinas factæ pœnitet, restituat legiones intra saltum quo sæptæ fuerunt: nemo quemquam deceperit, omnia pro infecto sint, recipiant arma quæ per pactionem tradiderunt, redeant in castra sua, quidquid pridie habuerunt quam in colloquium est ventum, habeant: tum bellum et fortia consilia placeant, tum sponsio et pax repudietur: ea fortuna his locis, quæ ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum, nec populus Romanus consulum sponsionem nec nos fidem
populi Romani accusemus. Numquamne causa defiet, 4
cur victi pacto non stetis? obsides Porsinæ dedistis:
furto eos subduxistis. Auro civitatem a Gallis re- 5
demistis: inter accipiendum aurum cæsi sunt. Pacem 6
nobiscum pepigistis ut legiones vobis captas restitueremus: eam pacem irritam facitis. Et semper aliquam 7
fraudi speciem juris imponitis: non probat populus Romanus ignominiosa pace legiones servatas? pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat: hoc fide hoc fœderibus hoc fecialibus cærimoniis dignum erat.
Ut quidem tu quod petisti per pactionem habeas tot 8
cives incolumes, ego pacem quam hos tibi remittendo pactus sum non habeam, hoc tu, A. Cornelî, hoc vos, feciales, juris gentibus dicitis? ego vero istos, quos dedi simulatis, nec accipio nec dedi arbitror, nec moror quo

minus in civitatem obligatam sponsione commissa iratis
9 omnibus diis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum fecialem genu perculit: ita dii credent Samnitem civem Postumium non civem Romanum esse et a Samnite legatum Romanum violatum, eo vobis justum in nos factum esse
10 bellum. Hæc ludibria religionum non pudere in lucem proferre, et vix pueris dignas ambages senes ac consulares fallendæ fidei exquirere! I, lictor, deme vincla Romanis: moratus sit nemo quo minus ubi visum fuerit
11 abeant." Et illi quidem—forsitan et publica—sua certe liberata fide ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt.

(12) Samnitibus pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum omnia—quæquæ deinde venerunt—non in animis solum sed prope in oculis esse, et sero ac nequiquam laudare senis Pontii utraque consilia, inter quæ se media lapsos victoriæ possessionem pace incerta mutâsse, et beneficii et maleficii occasione amissa pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere vel amicos facere: adeoque nullodum certamine inclinatis viribus post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium quam Pontium incruenta victoria inter Samnites faceret, et geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent, Samnites simul rebellâsse et vicisse crederent
2 Romanum. Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt et Fregellæ colonia necopinato adventu Samnitium —fuisse et Satricanos cum iis satis constat—nocte oc-
3 cupata est. Timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnæ initium fuit, quam aliquamdiu æquam, et quia pro aris ac focis dimicabatur et quia ex tectis adjuvabat imbellis multitudo, tamen Fregellani

sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit, quod vocem 4
audiri præconis passi sunt, incolumem abiturum qui arma posuisset: ea spes remisit a certamine animos et passim arma jactari cœpta: pertinacior pars armata per aversam portam erupit tutiorque eis audacia fuit quam incautus ad credendum cæteris pavor, quos circumdatos igni nequiquam deos fidemque invocantes Samnites concremaverunt.

Consules inter se partiti provincias: Papirius in 5
Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur, Publilius in Samnio substitit adversus Caudinas legiones. Distendit ea 6
res Samnitium animos, quod nec ad Luceriam ire ne ab tergo instaret hostis, nec manere ne Luceria interim amitteretur satis audebant: optimum visum est committere rem fortunæ et transigere cum Publilio certamen: itaque in aciem copias educunt. Adversus **(13)**
quos Publilius consul quum dimicaturus esset, prius adloquendos milites ratus concionem advocari jussit. Cæterum sicut ingenti alacritate ad prætorium concur- 2
sum est, ita præ clamore poscentium pugnam nulla adhortatio imperatoris audita est: suus cuique animus memor ignominiæ adhortator aderat: vadunt igitur in prœlium urgentes signiferos et, ne mora in concursu pilis emittendis stringendisque inde gladiis esset, pila velut dato ad id signo abjiciunt strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatoriæ artis ordi- 3
nibus aut subsidiis locandis fuit, omnia ira militaris prope vesano impetu egit: itaque non fusi modo hostes sunt sed ne castris quidem suis fugam impedire ausi Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen coacto rursus in unum agmine est perventum. Romanos ira 4
eadem, quæ per mediam aciem hostium tulerat, et in

castra pertulit: ibi plus quam in acie sanguinis ac
5 cædis factum prædæque pars major ira corrupta. Ex-
ercitus alter cum Papirio consule locis maritimis per-
venerat Arpos per omnia pacata Samnitium magis in-
juriis et odio quam beneficio ullo populi Romani: nam
Samnites ea tempestate in montibus vicatim habitantes
campestria et maritima loca contempto cultorum mol-
liore atque, ut evenit fere, locis simili genere ipsi mon-
tani atque agrestes depopulabantur: quæ regio si fida
Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Ro-
manus nequîsset, aut interjecta inter Romam et Arpos
penuria rerum omnium exclusos a commeatibus ab-
6 sumpsisset. Tum quoque profectos inde ad Luceriam
juxta obsidentes obsessosque inopia vexavit: omnia ab
Arpis Romanis suppeditabantur, cæterum adeo exigue
ut militi occupato stationibus vigiliisque et opere eques
folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret, inter-
dum occursu hostium cogeretur abjecto ex equo fru-
mento pugnare: et obsessis prius, quam alter consul
victore exercitu advenit, et commeatus ex montibus
Samnitium invecti erant et auxilia intromissa: arctiora
omnia adventus Publilii fecit, qui obsidione delegata in
curam collegæ vacuus per agros cuncta infesta com-
meatibus hostium fecerat: itaque quum spes nulla esset
diutius obsessos inopiam laturos, coacti Samnites, qui
ad Luceriam castra habebant, undique contractis viribus
(14) signa cum Papirio conferre. Per id tempus parantibus
utrisque se ad prœlium legati Tarentini interveniunt
denuntiantes Samnitibus Romanisque ut bellum omit-
terent: per utros stetisset quo minus discederetur ab
2 armis, adversus eos se pro alteris pugnaturos. Ea
legatione Papirius audita perinde ac motus dictis eorum
cum collega se communicaturum respondit, accitoque

eo, quum tempus omne in apparatu pugnæ consumpsisset, colloquutus de re haud dubia signum pugnæ proposuit. Agentibus divina humanaque, quæ adsolent 3
quum acie dimicandum est, consulibus, Tarentini legati occursare responsum exspectantes, quibus Papirius ait "Auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nuntiat: litatum præter ea est egregie: auctoribus diis ut videtis ad rem gerendam proficiscimur." Signa inde 4
ferre jussit et copias eduxit vanissimam increpans gentem, quæ suarum impotens rerum præ domesticis seditionibus discordiisque aliis modum pacis ac belli facere æquum censeret. Samnites ex parte altera quum omnem 5
curam belli remisissent, quia aut pacem vere cupiebant aut expediebat simulare ut Tarentinos sibi conciliarent, quum instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent, vociferari se in auctoritate Tarentinorum manere nec descendere in aciem nec extra vallum arma ferre, deceptos potius quodcumque casus ferat passuros quam ut sprevisse pacis auctores Tarentinos videantur. Accipere se omen consules aiunt et eam precari mentem 6
hostibus ut ne vallum quidem defendant. Ipsi inter se 7
partitis copiis succedunt hostium munimentis, et simul undique adorti, quum pars fossas explerent pars vellerent vallum atque in fossas proruerent, nec virtus modo insita sed ira etiam exulceratos ignominia stimularet animos, castra invasere, et pro se quisque, non hæc furculas nec Caudium nec saltus invios esse ubi errorem fraus superbe vicisset, sed Romanam virtutem quam nec vallum nec fossæ arcerent, memorantes cædunt pariter resistentes fusosque, inermes atque armatos, servos liberos, puberes impubes, homines jumentaque: nec ullum superfuisset animal, ni consules receptui signum dedissent avidosque cædis milites e

8 castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque
apud infensos ob interpellatam dulcedinem iræ confestim
oratio habita est, ut doceretur miles, minime cuiquam
militum consules odio in hostes cessisse aut cessuros,
quin duces sicut belli ita insatiabilis supplicii futuros
fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriæ
obsides tenerentur, præpedîssent animos, ne desperata
venia hostes cæcos in supplicia eorum ageret perdere
9 prius quam perire optantes. Laudare ea milites læta-
rique obviam itum iræ suæ esse ac fateri omnia pa-
tienda potius quam proderetur salus tot principum
(15) Romanæ juventutis. Dimissa concione consilium ha-
bitum, omnibusne copiis Luceriam premerent an altero
exercitu et duce Apuli circa—gens dubiæ ad id volun-
2 tatis—temptarentur. Publilius consul ad peragrandam
profectus Apuliam aliquot expeditione una populos aut
3 vi subegit aut conditionibus in societatem accepit. Pa-
pirio quoque, qui obsessor Luceriæ restiterat, brevi
ad spem eventus respondit: nam insessis omnibus viis,
per quas commeatus ex Samnio subvehebantur, fame
domiti Samnites, qui Luceriæ in præsidio erant, lega-
tos misere ad consulem Romanum, ut receptis equiti-
4 bus qui causa belli essent absisteret obsidione. Iis
Papirius ita respondit, debuisse eos Pontium Herennii
filium, quo auctore Romanos sub jugum misissent, con-
5 sulere, quid victis patiendum censeret. Cæterum quo-
niam ab hostibus in se æqua statui quam in se ipsi
ferre maluerint, nuntiare Luceriam jussit, arma sarcinas
jumenta multitudinem omnem imbellem intra mœnia
relinquerent, militem se cum singulis vestimentis sub
jugum missurum, ulciscentem illatam non novam infe-
6 rentem ignominiam. Nihil recusatum: septem millia
militum sub jugum missa prædaque ingens Luceriæ

A. C. 317.]
capta receptis omnibus signis armisque quæ ad Cau-
dium amissa erant et, quod omnia superabat gaudia,
equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos
Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia muta- 7
tione subita rerum clarior victoria populi Romani est,
si quidem etiam—quod quibusdam in annalibus in-
venio—Pontius Herennii filius Samnitium imperator,
ut expiaret consulum ignominiam, sub jugum cum
cæteris est missus. Cæterum id minus miror obscu- 8
rum esse de hostium duce dedito missoque: id ma-
gis mirabile est ambigi, Luciusne Cornelius dictator
cum L. Papirio Cursore magistro equitum eas res ad
Caudium atque inde Luceriam gesserit ultorque unicus
Romanæ ignominiæ haud sciam an justissimo triumpho
ad eam ætatem secundum Furium Camillum triumpha-
verit, an consulum Papiriique præcipuum id decus sit.
Sequitur hunc errorem alius error, Cursorne Papirius 9
proximis comitiis cum Q. Aulio Cerretano iterum ob
rem bene gestam Luceriæ continuato magistratu consul
tertium creatus sit, an L. Papirius Mugilanus et in
cognomine erratum sit. Convenit jam inde per con- (16)
sules reliqua belli perfecta. Aulius cum Frentanis uno 2
secundo prœlio debellavit urbemque ipsam, quo se fusa
contulerat acies, obsidibus imperatis in deditionem ac-
cepit. Pari fortuna consul alter cum Satricanis, qui 3
cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites de-
fecerant præsidiumque eorum in urbem acceperant, rem
gessit. Nam quum ad mœnia Satrici admotus esset 4
exercitus legatisque missis ad pacem cum precibus pe-
tendam triste responsum ab consule redditum esset, nisi
præsidio Samnitium interfecto aut tradito ne ad se
remearent, plus ea voce quam armis illatis terroris
colonis injectum. Itaque quum subinde exsequerentur 5

quærendo a consule legati, quonam se pacto paucos et
infirmos crederent præsidio tam valido et armato vim
adlaturos, ab îsdem consilium petere jussi, quibus auc-
toribus præsidium in urbem accepissent, discedunt,
ægreque impetrato, ut de ea re consuli senatum re-
6 sponsaque ad se referri sineret, ad suos redeunt. Duæ
factiones senatum distinebant, una cujus principes erant
defectionis a populo Romano auctores, altera fidelium
civium: certatum ab utrisque tamen est ut ad recon-
ciliandam pacem consuli opera navaretur: pars altera,
quum præsidium Samnitium, quia nihil satis præparati
erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima
nocte esset, enuntiare consuli satis habuit, qua noctis
hora quaque porta et quam in viam egressurus hostis
foret: altera, quibus invitis descitum ad Samnites erat,
eadem nocte portam etiam consuli aperuerunt arma-
7 tosque clam hostes in urbem acceperunt. Ita duplici
proditione et præsidium Samnitium insessis circa viam
silvestribus locis necopinato oppressum est et ab urbe
plena hostium clamor sublatus, momentoque unius horæ
cæsus Samnis Satricanus captus et omnia in potestate
8 consulis erant. Qui quæstione habita, quorum opera
defectio esset facta, quos sontes comperit virgis cæsos
securi percussit, præsidioque valido imposito arma Sa-
9 tricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam
Papirium Cursorem scribunt qui eo duce Luceriam
receptam Samnitesque sub jugum missos auctores sunt.
0 Et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude non
animi solum vigore sed etiam corporis viribus excel-
lens: præcipua pedum pernicitas inerat quæ cognomen
etiam dedit, victoremque cursu omnium ætatis suæ
fuisse ferunt, et seu virium vi seu exercitatione multa
cibi vinique eundem capacissimum, nec cum ullo as-

periorem, quia ipse invicti ad laborem corporis esset, fuisse militiam pediti pariter equitique: equites etiam aliquando ausos ab eo petere ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris, quibus ille "Ne nihil remissum dicatis, remitto" inquit "ne utique dorsum demulceatis quum ex equis descendetis." Et vis erat in eo viro 11
imperii ingens pariter in socios civesque: Prænestinus prætor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat in primam aciem: quem quum inambulans ante tabernaculum vocari jussisset, lictorem expedire securem jussit: ad quam vocem exanimi stante Prænestino "Agedum, lictor, excide radicem hanc" inquit "incommodam ambulantibus," perfusumque ultimi supplicii metu multa dicta dimisit. Haud dubie illa ætate, qua nulla virtu- 12
tum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innixa res Romana staret: quin eum parem destinant animis magno Alexandro ducem, si arma Asia perdomita in Europam vertisset.

Nihil minus quæsitum a principio hujus operis videri (17)
potest quam ut plus justo ab rerum ordine declinarem varietatibusque distinguendo opere et legentibus velut deverticula amœna et requiem animo meo quærerem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus sæpe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium, ut quærere libeat quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plu- 2
rimum in bello pollere videntur militum copia et virtus, ingenia imperatorum, fortuna—per omnia humana —maxime in res bellicas potens: ea et singula intuenti et universa sicut ab aliis regibus gentibusque ita ab hoc quoque facile præstant invictum Romanum imperium. Jam primum ut ordiar ab duci- 3
bus comparandis, haud equidem abnuo egregium ducem

fuisse Alexandrum, sed clariorem tamen eum facit quod unus fuit, quod adolescens in incremento rerum nondum alteram fortunam expertus decessit: ut alios reges claros ducesque omittam magna exempla casuum humanorum, Cyrum, quem maxime Græci laudibus celebrant, quid nisi longa vita sicut Magnum modo Pompeium vertenti præbuit fortunæ? recenseam duces Romanos nec omnes omnium ætatium sed ipsos eos cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum, M. Valerium Corvum C. Marcium Rutilum C. Sulpicium T. Manlium Torquatum Q. Publilium Philonem L. Papirium Cursorem Q. Fabium Maximum duos Decios L. Volumnium M'. Curium: deinceps ingentes sequuntur viri, si Punicum Romano prævertisset bellum seniorque in Italiam trajecisset: horum in quolibet quum indoles eadem quæ in Alexandro erat animi ingeniique, tum disciplina militaris jam inde ab initiis urbis tradita per manus in artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat: ita reges gesserant bella, ita deinde exactores regum Junii Valeriique, ita deinceps Fabii Quinctii Cornelii, ita Furius Camillus, quem juvenes ii quibus cum Alexandro dimicandum erat senem
4 viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro —nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt— cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus aut Valerius Corvus insignes ante milites quam duces, cessissent Decii devotis corporibus in hostem ruentes, cessisset Papirius Cursor illo corporis robore illo animi: victus esset consiliis juvenis unius—ne singulos nominem—senatus ille, quem qui ex regibus constare dixit
5 unus veram speciem Romani senatus cepit. Id vero erat periculum, ne sollertius quam quilibet unus ex his quos nominavi castris locum caperet, commeatus expe-

diret, ab insidiis præcaveret, tempus pugnæ deligeret, aciem instrueret subsidiis firmaret: non cum Dario rem esse dixisset, quem mulierum ac spadonum agmen trahentem inter purpuram atque aurum oneratum fortunæ apparatibus suæ prædam verius quam hostem nihil aliud quam bene ausus vana contemnere incruentus devicit: longe alius Italiæ quam Indiæ, per quam temulento agmine comisabundus incessit, visus illi habitus esset, saltus Apuliæ ac montes Lucanos cernenti et vestigia recentia domesticæ cladis, ubi avunculus ejus nuper Epiri rex Alexander absumptus erat. Et loqui- (18)
mur de Alexandro nondum merso secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit: qui si ex habitu novæ fortunæ novique ut ita dicam ingenii quod sibi victor induerat spectetur, Dario magis similis quam Alexandro in Italiam venisset et exercitum Macedoniæ oblitum degenerantemque jam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem ves- 2
tis, et desideratas humi jacentium adulationes etiam victis Macedonibus graves nedum victoribus, et fœda supplicia et inter vinum et epulas cædes amicorum et vanitatem ementiendæ stirpis. Quid si vini amor in 3
dies fieret acrior, quid si trux ac præfervida ira—nec quicquam dubium inter scriptores refero—, nullane hæc damna imperatoriis virtutibus ducimus? id vero periculum erat, quod levissimi ex Græcis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriæ favent, dictitare solent, ne majestatem nominis Alexandri—quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse—sustinere non potuerit populus Romanus, et adversus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere ausi sunt homines—id quod ex monumentis ora-

tionum patet—, adversus eum nemo ex tot proceribus
4 Romanis vocem liberam missurus fuerit? quantalibet
magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea
magnitudo hominis erit collecta paulo plus decem an-
norum felicitate: quam qui eo extollunt, quod populus
Romanus et si nullo bello multis tamen prœliis victus
sit, Alexandro nullius pugnæ non secunda fortuna fue-
rit, non intelligunt se hominis res gestas et ejus juvenis
cum populi jam octingentesimum bellantis annum re-
bus conferre: miremur si, quum ex hac parte sæcula
plura numerentur quam ex illa anni, plus in tam longo
spatio quam in ætate tredecim annorum fortuna varia-
5 verit? quin tu hominis cum homine et ducis cum duce
fortunam cum fortuna confers? quot Romanos duces
nominem, quibus numquam adversa fortuna pugnæ fuit!
paginas in annalibus magistratuum fastisque percurrere
licet consulum dictatorumque, quorum nec virtutis nec
fortunæ ullo die populum Romanum pœnituit: et quo
sint mirabiliores quam Alexander aut quisquam rex,
denos vicenosque dies quidam dictaturam nemo plus
quam annum consulatum gessit, ab tribunis plebis di-
lectus impediti sunt, post tempus ad bella ierunt, ante
tempus comitiorum causa revocati sunt, in ipso conatu
rerum circumegit se annus, collegæ nunc temeritas nunc
pravitas impedimento aut damno fuit, male gestis rebus
alterius successum est, tironem aut mala disciplina in-
stitutum exercitum acceperunt—: at hercule reges non
liberi solum impedimentis omnibus sed domini rerum
temporumque trahunt consiliis cuncta non sequuntur.
6 Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella ges-
sisset et eadem fortunæ pignora in discrimen detulisset:
immo etiam eo plus periculi subîsset, quod Macedones
unum Alexandrum habuissent multis casibus non solum

obnoxium sed etiam offerentem se, Romani multi fuis-
sent Alexandro vel gloria vel rerum magnitudine pares,
quorum suo quisque fato sine publico discrimine viveret
moreretarque. Restat ut copiæ copiis comparentur (19)
vel numero vel militum genere vel multitudine aux-
iliorum: censebantur ejus ætatis lustris ducena quinqua-
gena millia capitum: itaque in omni defectione sociorum
Latini nominis urbano prope dilectu decem scribebantur
legiones: quaterni quinique exercitus sæpe per eos
annos in Etruria in Umbria Gallis hostibus adjunctis
in Samnio in Lucanis gerebant bellum: Latium de-
inde omne cum Sabinis et Vulscis et Æquis et omni
Campania et parte Umbriæ Etruriæque et Picenti-
bus et Marsis Pelignisque ac Vestinis atque Apulis,
adjuncta omni ora Græcorum inferi maris a Thuriis
Neapolim et Cumas et inde Antio atque Ostiis tenus
Samnites, aut socios validos Romanis aut fractos bello
invenisset hostes. Ipse trajecisset mare cum vete- 2
ranis Macedonibus non plus triginta millibus hominum
et quattuor millibus equitum maxime Thessalorum:
hoc enim roboris erat: Persas Indos aliasque si ad-
junxisset gentes, impedimentum majus quam auxilium
traheret. Adde quod Romanis ad manum domi sup- 3
plementum esset, Alexandro—quod postea Hannibali
accidit—alieno in agro bellanti exercitus consenuisset.
Arma clipeus sarisæque illis, Romano scutum majus 4
corpori tegumentum et pilum haud paulo quam hasta
vehementius ictu missuque telum. Statarius uterque 5
miles ordines servans: sed illa phalanx immobilis et
unius generis, Romana acies distinctior, ex pluribus
partibus constans, facilis partienti quacumque opus es-
set, facilis jungenti. Jam in opere quis par Romano 6
miles, quis ad tolerandum laborem melior? uno prœlio

victus Alexander bello victus esset: Romanum, quem
Caudium quem Cannæ non fregerunt, quæ fregisset
acies? ne ille sæpe, etiam si prima prospere evenissent,
Persas et Indos et imbellem Asiam quæsîsset et cum
feminis sibi bellum fuisse dixisset, quod Epiri regem
Alexandrum mortifero vulnere ictum dixisse ferunt,
sortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso juvene
7 cum sua conferentem. Equidem quum per annos quat-
tuor et viginti primo Punico bello classibus certatum
cum Pœnis recordor, vix ætatem Alexandri suffecturam
fuisse reor ad unum bellum: et forsitan, quum et
fœderibus vetustis juncta res Punica Romanæ esset et
timor par adversus communem hostem duas potentis-
simas armis virisque urbes armaret, simul Punico Ro-
8 manoque obrutus bello esset. Non quidem Alexandro
duce nec integris Macedonum rebus sed experti tamen
sunt Romani Macedonem hostem adversus Antiochum
Philippum Persen non modo cum clade ulla sed ne cum
9 periculo quidem suo. Absit invidia verbo et civilia
bella sileant, numquam ab equite hoste numquam a
pedite numquam aperta acie numquam æquis utique
10 numquam nostris locis laboravimus. Equidem sagittas
saltus impeditos avia commeatibus loca gravis armi
miles timere potest: mille acies graviores quam Mace-
donum atque Alexandri avertit avertetque, modo sit
perpetuus hujus qua vivimus pacis amor et civilis cura
concordiæ.

(20) M. Foslius Flaccina inde et L. Plautius Venox con-
2 sules facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium po-
pulis de fœdere renovando legati quum senatum humi
strati movissent, rejecti ad populum haudquaquam tam
efficaces habebant preces: itaque de fœdere negatum,
induciæ biennii, quum per aliquot dies fatigâssent sin-

gulos precibus, impetratæ. Et ex Apulia Teanenses 3
Canusinique populationibus fessi obsidibus L. Plautio
consuli datis in deditionem venerunt. Eodem anno 4
primum præfecti Capuæ creari cœpti legibus ab L.
Furio prætore datis, quum utrumque ipsi pro remedio
ægris rebus discordia intestina petîssent. Et duæ Ro- 5
mæ additæ tribus Ufentina ac Falerna. Inclinatis se-
mel in Apulia rebus Teates quoque Apuli ad novos
consules C. Junium Bubulcum Q. Æmilium Barbulam
fœdus petitum venerunt pacis per omnem Apuliam
præstandæ populo Romano auctores. Id audacter spon- 6
dendo impetravere ut fœdus daretur, neque ut æquo
tamen fœdere sed ut in ditione populi Romani essent.
Apulia perdomita—nam Forento quoque valido oppido 7
Junius potitus erat—in Lucanos perrectum, inde re-
pentino adventu Æmilii consulis Nerulum vi captum.
Et postquam res Capuæ stabilitas Romana disciplina 8
fama per socios vulgavit, Antiatibus quoque, qui se
sine legibus certis sine magistratibus agere querebantur,
dati ab senatu ad jura statuenda ipsius coloniæ patroni,
nec arma modo sed jura etiam Romana late pollebant.

C. Junius Bubulcus et Q. Æmilius Barbula consules (21)
exitu anni non consulibus ab se creatis Sp. Nautio et
M. Popilio cæterum dictatori L. Æmilio legiones tradi-
derunt. Is cum L. Fulvio magistro equitum Saticulam 2
oppugnare adortus rebellandi causam Samnitibus dedit.
Duplex inde terror illatus Romanis: hinc Samnis magno
exercitu coacto ad eximendos obsidione socios haud
procul castris Romanorum castra posuit, hinc Saticulani
magno cum tumultu patefactis repente portis in sta-
tiones hostium incurrerunt: inde pars utraque spe alieni
magis auxilii quam viribus freta suis justo mox prœlio
inito Romanos urgent, et quamquam anceps dimicatio

erat, tamen utrimque tutam aciem dictator habuit, quia et locum haud facilem ad circumveniundum cepit et diversa statuit signa: infestior tamen in erumpentes incessit nec magno certamine intra mœnia compulit, tum totam aciem in Samnites obvertit: ibi plus certaminis fuit, victoria sicut sera ita nec dubia nec varia fuit: fusi in castra Samnites exstinctis nocte ignibus tacito agmine abeunt, et spe abjecta Saticulæ tuendæ Plisticam ipsi socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumsidunt.

(22) Anno circumacto bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio gestum est, consules novi sicut superiores Romæ
2 manserunt. Fabius ad accipiendum ab Æmilio exercitum ad Saticulam cum supplemento venit: neque enim Samnites ad Plisticam manserant, sed accitis ab domo novis militibus multitudine freti castra eodem quo antea loco posuerunt, lacessentesque prœlio Ro-
3 manos avertere ab obsidione conabantur. Eo intentius dictator in mœnia hostium versus id bellum tanti ducere quod urbem oppugnabat, securior ab Samnitibus agere stationibus modo oppositis ne qua in castra vis fieret: eo ferocius adequitare Samnites vallo neque otium pati: et quum jam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore magister equitum Q. Aulius Cerretanus magno tumultu cum omnibus turmis equi-
4 tum evectus submovit hostem. Tum in minime pertinaci genere pugnæ sic fortuna exercuit opes, ut insignes utrimque clades et clara ipsorum ducum ederet funera.
5 Prior Samnitium imperator ægre patiens, quo tam ferociter adequitâsset inde se fundi fugarique, orando hortandoque equites prœlium iteravit: in quem insignem inter suos cientem pugnam magister equitum Romanus infesta cuspide ita permisit equum, ut uno ictu exani-

mem equo præcipitaret. Nec, ut fit, ad ducis casum 6 perculsa magis quam irritata est multitudo: omnes qui circa erant in Aulium temere invectum per hostium turmas tela conjecerunt, fratri præcipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt: is victorem detractum ex equo magistrum equitum plenus mæroris atque iræ trucidavit, nec multum afuit quin corpore etiam, quia inter hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est 7 coactique idem Samnites facere: et repentina acies circa corpora ducum pedestre prœlium iniit, quo haud dubie superat Romanus, recuperatumque Aulii corpus mixta cum dolore lætitia victores in castra referunt. Samnites duce amisso et per equestre certamen temp- 8 tatis viribus omissa Saticula, quam nequiquam defendi rebantur, ad Plisticæ obsidionem redeunt, intraque paucos dies Saticula Romanus per deditionem, Plistica per vim Samnis potitur.

Mutata inde belli sedes est, ad Soram ex Samnio (23) Apuliaque traductæ legiones. Sora ad Samnites defe- 2 cerat interfectis colonis Romanorum: quo quum prior Romanus exercitus ad ulciscendam civium necem recuperandamque coloniam magnis itineribus prævenisset, sparsi per vias speculatores sequi legiones Samnitium nec jam procul abesse alii super alios nuntiarent, obviam itum hosti atque ad Lautulas ancipiti prœlio dimicatum est: non cædes non fuga alterius partis sed nox incertos, victi victoresne essent, diremit. Invenio 3 apud quosdam adversam eam pugnam Romanis fuisse atque in ea cecidisse Q. Aulium magistrum equitum. Suffectus in locum Aulii C. Fabius magister equitum 4 cum exercitu novo ab Roma advenit, et per præmissos nuntios consulto dictatore, ubi subsisteret quove tem-

pore et qua ex parte hostem adgrederetur, substitit
5 occultus ad omnia satis exploratis consiliis. Dictator
quum per aliquot dies post pugnam continuisset suos
intra vallum obsessi magis quam obsidentis modo, sig-
num repente pugnæ proposuit, et efficacius ratus ad
accendendos virorum fortium animos nullam alibi quam
in semet ipso cuiquam relictam spem, de magistro
equitum novoque exercitu militem celavit, et tamquam
nulla nisi in eruptione spes esset, "Locis" inquit "an-
gustis, milites, deprehensi nisi quam victoria patefece-
rimus viam nullam habemus: stativa nostra munimento
satis tuta sunt sed inopia eadem infesta, nam et circa
omnia defecerunt unde subvehi commeatus poterant,
et, si omnes juvare velint, iniqua loca sunt: itaque
non frustrabor ego vos castra hic relinquendo, in quæ
infecta victoria sicut pristino die vos recipiatis: armis
munimenta non munimentis arma tuta esse debent:
castra habeant repetantque quibus operæ est trahere
bellum: nos omnium rerum respectum præter quam
victoriæ nobis abscidamus: ferte signa in hostem: ubi
extra vallum agmen excesserit, castra quibus imperatum
est incendant: damna vestra, milites, omnium circa qui
6 defecerunt populorum præda sarcientur." Et oratione
dictatoris, quæ necessitatis ultimæ index erat, milites
accensi vadunt in hostem, et respectus ipse ardentium
castrorum, quamquam proximis tantum—ita enim jus-
serat dictator—ignis est subditus, haud parvum fuit
irritamentum: itaque velut vecordes illati signa primo
impetu hostium turbant, et in tempore, postquam ar-
dentia procul vidit castra, magister equitum—id con-
7 venerat signum—hostium terga invadit. Ita circum-
venti Samnites qua potest quisque fugam per diversa
petunt: ingens multitudo in unum metu conglobata ac

semet ipsam turba impediens in medio cæsa. Castra 8
hostium capta direptaque, quorum præda onustum mi-
litem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam
tam victoria lætum quam quod præter exiguam defor-
matam incendio partem cetera contra spem salva in-
venit.

Ad Soram inde reditum, novique consules M. Pœti- (24)
lius C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt
magna parte veterum militum dimissa novisque co-
hortibus in supplementum adductis. Cæterum quum 2
propter difficilem urbis situm nec oppugnandi satis
certa ratio iniretur et aut tempore longinqua aut præ-
ceps periculo victoria esset, Soranus transfuga clam ex
oppido profectus quum ad vigiles Romanos penetrâsset,
duci se extemplo ad consules jubet deductusque tradi-
turum urbem promittit. Visus inde, quum quonam 3
modo id præstaturus esset percunctantes doceret, haud
vana adferre perpulit, prope adjuncta mœnibus Romana
castra ut sex millia ab oppido removerentur: fore ut
minus intentæ in custodiam urbis diurnæ stationes ac
nocturnæ vigiliæ essent. Ipse insequenti nocte sub 4
oppido silvestribus locis cohortibus insidere jussis decem
milites delectos secum per ardua ac prope invia in
arcem ducit pluribus quam pro numero virorum mis-
silibus telis eo collatis: ad hoc saxa erant et temere
jacentia, ut fit in aspretis, et de industria etiam, quo
locus tutior esset, ab oppidanis congesta. Ubi quum 5
constituisset Romanos semitamque angustam et arduam
erectam ex oppido in arcem ostendisset, "Hoc quidem
ascensu" inquit "vel tres armati quamlibet multitudinem
arcuerint: vos et decem numero et—quod plus est—
Romani Romanorumque fortissimi viri estis: et locus
pro vobis et nox erit, quæ omnia ex incerto majora

territis ostentat: ego jam terrore omnia implebo, vos
6 arcem intenti tenete." Decurrit inde, quanto maxime
poterat cum tumultu, "Ad arma" et "Pro vestram
fidem, cives," clamitans: "arx ab hostibus capta est,
7 defendite ite." Hæc incedens principum foribus hæc
obviis hæc excurrentibus in publicum pavidis increpat:
acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt.
8 Trepidi magistratus missis ad arcem exploratoribus
quum tela et armatos tenere arcem multiplicato numero
audirent, avertunt animos a spe recuperandæ arcis:
fuga cuncta complentur portæque ab semisomnis ac
maxima parte inermibus refringuntur, quarum per unam
præsidium Romanum clamore excitatum irrumpit et
9 concursantes per vias pavidos cædit. Jam Sora capta
erat, quum consules prima luce advenere et, quos reli-
quos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in
10 deditionem accipiunt. Ex his ducentos viginti quin-
que, qui omnium consensu destinabantur et infandæ
colonorum cædis et defectionis auctores, vinctos Ro-
mam deducunt, cæteram multitudinem incolumem præ-
11 sidio imposito Soræ relinquunt. Omnes, qui Romam
deducti erant, virgis in foro cæsi ac securi percussi
summo gaudio plebis, cujus maxime intererat tutam
ubique, quæ passim in colonias mitteretur, multitu-
dinem esse.

(25) Consules ab Sora profecti in agros atque urbes Au-
sonum bellum intulerunt: mota namque omnia adventu
Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant
2 conjurationesque circa Campaniam passim factæ. Nec
Capua ipsa crimine caruit: quin Romam quoque et
3 ad principum quosdam inquirendo ventum est. Cæ-
terum Ausonum gens proditione urbium sicut Sora in
4 potestatem venit. Ausona et Menturnæ et Vescia

urbes erant, ex quibus principes juventutis duodecim
numero in proditionem urbium suarum conjurati ad
consules veniunt: docent suos jam pridem exoptantes
Samnitium adventum, simul ad Lautulas pugnatum au-
dierunt, pro victis Romanos habuisse, juventute armis
Samnitem juvisse: fugatis inde Samnitibus incerta pace
agere nec claudentes portas Romanis, ne arcessant
bellum, et obstinatos claudere, si exercitus admoveatur:
in ea fluctuatione animorum opprimi incautos posse.
His auctoribus mota propius castra missique eodem 5
tempore circa tria oppida milites partim armati, qui
occulti propinqua mœnibus insiderent loca, partim togati
tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis urbes
ingrederentur. Ab his simul custodes trucidari cœpti 6
simul datum signum armatis ut ex insidiis concurrerent:
ita portæ occupatæ triaque oppida eadem hora eodemque
consilio capta: sed quia absentibus ducibus impetus
est factus, nullus modus cædibus fuit, deletaque Au-
sonum gens vix certo defectionis crimine perinde ac si
internecivo bello certâsset.

Eodem anno prodito hostibus Romano præsidio Lu- (26)
ceria Samnitium facta. Nec diu proditoribus impunita 2
res fuit: haud procul inde exercitus Romanus erat,
cujus primo impetu urbs sita in plano capitur. Lu- 3
cerini ac Samnites ad internecionem cæsi, eoque ira
processit ut Romæ quoque, quum de colonis mittendis
Luceriam consuleretur senatus, multi delendam urbem
censerent: præter odium, quod exsecrabile in bis captos
erat, longinquitas quoque abhorrere a relegandis tam
procul ab domo civibus inter tam infestas gentes co-
gebat: vicit tamen sententia ut mitterentur coloni:
duo millia et quingenti missi. Eodem anno, quum 4
omnia infida Romanis essent, Capuæ quoque occultæ

5 principum conjurationes factæ. De quibus quum ad
senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res: quæ-
stiones decretæ dictatoremque quæstionibus exercendis
dici placuit: C. Mænius dictus; is M. Foslium ma-
6 gistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus ejus
terror: itaque sive timor seu conscientiæ vis Cala-
vios Ovium Noviumque—ea capita conjurationis fue-
rant—priusquam nominarentur apud dictatorem, mors
7 haud dubie ab ipsis conscita judicio subtraxit. Deinde
ut quæstioni Campanæ materia decessit, versa Romam
interpretando res: non nominatim qui Capuæ sed in
universum qui usquam coîssent conjurâssentve adver-
sus rem publicam quæri senatum jussisse, et coitiones
honorum adipiscendorum causa factas adversus rem
publicam esse: latiorque et re et personis quæstio fieri
haud abnuente dictatore sine fine ulla quæstionis suæ
8 jus esse. Postulabantur ergo nobiles homines appel-
lantibusque tribunos nemo erat auxilio quin nomina
9 reciperentur. Inde nobilitas nec hi modo in quos
crimen intendebatur sed universi simul negare nobi-
lium id crimen esse, quibus, si nulla obstetur fraude,
pateat via ad honorem, sed hominum novorum: ipsos
adeo dictatorem magistrumque equitum reos magis quam
quæsitores idoneos ejus criminis esse, intellecturosque
10 ita id esse simul magistratu abissent. Tum enimvero
Mænius jam famæ magis quam imperii memor progressus
in concione ita verba fecit: "Et omnes ante actæ vitæ
vos conscios habeo, Quirites, et hic ipse honos delatus
ad me testis est innocentiæ meæ: neque enim quod sæpe
alias, quia ita tempora postulabant rei publicæ, qui bello
clarissimus esset sed qui maxime procul ab his coi-
tionibus vitam egisset, dictator deligendus exercendis
quæstionibus fuit: sed quoniam quidem nobiles homines

—qua de causa, vos existimare quam me pro magistratu quicquam incompertum dicere melius est—primum ipsas expugnare quæstiones omni ope adnisi sunt, dein, postquam ad id parum potentes erant, ne causam dicerent, in præsidia adversariorum appellationem et tribunicium auxilium patricii confugerunt, postremo repulsi inde—adeo omnia tutiora quam ut innocentiam suam purgarent visa—in nos irruerunt et privatis dictatorem poscere reum verecundiæ non fuit, ut omnes dii hominesque sciant ab illis etiam quæ non possint temptari ne rationem vitæ reddant, me obviam ire crimini et offerre me inimicis reum, dictatura me abdico. Vos quæso, 11
consules, si vobis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum et hunc M. Foslium quæstiones exerceatis, ut appareat innocentia nostra nos non majestate honoris tutos a criminationibus istis esse." Abdicat inde se 12
dictatura et post eum confestim Foslius magisterio equitum, primique apud consules—iis enim ab senatu mandata res est—rei facti adversus nobilium testimonia egregie absolvuntur. Publilius etiam Philo multipli- 13
catis summis honoribus post res tot domi belloque gestas cæterum invisus nobilitati causam dixit absolutusque est. Nec diutius, ut fit, quam dum recens erat, 14
quæstio per clara nomina reorum viguit: inde labi cœpit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque adversus quas comparata erat oppressa est.

Earum fama rerum magis tamen spes Campanæ de- (27)
fectionis, in quam conjuratum erat, Samnites in Apuliam versos rursus ad Caudium revocavit, ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. Eo consules cum valido exercitu 2
venerunt: et primo circa saltus, cum utrimque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt: deinde Samnites

per aperta loca brevi circuitu in loca plana Campanos campos agmen dimittunt, ibique primum castra in conspectu hostibus data, deinde levibus prœliis equitum sæpius quam peditum utrimque periculum factum: nec aut eventus eorum Romanum aut moræ qua trahebant
3 bellum pœnitebat. Samnitium contra ducibus et carpi parvis quotidie damnis et senescere dilatione belli vires suæ videbantur: itaque in aciem procedunt equitibus in cornua divisis, quibus præceptum erat intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad
4 prœlium starent, aciem pediti tutam fore. Consulum Sulpicius in dextro, Pœtilius in lævo cornu consistunt: dextra pars, qua et Samnites raris ordinibus aut ad circumeundos hostes aut ne ipsi circumirentur constiterant, latius patefacta stetit: sinistris, præterquam quod confertiores steterant, repentino consilio Pœtilii consulis additæ vires, qui subsidiarias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnæ casus reservabantur, in primam aciem extemplo emisit universisque hostem primo
5 impetu viribus impulit. Commota pedestri acie Samnitium eques in pugnam succedit: in hunc transverso agmine inter duas acies se inferentem Romanus equitatus concitat equos signaque et ordines peditum atque equitum confundit, donec universam ab ea parte avertit
6 aciem. In eo cornu non Pœtilius solus sed Sulpicius etiam hortator adfuerat avectus ab suis nondum conserentibus manus ad clamorem a sinistra parte prius exortum: unde haud dubiam victoriam cernens, quum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis viris, dissimilem ibi fortunam invenit, Romanos loco pulsos victorem hostem signa in perculsos inferentem: cæterum omnia mutavit repente consulis adventus, nam et conspectu ducis refectus militum est animus, et majus

quam pro numero auxilium advenerant fortes viri, et
partis alterius victoria audita mox visa etiam prœlium
restituit. Tota deinde jam vincere acie Romanus et 7
omisso certamine cædi capique Samnites nisi qui Male-
ventum, cui nunc urbi Beneventum nomen est, perfu-
gerunt: ad triginta millia cæsa aut capta Samnitium
proditum memoriæ est. Consules egregia victoria parta (28)
protinus inde ad Bovianum oppugnandum legiones du-
cunt ibique hiberna egerunt, donec ab novis consulibus
L. Papirio Cursore quintum C. Junio Bubulco iterum
nominatus dictator C. Pœtilius cum M. Foslio magistro
equitum exercitum accepit. Is quum audîsset arcem 2
Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Boviano ad
Fregellas pergit: unde nocturna Samnitium fuga sine
certamine receptis Fregellis præsidioque valido imposito
in Campaniam reditum maxime ad Nolam armis repe-
tendam. Eo se intra mœnia sub adventum dictatoris 3
et Samnitium omnis multitudo et Nolani agrestes con-
tulerant: dictator urbis situ circumspecto, quo apertior
aditus ad mœnia esset, omnia ædificia—et frequenter
ibi habitabatur—circumjecta muris incendit: nec ita
multo post sive a Pœtilio dictatore sive ab C. Ju-
nio consule—nam utrumque traditur—Nola est capta.
Qui captæ decus Nolæ ad consulem trahunt, adjiciunt 4
Atinam et Calatiam ab eodem captas, Pœtilium autem
pestilentia orta clavi figendi causa dictatorem dictum.
Suessa et Pontiæ eodem anno coloniæ deductæ sunt: 5
Suessa Auruncorum fuerat, Vulsci Pontias insulam si-
tam in conspectu litoris sui incoluerant. Et Interam- 6
nam ac Casinum ut deduceretur colonia senati consul-
tum factum est: sed triumviros creavere ac misere
colonorum quattuor millia insequentes consules M. Va-
lerius P. Decius.

(29) Profligato fere Samnitium bello, priusquam ea cura
decederet patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta
2 est. Nec erat ea tempestate gens alia, cujus secundum
Gallicos tumultus arma terribiliora essent quum propin-
3 quitate agri tum multitudine hominum. Itaque altero
consule in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius,
qui graviter æger Romæ restiterat, auctore senatu dic-
4 tatorem C. Junium Bubulcum dixit. Is, prout rei mag-
nitudo postulabat, omnes juniores sacramento adigit,
arma quæque alia res poscit summa industria parat:
nec tantis apparatibus elatus de inferendo bello agitat,
quieturus haud dubie nisi ultro arma Etrusci inferrent:
eadem in comparando cohibendoque bello consilia et
5 apud Etruscos fuere: neutri finibus egressi. Et cen-
sura clara eo anno Appii Claudii et C. Plautii fuit,
memoriæ tamen felicioris ad posteros nomen Appii,
quod viam munivit et aquam in urbem duxit eaque
unus perfecit, quia ob infamem atque invidiosam se-
natus lectionem verecundia victus collega magistratu
se abdicaverat: Appius jam inde antiquitus insitam
pertinaciam familiæ gerendo solus censuram obtinuit.
Eodem Appio auctore Potitii, gens cujus ad aram max-
imam Herculis familiare sacerdotium fuerat, servos
publicos ministerii delegandi causa sollemnia ejus sacri
docuerant: traditur inde dictu mirabile et quod dimo-
vendis statu suo sacris religionem facere posset, quum
duodecim familiæ ea tempestate Potitiorum essent,
puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe
exstinctos, nec nomen tantum Potitiorum interîsse sed
censorem etiam Appium memori deûm ira post aliquot
(30) annos luminibus captum. | Itaque consules qui eum
annum sequuti sunt C. Junius Bubulcus tertium et Q.
Æmilius Barbula iterum initio anni questi apud po-

pulum deformatum ordinem prava lectione senatus, qua
potiores aliquot lectis præteriti essent, negaverunt eam
lectionem se, quæ sine recti pravique discrimine ad
gratiam ac libidinem facta esset, observaturos, et sena-
tum extemplo citaverunt eo ordine qui ante censores
App. Claudium et C. Plautium fuerat. Et duo imperia 2
eo anno dari cœpta per populum utraque pertinentia ad
rem militarem, unum ut tribuni militum seni deni in
quattuor legiones a populo crearentur, quæ antea per-
quam paucis suffragio populi relictis locis dictatorum et
consulum ferme fuerant beneficia: tulere eam rogatio-
nem tribuni plebei L. Atilius C. Marcius: alterum ut
duumviros navales classis ornandæ reficiendæque causa
idem populus juberet: lator hujus plebis sciti fuit M.
Decius tribunus plebis.—Ejusdem anni rem dictu par- 3
vam præterirem ni ad religionem visa esset pertinere.
Tibicines, quia prohibiti a proximis censoribus erant in
æde Jovis vesci, quod traditum antiquitus erat, ægre
passi Tibur uno agmine abierunt, adeo ut nemo in urbe
esset qui sacrificiis præcineret. Ejus rei religio tenuit 4
senatum legatosque Tibur miserunt, ut darent operam
ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini be- 5
nigne polliciti primum accitos eos in curiam hortati
sunt uti reverterentur Romam: postquam perpelli ne-
quibant, consilio haud abhorrente ab ingeniis hominum
eos adgrediuntur. Die festo alii alios per speciem 6
celebrandarum cantu epularum causa invitant et vino,
cujus avidum ferme genus est, oneratos sopiunt, atque
ita in plaustra somno vinctos conjiciunt ac Romam
deportant: nec prius sensere quam plaustris in foro
relictis plenos crapulæ eos lux oppressit. Tunc con- 7
cursus populi factus, impetratoque ut manerent datum
ut triduum quotannis ornati cum cantu atque hac quæ

nunc sollemnis est licentia per urbem vagarentur, restitutumque in æde vescendi jus his qui sacris præci-
8 nerent. Hæc inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

(31) Consules inter se provincias sortiti: Junio Samnites,
2 Æmilio novum bellum Etruria sorte obvenit. In Samnio Cluviam præsidium Romanum, quia nequiverat vi capi, obsessum fame in deditionem acceperant Samnites verberibusque fœdum in modum laceratos occiderant
3 deditos. Huic infensus crudelitati Junius—nihil antiquius oppugnatione Cluviana ratus—quo die adgressus est mœnia vi cepit atque omnes puberes interfecit.
4 Inde victor exercitus Bovianum ductus: caput hoc erat Pentrorum Samnitium longe ditissimum atque opulen-
5 tissimum armis virisque. Ibi quia haud tantum irarum erat, spe prædæ milites accensi oppido potiuntur: minus itaque sævitum in hostes est, prædæ plus pæne quam ex omni Samnio umquam egestum benigneque
6 omnis militi concessa. Et postquam præpotentem armis Romanum nec acies subsistere ullæ nec castra nec urbes poterant, omnium principum in Samnio eo curæ sunt intentæ ut insidiis quæreretur locus, si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac circumveniri pos-
7 set. Transfugere agrestes, et captivi quidam pars forte pars consilio oblati congruentia ad consulem adferentes—quæ et vera erant—pecoris vim ingentem in saltum avium compulsam esse, perpulerunt ut prædatum
8 eo expeditæ ducerentur legiones. Ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat et, postquam intrâsse Romanos vidit saltum, repente exortus cum cla-
9 more ac tumultu incautos invadit. Et primo nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium; dein postquam, ut quisque liberaverat

se onere aptaveratque armis, ad signa undique coibant
et notis ordinibus in vetere disciplina militiæ jam sine
præcepto ullius sua sponte struebatur acies, consul ad
ancipitem maxime pugnam advectus desilit ex equo
et Jovem Martemque atque alios testatur deos, se nul-
lam suam gloriam inde sed prædam militi quærentem
in eum locum devenisse, neque in se aliud quam nimiam
ditandi ex hoste militis curam reprehendi posse. Ab 10
eo se dedecore nullam rem aliam quam virtutem mili-
tum vindicaturam: conniterentur modo uno animo omnes
invadere hostem, victum acie castris exutum nudatum
urbibus, ultimam spem furto insidiarum temptantem
et loco non armis fretum. Sed quem esse jam virtuti 11
Romanæ inexpugnabilem locum? Fregellana arx Sora-
naque et ubicumque iniquo successum erat loco memo-
rabantur. His accensus miles omnium immemor diffi- 12
cultatium vadit adversus imminentem hostium aciem.
Ibi paulum laboris fuit dum in adversum clivum erigitur 13
agmen, cæterum, postquam prima signa planitiem sum-
mam ceperunt sensitque acies æquo se jam institisse
loco, versus extemplo est terror in insidiatores easdem-
que latebras, quibus se paulo ante texerant, palati atque
inermes fuga repetebant. Sed loca difficilia hosti quæ- 14
sita ipsos tum sua fraude impediebant: itaque ergo
perpaucis effugium patuit: cæsa ad viginti millia homi-
num victorque Romanus ad oblatam ab hoste prædam
pecorum discurrit.

Dum hæc geruntur in Samnio, jam omnes Etruriæ (32)
populi præter Arretinos ad arma ierant ab oppugnando
Sutrio, quæ urbs socia Romanis velut claustra Etruriæ
erat, ingens orsi bellum. Eo alter consul Æmilius cum 2
exercitu ad liberandos obsidione socios venit. Adve- 3
nientibus Romanis Sutrini commeatus benigne in castra

4 ante urbem posita advexere. Etrusci diem primum consultando, maturarent traherentne bellum, traduxerunt: postero die, ubi celeriora quam tutiora consilia magis placuere ducibus, sole orto signum pugnæ propo-
5 situm est armatique in aciem procedunt. Quod postquam consuli nuntiatum est, extemplo tesseram dari jubet ut prandeat miles firmatisque cibo viribus arma
6 capiat. Dicto paretur. Consul ubi armatos paratosque vidit, signa extra vallum proferri jussit et haud procul
7 hoste instruxit aciem. Aliquamdiu intenti utrimque steterunt exspectantes ut ab adversariis clamor et pugna inciperet, et prius sol meridie se inclinavit quam telum
8 hinc aut illinc emissum est. Inde ne infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur concinuntque tubæ et signa inferuntur: nec segnius a Romanis pugna initur: concurrunt infensis animis: numero hostis, virtute Ro-
9 manus superat. Anceps prœlium multos utrimque et fortissimum quemque absumit, nec prius inclinata res est quam secunda acies Romana ad prima signa integri fessis successerunt: Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, ante signa circaque omnes
10 ceciderunt. Nullo umquam prœlio fugæ minus nec plus cædis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset, ita ut victores prius quam victi pugnandi finem
11 facerent. Post occasum solis signum receptui datum
12 est, nocte ab utroque in castra reditum. Nec deinde quicquam eo anno rei memoria dignæ apud Sutrium gestum est, quia et ex hostium exercitu prima tota acies deleta uno prœlio fuerat subsidiariis modo relictis, vix quod satis esset ad castrorum præsidium, et apud Romanos tantum vulnerum fuit ut plures post prœlium
(33) saucii decesserint quam ceciderant in acie. Q. Fabius insequentis anni consul bellum ad Sutrium excepit,

collega Fabio C. Marcius Rutilus datus est: cæterum
et Fabius supplementum ab Roma adduxit et novus
exercitus domo accitus Etruscis venit.

Permulti anni jam erant quum inter patricios magis- 2
tratus tribunosque nulla certamina fuerant, quum ex
ea familia, quæ velut fatalis cum tribunis ac plebe erat,
certamen oritur. Ap. Claudius censor circumactis de- 3
cem et octo mensibus, quod Æmilia lege finitum cen-
suræ spatium temporis erat, quum C. Plautius collega
ejus magistratu se abdicâsset, nulla vi compelli ut ab-
dicaret potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis qui 4
finiendæ censuræ intra legitimum tempus actionem sus-
ceperat—non popularem magis quam justam nec in
vulgus quam optimo cuique gratiorem. Is quum iden- 5
tidem legem Æmiliam recitaret auctoremque ejus Ma-
mercum Æmilium dictatorem laudibus ferret, qui quin-
quennalem ante censuram et longinquitate potestatem
dominantem intra sex mensum et anni coegisset spatium,
"Dic agedum" inquit, "Appî Claudî, quidnam facturus
fueris, si eo tempore, quo C. Furius et M. Geganius
censores fuerunt, censor fuisses." Negare Appius in- 6
terrogationem tribuni magno opere ad causam pertinere
suam: nam et si tenuerit lex Æmilia eos censores,
quorum in magistratu lata esset, quia post illos censores
creatos eam legem populus jussisset quodque postremum
jussisset id jus ratumque esset, non tamen aut se aut
eorum quemquam, qui post eam legem latam creati
censores essent, teneri ea lege potuisse. Hæc sine **(34)**
ullius adsensu cavillante Appio "Est" inquit, "Quiri-
tes, illius Appii progenies, qui decemvir in annum crea-
tus altero anno se ipse creavit, tertio nec ab se nec ab
ullo creatus privatus fasces et imperium obtinuit, nec
ante continuando abstitit magistratu quam obruerent

eum male parta male gesta male retenta imperia: hæc est eadem familia, Quirites, cujus vi atque injuriis compulsi extorres patria Sacrum montem cepistis, hæc, adversus quam tribunicium auxilium vobis comparâstis, hæc, propter quam duo exercitus Aventinum insedistis, hæc, quæ fenebres leges, hæc, quæ agrarias semper impugnavit: hæc connubia patrum et plebis interrupit, hæc plebi ad curules magistratus iter obsæpsit: hoc est nomen multo quam Tarquiniorum infestius vestræ
2 libertati. Itane tandem, Appî Claudî, quum centesimus jam annus sit ab Mam. Æmilio dictatore, tot censores fuerint nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id jus esse quod postremo populus jussisset sciit? immo vero omnes sciverunt et ideo Æmiliæ potius legi paruerunt quam illi antiquæ, qua primum censores creati erant, quia hanc postremam jusserat populus, et quia, ubi duæ contrariæ leges sunt,
3 semper antiquæ obrogat nova. An hoc dicis, Appî, non teneri Æmilia lege populum? an populum teneri, te unum exlegem esse? tenuit Æmilia lex violentos illos censores C. Furium et M. Geganium, qui quid iste magistratus in re publica male facere posset indicârunt, quum ira finitæ potestatis Mam. Æmilium principem ætatis suæ belli domique ærarium fecerunt: tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spatium, tenet C. Plautium collegam tuum îsdem aus-
4 piciis eodem jure creatum. An hunc non ut qui optimo jure censor creatus esset populus creavit? tu unus eximius es, in quo hoc præcipuum ac singulare valeat? quem tu regem sacrificiorum crees, amplexus regni nomen ut qui optimo jure rex Romæ creatus sit creatum se dicet? quem semestri dictatura quem interregno quinque dierum contentum fore putes? quem clavi

figendi aut ludorum causa dictatorem audacter crees? Quam isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui intra vicesimum diem ingentibus rebus gestis dictatura se abdicaverunt aut qui vitio creati abierunt magistratu? quid ego antiqua repetam: nuper intra decem annos C. Mænius dictator, quia, quum quæstiones severius quam quibusdam potentibus tutum erat exerceret, contagio ejus quo quærebat ipse criminis objectata ab inimicis est, ut privatus obviam iret crimini, dictatura se
abdicavit. Nolo ego istam in te modestiam: ne de- 5
generaveris a familia imperiosissima et superbissima, non die, non hora citius quam necesse est magistratu
abieris, modo ne excedas finitum tempus. Satis est 6
aut diem aut mensem censuræ adjicere? Triennium inquit et sex menses ultra quam licet Æmilia lege cen-
suram geram et solus geram. Hoc quidem jam regno 7
simile est. An collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum subrogari fas est? pœnitet enim, quod antiquissimum sollemne et solum ab ipso, cui fit, institutum deo ab nobilissimis antistitibus ejus sacri ad servorum ministerium religiosus censor deduxisti, gens antiquior originibus urbis hujus hospitio deorum immortalium sancta propter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe exstincta est, nisi universam rem publicam eo nefario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus: urbs eo lustro capta est, quo demortuo collega C. Julio censore L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Cornelium Maluginensem colle-
gam subrogavit. Et quanto modestior illius cupiditas 8
fuit quam tua, Appî? nec solus nec ultra finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit: tamen neminem invenit qui se post ea auctorem sequeretur, omnes deinceps censores post mortem collegæ se magistratu

abdicârunt: te nec quod dies exit censuræ nec quod
collega magistratu abiit nec lex nec pudor coercet, vir-
tutem in superbia in audacia in contemptu deorum
9 hominumque ponis. Ego te, Appî Claudî, pro istius
magistratus majestate ac verecundia, quem gessisti, non
modo manu violatum sed ne verbo quidem inclemen-
tiori a me appellatum vellem, sed et hæc, quæ adhuc
egi, pervicacia tua et superbia coegit me loqui, et, nisi
Æmiliæ legi parueris, in vincula duci jubebo, nec, quum
ita comparatum a majoribus sit ut comitiis censoriis,
nisi duo confecerint legitima suffragia, non renuntiato
altero comitia differantur, ego te, qui solus censor creari
10 non possis, solum censuram gerere patiar." Hæc ta-
liaque quum dixisset, prendi censorem et in vincula
duci jussit: adprobantibus sex tribunis actionem collegæ
tres appellanti Appio auxilio fuerunt, summaque invidia
omnium ordinum solus censuram gessit.

(35) Dum ea Romæ geruntur, jam Sutrium ab Etruscis
obsidebatur consulique Fabio imis montibus ducenti ad
ferendam opem sociis temptandasque munitiones si qua
posset, acies hostium instructa occurrit, quorum in-
gentem multitudinem quum ostenderet subjecta late
planities, consul, ut loco paucitatem suorum adjuvaret,
flectit paululum in clivos agmen—aspreta erant strata
2 saxis—, inde signa in hostem obvertit. Etrusci omnium
præter quam multitudinis suæ, qua sola freti erant,
immemores prœlium ineunt adeo raptim et avide ut ab-
jectis missilibus, quo celerius manus consererent, strin-
gerent gladios vadentes in hostem: Romanus contra
nunc tela nunc saxa, quibus eos adfatim locus ipse
armabat, ingerere: igitur scuta galeæque ictæ quum
etiam quos non vulneraverant turbarent—neque subire
erat facile ad propiorem pugnam neque missilia habe-

A. C. 308.]
bant quibus eminus rem gererent—, stantes et expositos
ad ictus, quum jam satis nihil tegeret, quosdam etiam
pedem referentes—fluctuantemque et instabilem aciem
—redintegrato clamore strictis gladiis hastati et prin-
cipes invadunt. Eum impetum non tulerunt Etrusci 3
versisque signis fuga effusa castra repetunt: sed equites
Romani prævecti per obliqua campi quum se fugientibus
obtulissent, omisso ad castra itinere montes petunt:
inde inermi pæne agmine ac vexato vulneribus in silvam
Ciminiam penetratum. Romanus multis millibus Etrus- 4
corum cæsis duodequadraginta signis militaribus cap-
tis castris etiam hostium cum præda ingenti potitur:
tum de persequendo hoste agitari cœptum. Silva erat (36)
Ciminia magis tum invia atque horrenda quam nuper
fuere Germanici saltus, nulli ad eam diem ne merca-
torum quidem adita. Ea intrare haud fere quisquam 2
præter ducem ipsum audebat, aliis omnibus cladis Cau-
dinæ nondum memoria aboleverat. Tum ex his qui 3
aderant—consulis fratrem M. Fabium, Cæsonem alii,
C. Claudium quidam matre eadem qua consulem geni-
tum tradunt—speculatum se iturum professus brevique
omnia certa adlaturum. Cære educatus apud hospites 4
Etruscis inde litteris eruditus erat linguamque Etruscam
probe noverat. Habeo auctores vulgo tum Romanos 5
pueros sicut nunc Græcis ita Etruscis litteris erudiri so-
litos, sed propius est vero præcipuum aliquid fuisse in
eo qui se tam audaci simulatione hostibus immiscuerit.
Servus ei dicitur comes unus fuisse nutritus una eoque 6
haud ignarus linguæ ejusdem, nec quicquam aliud pro-
ficiscentes quam summatim regionis quæ intranda erat
naturam ac nomina principum in populis accipere, ne
qua inter colloquia insigni nota hæsitantes deprendi
possent: iere pastorali habitu, agrestibus telis falcibus

gæsisque binis armati: sed neque commercium linguæ nec vestis armorumve habitus sic eos texit, quam quod abhorrebat ab fide quemquam externum Ciminios saltus
7 intraturum. Usque ad Camertes Umbros penetrâsse dicuntur: ibi qui essent fateri Romanum ausum introductumque in senatum consulis verbis egisse de societate amicitiaque, atque inde comi hospitio acceptum nuntiare Romanis jussum, commeatum exercitui dierum triginta præsto fore si ea loca intrâsset, juventutemque Camertium Umbrorum in armis paratam imperio fu-
8 turam. Hæc quum relata consuli essent, impedimentis prima vigilia præmissis legionibus post impedimenta ire jussis ipse substitit cum equitatu, et luce orta postero die obequitavit stationibus hostium quæ extra saltum dispositæ erant, et quum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit portaque altera egressus
9 ante noctem agmen adsequitur. Postero die luce prima juga Ciminii montis tenebat: inde contemplatus opulenta Etruriæ arva milites emittit: ingenti jam abacta præda tumultuariæ agrestium Etruscorum cohortes repente a principibus regionis ejus concitatæ Romanis occurrunt adeo incompositæ, ut vindices prædarum prope
10 ipsi prædæ fuerint. Cæsis fugatisque iis late depopulato agro victor Romanus opulentusque rerum omnium copia in castra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant, denuntiatum Fabio senatus verbis, ne saltum Ciminium transiret: lætati serius se quam ut impedire bellum possent venisse,
(37) nuntii victoriæ Romam revertuntur. Hac expeditione consulis motum latius erat quam profligatum bellum: vastationem namque sub Ciminii montis radicibus jacens ora senserat conciveratque indignatione non Etruriæ modo populos sed Umbriæ finitima: itaque quantus

non unquam antea exercitus ad Sutrium venit, neque
e silvis tantummodo promota castra sed etiam aviditate
dimicandi quam primum in campos delata acies: deinde
instructa primo suo stare loco relicto hostium ad in-
struendum contra spatio, dein, postquam detractare
hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt: ubi post-
quam stationes quoque receptas intra munimenta sen-
sere, clamor repente circa duces ortus ut eo sibi e
castris cibaria ejus diei deferri juberent, mansuros se
sub armis et aut nocte aut certe luce prima castra
hostium invasuros. Nihilo quietior Romanus exercitus 2
imperio ducis continetur: decima erat fere diei hora
quum cibum capere consul milites jubet, præcipit ut in
armis sint, quacumque diei noctisve hora signum de-
derit. Paucis milites adloquitur, Samnitium bella ex- 3
tollit, elevat Etruscos, nec hostem hosti nec multitu-
dinem multitudini comparandam ait esse: præter ea
telum aliud occultum scituros in tempore, inter ea taceri
opus esse. His ambagibus prodi simulabat hostes, 4
quo animus militum multitudine territus restitueretur,
et, quod sine munimento consideraut, veri similius erat
quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant 5
et quarta fere vigilia sine tumultu excitati arma ca-
piunt: dolabræ calonibus dividuntur ad vallum pro-
ruendum fossasque implendas: intra munimenta in-
struitur acies, delectæ cohortes ad portarum exitus
collocantur: dato deinde signo paulo ante lucem, quod
æstivis noctibus sopitæ maxime quietis tempus est,
proruto vallo erupit acies, stratos passim invadit hostes,
alios immobiles alios semisomnos in cubilibus suis max-
imam partem ad arma trepidantes cædes oppressit:
paucis armandi se datum spatium est: eos ipsos non
signum certum non ducem sequentes fundit Romanus

6 fugatosque persequitur. Ad castra ad silvas diversi tendebant: silvæ tutius dedere refugium, nam castra 7 in campis sita eodem die capiuntur. Aurum argentumque jussum referri ad consulem, cætera præda militis 8 fuit. Cæsa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam silvam ad Perusiam pugnatam quidam auctores sunt, metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu coortis undique Tuscis Umbrisque opprimerentur: sed ubicumque pugnatum est, res Romana superior fuit: itaque a Perusia et Cortona et Arretio, quæ ferme capita Etruriæ populorum ea tempestate erant, legati pacem fœdusque ab Romanis petentes induceias in triginta annos impetraverunt.

(38) Dum hæc in Etruria geruntur, consul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit: multa alia castella vicique aut deleta hostiliter aut integra in 2 potestatem venere. Per idem tempus et classis Romana a P. Cornelio, quem senatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta quum adpulsa Pompeios esset, socii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine, ut fit, prædæ longius 3 progressi excivere hostes. Palatis per agros nemo obvius fuit, quum occidione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus adsequuti agrestes exuerunt præda, partem etiam occiderunt: quæ superfuit cædi, trepida multitudo ad naves compulsa est. 4 Profectio Q. Fabii trans Ciminiam silvam quantum Romæ terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium ad hostes tulerat: interclusum Romanum exercitum obsideri cladisque imaginem Furculas Caudinas memorabant, eadem temeritate avidam ulteriorum semper

gentem in saltus invios deductam sæptam non hostium magis armis quam locorum iniquitatibus esse: jam gaudium invidia quadam miscebatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset. Itaque armis virisque ad obtinendum C. Marcium con- 5
sulem concurrunt, protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos petituri, si Marcius dimicandi potestatem non faciat. Obvius his consul fuit: dimicatum prœlio 6
utrimque atroci atque incerto eventu est, et, quum anceps cædes fuisset, adversæ tamen rei fama in Romanos vertit ob amissos quosdam equestris ordinis tribunosque militum atque unum legatum et, quod insigne maxime fuit, consulis ipsius vulnus. Ob hæc etiam 7
aucta fama, ut solet, ingens terror patres invasit dictatoremque dici placebat, nec quin Cursor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat: sed nec in Samnium nuntium perferri omnibus infestis tuto posse, nec vivere Marcium consulem satis fidebant: alter consul Fabius infestus privatim Papirio erat, quæ ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit, qui sua quoque eum non publica solum auctoritate moverent ut memoriam simultatium patriæ remitteret. Profecti legati ad Fabium quum senatus 8
consultum tradidissent adjecissentque orationem convenientem mandatis, consul demissis in terram oculis tacitus ab incertis, quidnam acturus esset, legatis recessit: nocte deinde silentio, ut mos est, L. Papirium dictatorem dixit. Cui quum ob animum egregie victum 9
legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit ac sine responso ac mentione facti sui legatos dimisit, ut appareret insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Junium Bubulcum magistrum equitum 10

dixit: atque ei legem curiatam de imperio ferenti triste
omen diem diffidit, quod Faucia curia fuit principium
duabus insignis cladibus captæ urbis et Caudinæ pacis,
quod utroque anno ejusdem curiæ fuerat principium.
11 Macer Licinius tertia etiam clade, quæ ad Cremeram
(39) accepta est, abominandam eam curiam facit. Dictator
postero die auspiciis repetitis pertulit legem, et profec-
tus cum legionibus ad terrorem traducti silvam Cimi-
niam exercitus nuper scriptis ad Longulam pervenit
acceptisque a Marcio consule veteribus militibus in
2 aciem copias eduxit. Nec hostes detractare visi pug-
nam: instructos deinde armatosque, quum ab neutris
prœlium inciperet, nox oppressit: quieti aliquamdiu
nec suis diffidentes viribus nec hostem spernentes sta-
3 tiva in propinquo habuere.—Inter ea res in Etruria
gestæ: nam et cum Umbrorum exercitu acie depug-
natum est—fusi tamen magis quam cæsi hostes, quia
cœptam acriter non tolerârunt pugnam—, et ad Vadi-
monis lacum Etrusci lege sacrata coacto exercitu, quum
vir virum legisset, quantis numquam alias ante simul
copiis simul animis dimicârunt: tantoque irarum cer-
tamine gesta res est ut ab neutra parte emissa sint
tela: gladiis pugna cœpit et acerrime commissa ipso
certamine, quod aliquamdiu anceps fuit, accensa est, ut
non cum Etruscis totiens victis sed cum aliqua nova
gente videretur dimicatio esse: nihil ab ulla parte
movetur fugæ, cadunt antesignani et, ne nudentur pro-
pugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies: ab ulti-
mis deinde subsidiis cietur miles, adeoque ad ultimum
laboris ac periculi ventum est ut equites Romani omis-
sis equis ad primos ordines peditum per arma per
corpora evaserint: ea velut nova inter fessos exorta
acies turbavit signa Etruscorum: sequuta deinde im-

pctum corum utcumque adfecta erat cætera multitudo tandem perrumpit ordines hostium: tunc vinci pertinacia cœpta et averti manipuli quidam et, ut semel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille 4 primum dies fortuna vetere abundantes Etruscorum fregit opes: cæsum in acie quod roboris fuit: castra eo impetu capta direptaque.

Pari subinde periculo gloriæque eventu bellum in (40) Samnitibus erat, qui præter cæteros belli apparatus ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus fecerunt: duo exercitus erant, scuta alterius auro alterius argento cælaverunt: forma erat scuti summum latius qua pectus atque humeri teguntur, fastigio æquali, ad imum cuneatior mobilitatis causa: spongia pectori tegumentum et sinistrum crus ocrea tectum: galeæ cristatæ, quæ speciem magnitudini corporum adderent: tunicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ candidæ: his dextrum cornu datum, illi in sinistro consistunt. Notus jam Romanis apparatus insignium armo- 2 rum fuerat, doctique a ducibus erant horridum militem esse debere, non cælatum auro et argento sed ferro et animis fretum: quippe illa prædam verius quam arma esse, nitentia ante rem, deformia inter sanguinem et vulnera: virtutem esse militis decus et omnia illa victoriam sequi et ditem hostem quamvis pauperis victoris præmium esse. Eis Cursor vocibus instinctos milites 3 in prœlium ducit: dextro ipse cornu consistit, sinistro præfecit magistrum equitum. Simul est concursum, 4 ingens fuit cum hoste certamen, non segnius inter dictatorem et magistrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. Prior forte Junius commovit hostem 5 lævo dextrum cornu, sacratos more Samnitium milites eoque candida veste et paribus candore armis insignes:

eos se Orco mactare Junius dictitans, quum intulissent signa, turbavit ordines et haud dubie impulit aciem. Quod ubi sensit dictator, "Ab lævone cornu victoria incipiet," inquit "et dextrum cornu dictatoris acies alienam pugnam sequetur, non partem maximam victoriæ trahet?" Concitat milites, nec peditum virtuti equites aut legatorum studia ducibus cedunt: M. Valerius a dextro P. Decius ab lævo cornu—ambo consulares—ad equites in cornibus positos evehuntur adhortatique eos, ut partem secum capesserent decoris, in
6 transversa latera hostium incurrunt. Is novus additus terror quum ex parte utraque circumvasisset aciem et ad terrorem hostium legiones Romanæ redintegrato clamore intulissent gradum, tum fuga ab Samnitibus cœpta: jam strage hominum armorumque insignium campi repleri: ac primo pavidos Samnites castra sua accepere, deinde ne ea quidem retenta: captis direptis-
7 que ante noctem injectus ignis. Dictator ex senatus consulto triumphavit: cujus triumpho longe maximam speciem captiva arma præbuere: tantum magnificentiæ visum in his ut aurata scuta dominis argentariarum ad forum ornandum dividerentur: inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus, quum tensæ ducerentur.
8 Et Romani quidem ad honorem deûm insignibus armis hostium usi sunt, Campani ad superbiam et odio Samnitium gladiatores—quod spectaculum inter epulas erat —eo ornatu armârunt Samnitiumque nomine compel-
9 lârunt.—Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quæ et ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius consul nec dubia nec difficili victoria dimicat: ipsum oppidum—nam ad mœnia victor accessit—cepisset ni
10 legati dedentes urbem exîssent. Præsidio Perusiæ imposito legationibus Etruriæ amicitiam petentibus præ se

Romam ad senatum missis consul præstantiore etiam quam dictator victoria triumphans urbem est invectus: quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos P. Decium et M. Valerium est versum, quos populus proximis comitiis ingenti consensu consulem alterum alterum prætorem declaravit.

Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur (41)
consulatus, Decio collega datur. Valerius prætor quar- 2
tum creatus. Consules partiti provincias: Etruria Decio, Samnium Fabio evenit. Profectus ad Nuceriam 3
Alfaternam tum pacem petentes, quod uti ea quum daretur noluissent, aspernatus est: oppugnando ad deditionem subegit. Cum Samnitibus acie dimicatum: 4
haud magno certamine hostes victi, neque ejus pugnæ memoria tradita foret ni Marsi eo primum prœlio cum Romanis bellâssent. Sequuti Marsorum defectionem 5
Peligni eandem fortunam habuerunt. Decio quoque 6
alteri consuli secunda belli fortuna erat: Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui præbere atque inducias in quadraginta annos petere: Vulsiniensium castella aliquot vi cepit, quædam ex his diruit ne receptaculo hostibus essent, circumferendoque passim bello tantum terrorem sui fecit ut nomen omne Etruscum fœdus ab consule peteret: ac de eo quidem nihil impetratum, induciæ annuæ datæ: stipendium exercitu Romano ab hoste in eum annum pensum et binæ tunicæ in militem exactæ: ea merces induciarum fuit. Tran- 7
quillas res jam Etruscis turbavit repentina defectio Umbrorum, gentis integræ a cladibus belli nisi quod transitum exercitus ager senserat. Ii concitata omni 8
juventute sua et magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa tantum exercitum fecerant, ut relicto post se in Etruria Decio ad oppugnandam inde Romam

ituros magnifice de se ac contemptim de Romanis lo-
9 quentes jactarent. Quod inceptum eorum ubi ad De-
cium consulem perlatum est, ad urbem ex Etruria
magnis itineribus pergit et in agro Pupiniensi ad famam
10 intentus hostium consedit. Nec Romæ spernebatur
Umbrorum bellum, et ipsæ minæ metum fecerant ex-
pertis Gallica clade, quam intutam urbem incolerent.
11 Itaque legati ad Fabium consulem missi sunt ut, si
quid laxamenti a bello Samnitium esset, in Umbriam
12 propere exercitum duceret. Dicto paruit consul mag-
nisque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiæ Umbro-
rum erant, perrexit. Repens adventus consulis, quem
procul Umbria in Samnio bello alio occupatum credi-
derant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad
urbes munitas, quidam omittendum bellum censerent.
13 Plaga una—Materinam ipsi appellant—non continuit
modo cæteros in armis sed confestim ad certamen egit:
castra vallantem Fabium adorti sunt: quos ubi effusos
ruere in munimenta consul vidit, revocatos milites ab
opere prout loci natura tempusque patiebatur ita in-
struxit, cohortatusque prædicatione vera qua in Tuscis
qua in Samnio partorum decorum exiguam appendicem
Etrusci belli conficere jubet et vocis impiæ pœnas
expetere, qua se urbem Romanam oppugnaturos mi-
14 nati sunt. Hæc tanta sunt alacritate militum audita,
ut clamor sua sponte ortus loquentem interpellaverit
ducem: ante imperium ante concentum tubarum ac
cornuum cursu effuso in hostem feruntur: non tam-
quam in viros aut armatos incurrunt: mirabilia dictu,
signa primo eripi cœpta signiferis, deinde ipsi sig-
niferi trahi ad consulem armatique milites ex acie in
aciem transferri et, sicubi est certamen, scutis magis
quam gladiis geritur res; umbonibus incussaque ala

sternuntur hostes: plus capitur hominum quam cæditur, atque una vox ponere arma jubentium per totam fertur aciem: itaque inter ipsum certamen facta deditio est a primis auctoribus belli: postero insequentibusque diebus et cæteri Umbrorum populi deduntur: Ocriculani sponsione in amicitiam accepti.

Fabius alienæ sortis victor belli in suam provinciam (42) exercitum reduxit: itaque ei ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuaverat consulatum, ita senatus in insequentem annum, quo Ap. Claudius L. Volumnius consules fuerunt, prorogavit maxime Appio adversante imperium. Appium censorem petîsse con- 2 sulatum comitiaque ejus ab L. Furio tribuno plebis interpellata, donec se censura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio. Creatus consul, quum collegæ no- 3 vum bellum Salentini hostes decernerentur, Romæ mansit ut urbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios esset. Volumnium provinciæ haud pœni- 4 tuit: multa secunda prœlia fecit, aliquot urbes hostium vi cepit: prædæ erat largitor et benignitatem per se gratam comitate adjuvabat, militemque his artibus fecerat et periculi et laboris avidum. Q. Fabius pro 5 consule ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis collatis confligit: minime ambigua res fuit, fusi hostes atque in castra compulsi: nec castra forent retenta ni exiguum superfuisset diei, ante noctem tamen sunt circumsessa et nocte custodita ne quis elabi posset. Postero die vixdum luce certa deditio fieri cœpta et 6 pacti, qui Samnitium forent ut cum singulis vestimentis emitterentur: ii omnes sub jugum missi: sociis Samnitium nihil cautum, ad septem millia sub corona veniere: qui se civem Hernicum dixerat, seorsus in custodia habitus: eos omnes Fabius Romam ad senatum

misit, et quum quæsitum esset, dilectu an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellâssent, per Latinos populos custodiendi dantur jussique eam integram rem novi consules P. Cornelius Arvina Q. Marcius Tremulus—hi enim jam creati erant—ad senatum referre.
7 Id ægre passi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo quem Maritimum vocant, præter Aletrinatem Ferentinatemque et Verulanum omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

(43) In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti: Calatia et Sora præsidiaque quæ in his Romana erant expugnata, et in captivorum corpora mi-
2 litum fœde sævitum. Itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus: Marcio novi hostes—jam enim Anagni-
3 nis Hernicisque aliis bellum jussum erat—decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt ut pervadere expeditus nuntius non posset, et per aliquot dies incerti rerum omnium suspensique de statu alterius uterque consul ageret, Romamque is metus manaret adeo ut omnes juniores sacramento adigerentur atque ad subita rerum duo justi scribe-
4 rentur exercitus. Cæterum Hernicum bellum nequaquam pro præsenti terrore ac vetusta gentis gloria fuit: nihil usquam dictu dignum ausi trinis castris intra paucos dies exuti triginta dierum indutias, ita ut ad senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio frumentoque et singulis in militem tunicis: ab senatu ad Marcium rejecti, cui senatus consulto permissum de Hernicis erat, isque eam gentem in dedi-
5 tionem accepit. Et in Samnio alter consul superior viribus, locis impeditior erat: omnia itinera obsæpserant hostes saltusque pervios ceperant, ne qua subvehi commeatus possent: neque eos, quum quotidie signa in

aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat,
satisque apparebat neque Samnitem certamen præsens
nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus 6
Marcii, qui Hernicis subactis maturavit collegæ venire
auxilio, moram certaminis hosti exemit: nam ut qui ne
alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent
pares, conjungi utique passi duos consulares exercitus
nihil crederent superesse spei, advenientem incomposito
agmine Marcium adgrediuntur. Raptim collatæ sar- 7
cinæ in medium et prout tempus patiebatur instructa
acies. Clamor primum in stativa perlatus dein con- 8
spectus procul pulvis tumultum apud alterum consulem
in castris fecit: isque confestim arma capere jussis
raptimque eductis in aciem militibus transversam hos-
tium aciem atque alio certamine occupatam invadit,
clamitans summum flagitium fore, si alterum exercitum
utriusque victoriæ compotem sinerent fieri nec ad se
sui belli vindicarent decus. Qua impetum dederat per- 9
rumpit, aciemque per mediam in castra hostium ten-
dit et vacua defensoribus capit atque incendit. Quæ 10
ubi flagrantia Marcianus miles conspexit et hostes re-
spexere, tum passim fuga cœpta Samnitium fieri: sed
omnia obtinet cædes nec in ullam partem tutum per-
fugium est. Jam triginta millibus hostium cæsis sig- 11
num receptui consules dederant colligebantque in unum
copias in vicem inter se gratantes, quum repente visæ
procul hostium novæ cohortes, quæ in supplementum
scriptæ fuerant, integravere cædem: in quas nec jussu
consulum nec signo accepto victores vadunt malo tiro-
cinio imbuendum Samnitem clamitantes: indulgent con-
sules legionum ardori, ut qui probe scirent novum
militem hostium inter perculsos fuga veteranos ne
temptando quidem satis certamini fore. Nec eos opi- 12

nio fefellit: omnes Samnitium copiæ—veteres novæque
13 —montes proximos fuga capiunt. Eo et Romana eri-
gitur acies nec quicquam satis tuti loci victis est: et
de jugis quæ ceperant funduntur jamque una voce
omnes pacem petebant: tum trium mensium frumento
imperato et annuo stipendio ac singulis in militem
14 tunicis ad senatum pacis oratores missi. Cornelius in
Samnio relictus, Marcius de Hernicis triumphans in ur-
bem rediit, statuaque equestris in foro decreta est, quæ
15 ante templum Castoris posita est. Hernicorum tribus
populis Aletrinati Verulano Ferentinati, quia maluerunt
quam civitatem, suæ leges redditæ connubiumque inter
ipsos, quod aliquamdiu soli Hernicorum habuerunt,
permissum: Anagninis quique arma Romanis intulerant
civitas sine suffragii latione data, concilia connubiaque
adempta et magistratibus præter quam sacrorum cura-
16 tione interdictum.—Eodem anno ædes Salutis a C. Junio
Bubulco censore locata est, quam consul bello Samnitium
voverat: ab eodem collegaque ejus M. Valerio Maximo
17 viæ per agros publica impensa factæ. Et cum Cartha-
giniensibus eodem anno fœdus tertio renovatum lega-
tisque eorum, qui ad id venerant, comiter munera missa.
(44) Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Sci-
2 pionem cum magistro equitum P. Decio Mure. Ab
his, propter quæ creati erant, comitia consularia habita,
quia neuter consulum potuerant bello abesse: creati
3 consules L. Postumius Ti. Minucius. Hos consules
Piso Q. Fabio et P. Decio suggerit biennio exempto,
quo Claudium Volumniumque et Cornelium cum Mar-
4 cio consules factos tradidimus. Memoriamne fugerit
in annalibus digerendis an consulto binos consules—
5 falsos ratus—transcenderit, incertum est. Eodem anno
in campum Stellatem agri Campani Samnitium incur-

siones factæ: itaque ambo consules in Samnium missi:
quum diversas regiones Tifernum Postumius Bovianum
Minucius petisset, Postumii prius ductu ad Tifernum
pugnatum. Alii haud dubie Samnites victos ac viginti 6
millia hominum capta tradunt, alii Marte æquo disces-
sum et Postumium metum simulantem nocturno itinere
clam in montes copias abduxisse, hostes sequutos duo
millia inde locis munitis et ipsos consedisse. Consul 7
ut stativa tuta copiosaque—et ita erant—petîsse vide-
retur, postquam et munimentis castra firmavit et omni
apparatu rerum utilium instruxit, relicto firmo præsidio
de vigilia tertia qua duci proxime potest expeditas le-
giones ad collegam et ipsum adversus alios sedentem
ducit. Ibi auctore Postumio Minucius cum hostibus 8
signa confert et, quum anceps prœlium in multum diei
processisset, tum Postumius integris legionibus defes-
sam jam aciem hostium improviso invadit: itaque quum
lassitudo ac vulnera fugam quoque præpedissent, occi-
dione occisi hostes, signa unum et viginti capta, atque
inde ad castra Postumii perrectum: ibi duo victores
exercitus perculsum jam fama hostem adorti fundunt
fugantque: signa militaria sex et viginti capta et im-
perator Samnitium Statius Gellius multique alii mor-
tales et castra utraque capta: et Bovianum, ubi postero
die cœpta oppugnari, brevi capitur magnaque gloria
rerum gestarum consules triumphârunt. Minucium 9
consulem cum vulnere gravi relatum in castra mortuum
quidam auctores sunt et M. Fulvium in locum ejus
consulem suffectum et ab eo, quum ad exercitum Mi-
nucii missus esset, Bovianum captum. Eo anno Sora Ar-
pinum Cesennia recepta ab Samnitibus: Herculis mag-
num simulacrum in Capitolio positum dedicatumque.

P. Sulpicio Saverrione P. Sempronio Sopho consuli- (45)
bus Samnites—seu finem seu dilationem belli quæren-

tes—legatos de pace Romam misere: quibus suppliciter agentibus responsum est, nisi sæpe bellum parantes pacem petîssent Samnites, oratione ultro citro habita de pace transigi potuisse: nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse: P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in Samnio fore: eum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse: comperta omnia senatui relaturum, decedentem ex Sam-
2 nio consulem legati sequerentur. Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus benigne præbito commeatu peragrâsset, fœdus antiquum Samnitibus red-
3 ditum. Ad Æquos inde veteres hostes cæterum per multos annos sub specie infidæ pacis quietos versa arma Romana, quod incolumi Hernico nomine missitaverant simul cum his Samniti auxilia et post Hernicos subactos universa prope gens sine dissimulatione consilii publici ad hostes desciverat: et postquam icto Romæ cum Samnitibus fœdere feciales venerant res repetitum, temptationem aiebant esse ut terrore incusso belli Romanos se fieri paterentur, quod quanto opere optandum foret Hernicos docuisse, quum quibus licuerit suas leges Romanæ civitati præoptaverint: quibus legendi quid mallent copia non fuerit, pro pœna neces-
4 sariam civitatem fore. Ob hæc vulgo in consiliis jactata populus Romanus bellum fieri Æquis jussit consulesque ambo ad novum profecti bellum quattuor millia
5 a castris hostium consederunt. Æquorum exercitus, ut qui suo nomine permultos annos imbelles egissent, tumultuario similis sine ducibus certis sine imperio trepidare: alius exeundum in aciem, alii castra tuenda censent: movet plerosque vastatio futura agrorum ac deinceps cum levibus præsidiis urbium relictarum excidia: itaque postquam inter multas sententias una, quæ omissa cura communium ad respectum suarum quem-

que rerum vertisset, audita, ut prima vigilia diversi e castris ad deportanda omnia tuendasque mœnibus in urbes abirent, cuncti eam sententiam ingenti adsensu accepere. Palatis hostibus per agros prima luce Ro- 6
mani signis prolatis in acie consistunt et, ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. Cæterum postquam ibi neque stationes pro portis nec 7
quemquam in vallo nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt, insolito silentio moti metu insidiarum subsistunt. Transgressi deinde vallum quum deserta 8
omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi: sed vestigia in omnes æque ferentia partes ut in dilapsis passim primo errorem faciebant, post per exploratores compertis hostium consiliis ad singulas urbes circumferendo bello unum et triginta oppida intra dies quinquaginta omnia oppugnando ceperunt, quorum pleraque diruta atque incensa nomenque Æquorum prope ad internecionem deletum. De Æquis triumphatum, ex- 9
emploque eorum clades fuit ut Marrucini Marsi Peligni Frentani mitterent Romam oratores pacis petendæ amicitiæque: his populis fœdus petentibus datum.

Eodem anno Cn. Flavius scriba patre libertino hu- (46)
mili fortuna ortus cæterum callidus vir et facundus ædilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annalibus, 2
quum appareret ædilibus fierique se pro tribu ædilem videret neque accipi nomen quia scriptum faceret, tabulam posuisse et jurâsse se scriptum non facturum: quem aliquanto ante desîsse scriptum facere arguit Macer Licinius tribunatu ante gesto triumviratibusque nocturno altero altero coloniæ deducendæ. Cæterum— 3
id quod haud discrepat—contumacia adversus contemnentes humilitatem suam nobiles certavit, civile jus repositum in penetralibus pontificum evulgavit fastosque

circa forum in albo proposuit ut quando lege agi posset sciretur, ædem Concordiæ in area Vulcani summa invidia nobilium dedicavit, coactusque consensu populi Cornelius Barbatus pontifex maximus verba præire, quum more majorum negaret nisi consulem aut impe-
4 ratorem posse templum dedicare. Itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, ne quis templum aramve injussu senatus aut tribunorum plebei partis
5 majoris dedicaret. Haud memorabilem rem per se nisi documentum sit adversus superbiam nobilium plebeiæ libertatis referam: ad collegam ægrum visendi causa Flavius quum venisset consensuque nobilium adolescentium, qui ibi adsidebant, adsurrectum ei non esset, curulem adferri sellam eo jussit ac sede honoris
6 sui anxios invidia inimicos spectavit. Cæterum Flavium dixerat ædilem forensis factio Ap. Claudii censura vires nacta, qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat et, posteaquam eam lectionem nemo ratam habuit nec in curia adeptus erat quas petierat opes urbanas, humilibus per omnes tribus divisis forum et campum corrupit: tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt ut plerique nobilium anulos aureos et
7 phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes discessit civitas: aliud integer populus fautor et cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat, donec Q. Fabius et P. Decius censores facti, et Fabius simul concordiæ causa simul ne humillimorum in manu comitia essent omnem forensem turbam excretam in quattuor tribus conjecit urbanasque eas appellavit: adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret: ab eodem institutum dicitur ut equites idibus Quinctilibus transveherentur.

TITI LIVII

AB URBE CONDITA

HISTORIARUM.

LIBER X.

L. Genucio Ser. Cornelio consulibus ab externis (1)
ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam coloniæ 2
deductæ: Albam in Æquos sex millia colonorum scripta:
Sora agri Vulsci fuerat sed possederant Samnites: eo
quattuor millia hominum missa. Eodem anno Arpi- 3
natibus Trebulanisque civitas data: Frusinates tertia
parte agri damnati, quod Hernicos ab eis sollicitatos
compertum, capitaque conjurationis ejus quæstione ab
consulibus ex senatus consulto habita virgis cæsi ac
securi percussi. Tamen ne prorsus imbellem agerent 4
annum, parva expeditio in Umbria facta est, quod
nuntiabatur ex spelunca quadam excursiones armato-
rum in agros fieri. In eam speluncam penetratum 5
cum signis est, et ex eo loco obscuro multa vulnera
accepta maximeque lapidum ictu, donec altero specus
ejus ore—nam pervius erat—invento utræque fauces
congestis lignis accensæ: ita intus fumo ac vapore
ad duo millia armatorum ruentia novissime in ipsas
flammas, dum evadere tendunt, absumpta. M. Livio 6
Dentre M. Æmilio consulibus redintegratum Æquicum

bellum: coloniam ægre patientes velut arcem suis fini-
bus impositam summa vi expugnare adorti ab ipsis
7 colonis pelluntur. Cæterum tantum Romæ terrorem
fecere, quia vix credibile erat tam adfectis rebus solos
per se Æquos ad bellum coortos, ut tumultus ejus
causa dictator diceretur C. Junius Bubulcus: cum M.
8 Titinio magistro equitum profectus primo congressu
Æquos subegit, ac die octavo triumphans in urbem
quum redîsset, ædem Salutis, quam consul voverat
censor locaverat, dictator dedicavit.

(2) Eodem anno classis Græcorum Cleonymo duce Lace-
dæmonio ad Italiæ litora adpulsa Thurias urbem in
2 Salentinis cepit. Adversus hunc hostem consul Æmi-
lius missus prœlio uno fugatum compulit in naves:
Thuriæ redditæ veteri cultori Salentinoque agro pax
3 parta. Junium Bubulcum dictatorem missum in Sa-
lentinos in quibusdam annalibus invenio, et Cleonymum
prius quam confligendum esset cum Romanis Italia
4 excessisse. Circumvectus inde Brundisii promontorium
medioque sinu Hadriatico ventis latus, quum læva im-
portuosa Italiæ litora, dextra Illyrii Liburnique et
Histri gentes feræ et magna ex parte latrociniis mari-
timis infames terrerent, penitus ad litora Venetorum
5 pervenit. Expositis paucis qui loca explorarent quum
audîsset tenue prætentum litus esse, quod transgressis
stagna ab tergo sint irrigua æstibus maritimis, agros
haud procul proximos campestres cerni, ulteriora colles,
videri esse ostium fluminis prealti quo circumagi naves
in stationem tutam vidissent—Meduacus amnis erat—:
eo invectam classem subire flumine adverso jussit.
Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis: in
leviora navigia transgressa multitudo armatorum ad
frequentes agros—tribus maritimis Patavinorum vicis

colentibus eam oram—pervenit: ibi egressi præsidio levi navibus relicto vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt et dulcedine prædandi longius usque a navibus procedunt. Hæc ubi 6
Patavium sunt nuntiata—semper autem eos in armis accolæ Galli habebant—, in duas partes juventutem dividunt: altera in regionem qua effusa populatio nuntiabatur, altera ne cui prædonum obvia fieret altero itinere ad stationem navium—millia autem quattuordecim ab oppido aberat—ducta. In naves parvas custodibus 7
interemptis impetus factus, territique nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis trajicere: et in terra prosperum æque in palatos prædatores prœlium fuerat, refugientibusque ad stationem Græcis Veneti obsistunt: ita in medio circumventi hostes cæsique: pars capti classem indicant regemque Cleonymum tria millia abesse. Inde captivis proximo vico in custodiam datis pars 8
fluviatiles naves ad superanda vada stagnorum apte planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent, profectique ad classem immobiles naves et loca ignota plus quam hostem timentes circumvadunt, fugientesque in altum acrius quam repugnantes usque ad ostium amnis persequuti captis quibusdam incensisque navibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur: Cleonymus vix quinta parte navium incolumi nulla regione maris Hadriatici prospere adita discessit. Rostra navium spoliaque La- 9
conum in æde Junonis veteri fixa multi supersunt qui viderunt: Patavii monumentum navalis pugnæ eo die quo pugnatum est quotannis sollemni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

Eodem anno Romæ cum Vestinis petentibus amici- (3)
tiam ictum est fœdus. Multiplex deinde exortus terror: 2

Etruriam rebellare ab Arretinorum seditionibus motu
orto nuntiabatur, ubi Cilnium genus præpotens divi-
tiarum invidia pelli armis cœptum: simul Marsos agrum
vi tueri, in quem colonia Carseoli deducta erat quattuor
3 millibus hominum scriptis. Itaque propter eos tumultus
dictus M. Valerius Maximus dictator magistrum equi-
tum sibi legit M. Æmilium Paulum: id magis credo
quam Q. Fabium ea ætate atque eis honoribus Valerio
subjectum: cæterum ex Maximi cognomine ortum er-
4 rorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu
prœlio uno Marsos fundit: compulsis deinde in urbes
munitas Milioniam Plestinam Fresiliam intra dies pau-
cos cepit, et parte agri multatis Marsis fœdus resti-
5,6 tuit. Tum in Etruscos versum bellum. Et quum dic-
tator auspiciorum repetendorum causa profectus Ro-
mam esset, magister equitum pabulatum egressus ex
insidiis circumvenitur signisque aliquot amissis fœda
7 militum cæde ac fuga in castra est compulsus. Qui
terror non eo tantum a Fabio abhorret, quod si qua alia
arte cognomen suum æquavit tum maxime bellicis lau-
dibus, sed etiam quod memor Papirianæ sævitiæ num-
quam ut dictatoris injussu dimicaret adduci potuisset.
(4) Nuntiata ea clades Romam majorem quam res erat
terrorem excivit: nam ut exercitu deleto ita justitium
indictum, custodiæ in portis vigiliæ vicatim exactæ,
arma tela in muros congesta: omnibus junioribus sa-
cramento adactis dictator ad exercitum missus omnia
spe tranquilliora et composita magistri equitum cura,
castra in tutiorem locum redacta, cohortes quæ signa
amiserant extra vallum sine tentoriis destitutas invenit,
exercitum avidum pugnæ, quo maturius ignominia abo-
leretur: itaque confestim castra inde in agrum Rusel-
2 lanum promovit. Eo et hostes sequuti quamquam ex

bene gesta re summam et in aperto certamine virium
spem habebant, tamen insidiis quoque, quas feliciter
experti erant, hostem temptant: tecta semiruta vici
per vastationem agrorum deusti haud procul castris
Romanorum aberant: ibi abditis armatis pecus in con-
spectu præsidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus,
propulsum. Ad quam illecebram quum moveretur nemo 3
ab Romana statione, pastorum unus progressus sub
ipsas munitiones inclamat alios cunctanter ab ruinis
vici pecus propellentes, quid cessarent, quum per media
castra Romana tuto agere possent. Hæc quum legato 4
Cærites quidam interpretarentur et per omnes mani-
pulos militum indignatio ingens esset nec tamen injussu
movere auderent, jubet peritos linguæ adtendere ani-
mum, pastorum sermo agresti an urbano propior esset.
Quum referrent sonum linguæ et corporum habitum 5
et nitorem cultiora quam pastoralia esse, "Ite igitur,
dicite" inquit "detegant nequiquam conditas insidias,
omnia scire Romanum nec magis jam dolo capi quam
armis vinci posse." Hæc ubi audita sunt et ad eos qui 6
consederant in insidiis perlata, consurrectum repente
ex latebris est et in patentem ad conspectum undique
campum prolata signa. Visa legato major acies quam 7
quæ ab suo præsidio sustineri posset: itaque propere
ad dictatorem auxilia accitum mittit, inter ea ipse im-
petus hostium sustinet. Nuntio adlato dictator signa **(5)**
ferri ac sequi jubet armatos: sed celeriora prope omnia
imperio erant, rapta extemplo signa armaque et vix
ab impetu et cursu tenebantur: quum ira ab accepta
nuper clade stimulabat, tum concitatior accidens clamor
ab increscente certamine: urgent itaque alii alios hor-
tanturque signiferos ut ocius eant. Quo magis fes- 2
tinantes videt dictator, eo impensius retentat agmen ac

sensim incedere jubet: Etrusci contra principio exciti pugnæ omnibus copiis aderant: et super alios alii nuntiant dictatori, omnes legiones Etruscorum capessisse pugnam nec jam ab suis resisti posse, et ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine præsidium esset: cæterum satis fretus esse etiam nunc tolerando certamini legatum nec se procul abesse periculi vindicem, quam maxime vult fatigari hostem ut integris adoriatur
3 viribus fessos. Quamquam lente procedunt, jam tamen ad impetum capiundum—equiti utique—modicum erat spatium: prima incedebant signa legionum ne quid occultum aut repentinum hostis timeret, sed reliquerat intervalla inter ordines peditum, qua satis laxo spatio
4 equi permitti possent. Pariter sustulit clamorem acies, et emissus eques libero cursu in hostem invehitur incompositisque adversus equestrem procellam subitum
5 pavorem offundit. Itaque ut prope serum auxilium jam pæne circumventis, ita universa requies data est: integri accepere pugnam nec ea ipsa longa aut anceps fuit: fusi hostes castra repetunt inferentibusque jam signa Romanis cedunt et in ultimam castrorum partem conglobantur: hærent fugientes in angustiis portarum, pars magna aggerem vallumque conscendit, si aut ex superiore loco tueri se aut superare aliqua et evadere posset: forte quodam loco male densatus agger pondere superstantium in fossam procubuit atque ea, quum deos pandere viam fugæ conclamâssent, plures
6 inermes quam armati evadunt. Hoc prœlio fractæ iterum Etruscorum vires, et pacto annuo stipendio et duûm mensium frumento permissum ab dictatore ut
7 de pace legatos mitterent Romam. Pax negata, induciæ biennii datæ. Dictator triumphans in urbem
8 rediit. Habeo auctores sine ullo memorabili prœlio

pacatam ab dictatore Etruriam esse seditionibus tantum Arretinorum compositis et Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius. Non petentem atque adeo etiam absen- 9
tem creatum credidere quidam et per interregem ea comitia facta: id unum non ambigitur, consulatum cum Apuleio Pansa gessisse.

M. Valerio et Q. Apuleio consulibus satis pacatæ (6)
foris res fuere: Etruscum adversa belli res et induciæ quietum tenebant, Samnitem multorum annorum cladibus domitum hauddum fœderis novi pœnitebat: Romæ quoque plebem quietam et exoneratam deducta in colonias multitudo præstabat. Tamen, ne undique tran- 2
quillæ res essent, certamen injectum inter primores civitatis patricios plebeiosque ab tribunis plebis Q. et Cn. Ogulniis, qui undique criminandorum patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustra temptata erant, eam actionem susceperunt qua non infimam plebem accenderent sed ipsa capita plebis consulares triumphalesque plebeios, quorum honoribus nihil præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deessent. Rogationem ergo promulgârunt ut, quum 3
quattuor augures quattuor pontifices ea tempestate essent placeretque augeri sacerdotum numerum, quattuor pontifices quinque augures de plebe omnes adlegerentur. Quem ad modum ad quattuor augurum 4
numerum nisi morte duorum id redigi collegium potuerit non invenio, quum inter augures constet imparem numerum debere esse, ut tres antiquæ tribus Ramnes Titienses Luceres suum quæque augurem habeant, aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent sicut multiplicati sunt quum ad quattuor quinque adjecti novem numerum, ut terni in

5 singulas essent, expleverunt. Cæterum, quia de plebe
adlegebantur, juxta eam rem ægre passi patres quam
quum consulatum vulgari viderent: simulabant ad deos
id magis quam ad se pertinere, ipsos visuros ne sacra
sua polluantur: id se optare tantum, ne qua in rem
6 publicam clades veniat. Minus autem tetendere ad-
sueti jam tali genere certaminum vinci, et cernebant
adversarios non id, quod olim vix speraverint adfec-
tantes magnos honores, sed omnia jam, in quorum
spem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices
(7) consulatus censurasque et triumphos. Certatum tamen
suadenda dissuadendaque lege inter Ap. Claudium max-
ime ferunt et inter P. Decium Murem. Qui quum
eadem ferme de jure patrum ac plebis, quæ pro lege
Licinia quondam contraque eam dicta erant quum ple-
beiis consulatus rogabatur, disseruissent, rettulisse di-
citur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi
qui in concione erant viderant, incinctum Gabino cultu
super telum stantem, quo se habitu pro populo ac
legionibus Romanis devovisset: tum P. Decium con-
sulem purum piumque deis immortalibus visum æque
ac si T. Manlius collega ejus devoveretur: eundem P.
Decium, qui sacra publica populi Romani faceret, legi
rite non potuisse? id esse periculum ne suas preces
minus audirent dii quam Appii Claudii? castius eum
sacra privata facere et religiosius deos colere quam
se? quem pœnitere votorum, quæ pro re publica nun-
cupaverint tot consules plebeii tot dictatores aut ad
exercitus euntes aut inter ipsa bella? numerarentur
duces eorum annorum, quibus plebeiorum ductu et
auspicio res geri cœptæ sunt, numerarentur triumphi:
jam ne nobilitatis quidem suæ plebeios pœnitere: pro
certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus

spei fore senatui populoque Romano in patriciis quam in plebeiis ducibus: "Quod quum ita se habeat, cui deorum hominumve indignum videri potest" inquit "eos viros, quos vos sellis curulibus toga prætexta tunica palmata et toga picta et corona triumphali laureaque honoràritis, quorum domos spoliis hostium adfixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adjicere? qui Jovis optimi maximi ornatu decoratus curru aurato per urbem vectus in Capitolium ascenderit, is conspiciatur cum capide ac lituo capite velato, victimam cædet auguriumve ex arce capiet? cujus imaginis titulo consulatus censuraque et triumphus æquo animo legetur, si auguratum aut pontificatum adjeceritis, qui sustinebunt legentium oculi? equidem—pace dixerim deûm—eos nos jam populi Romani beneficio esse spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione nostra honoris quam acceperimus, et deorum magis quam nostra causa expetamus ut, quos privatim colimus, publice colamus. Quid autem ego (8)
sic adhuc egi, tamquam integra sit causa patriciorum de sacerdotiis et non jam in possessione unius amplissimi simus sacerdotii:—decemviros sacris faciundis, carminum Sibyllæ ac fatorum populi hujus interpretes, antistites eosdem Apollinaris sacri cærimoniarumque aliarum plebeios videmus. Nec autem tum patriciis ulla in- 2
juria facta est quum duumviris sacris faciundis adjectus est propter plebeios numerus, et nunc tribunus vir fortis ac strenuus quinque augurum loca quattuor pontificum adjecit in quæ plebeii nominentur, non ut vos, Appî, vestro loco pellant sed ut adjuvent vos homines plebeii divinis quoque rebus procurandis sicut in cæteris humanis pro parte virili adjuvant. Noli erubescere, 3
Appî, collegam in sacerdotio habere, quem in censura

quem in consulatu collegam habere potuisti, cujus tam
dictatoris magister equitum quam magistri equitum dic-
4 tator esse potes. Sabinum advenam, principem nobili-
tati vestræ—seu Attium Clausum seu App. Claudium
mavultis—illi antiqui patricii in suum numerum acce-
perunt: ne fastidieris nos in sacerdotum numerum ac-
5 cipere. Multa nobiscum decora adferimus, immo omnia
eadem quæ vos superbos fecerunt: L. Sextius primus
de plebe consul est factus, C. Licinius Stolo primus
magister equitum, C. Marcius Rutilus primus et dicta-
6 tor et censor, Q. Publilius Philo primus prætor. Sem-
per ista audita sunt eadem, penes vos auspicia esse,
vos solos gentem habere vos solos justum imperium et
7 auspicium domi militiæque. Æque adhuc prosperum
plebeium et patricium fuit porroque erit, Quirites: en
numquam fando audîstis, patricios primo esse factos
non de cœlo demissos sed qui patrem ciere possent, id
est nihil ultra quam ingenuos? consulem jam patrem
8 ciere possum avumque jam poterit filius meus. Nihil
est aliud in re, Quirites, nisi ut omnia negata adipis-
camur: certamen tantum patricii petunt nec curant
9 quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem
—quod bonum faustum felixque sit vobis ac rei publicæ
(9) —uti rogas jubendam censeo." Vocare tribus extemplo
populus jubebat apparebatque accipi legem: ille tamen
dies intercessione est sublatus: postero die deterritis
tribunis ingenti consensu accepta est: pontifices crean-
tur suasor legis P. Decius Mus P. Sempronius Sophus
C. Marcius Rutilus M. Livius Denter; quinque augures
item de plebe C. Genucius P. Ælius Pætus M. Minu-
cius Fæsus C. Marcius T. Publilius: ita octo pontifi-
2 cum novem augurum numerus factus. Eodem anno
M. Valerius consul de provocatione legem tulit dili-

gentius sanctam. Tertio ea tum post reges exactos 3
lata est semper a familia eadem. Causam renovandæ 4
sæpius haud aliam fuisse reor quam quod plus pauco-
rum opes quam libertas plebis poterat. Porcia tamen 5
lex sola pro tergo civium lata videtur, quod gravi pœna,
si quis verberâsset necâssetve civem Romanum, sanxit:
Valeria lex quum eum qui provocâsset virgis cædi
securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset,
nihil ultra quam "Improbe factum" adjecit. Id—qui 6
tum pudor hominum erat—visum credo vinculum satis
validum legis: nunc vix servo serio ita minetur quis-
quam.

Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile 7
adversus rebellantes Æquos, quum præter animos fero-
ces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est.
Alter consul Apuleius in Umbria Nequinum oppidum 8
circumsedit: locus erat arduus altus atque in parte una
præceps, ubi nunc Narnia sita est, nec vi nec muni-
mento capi poterat, itaque eam infectam rem M. Ful-
vius Pætus T. Manlius Torquatus novi consules acce-
perunt. In eum annum quum Q. Fabium consulem 9
non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem
fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi
consulatus in bellicosiorem annum, eo anno majori se
usui rei publicæ fore urbano gesto magistratu: ita nec
dissimulantem quid mallet nec petentem tamen ædilem
curulem cum L. Papirio Cursore factum. Id ne pro 10
certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit,
qui eo anno ædiles curules fuisse tradit C. Domitium
Cn. F. Calvinum et Sp. Carvilium Q. F. Maximum: id
credo cognomen errorem in ædilibus fecisse sequutam-
que fabulam mixtam ex ædiliciis et consularibus comitiis
convenientem errori. Et lustrum eo anno conditum a 11

P. Sempronio Sopho et P. Sulpicio Saverrione censoribus, tribusque additæ duæ Aniensis ac Terentina.

(10) Hæc Romæ gesta. Cæterum ad Nequinum oppidum quum segni obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant ædificia juncta muro, specu facto ad stationes Romanas itinere occulto perveniunt: inde ad consulem deducti præsidium armatum se intra mœ-
2 nia et muros accepturos confirmant. Nec aspernanda res visa neque incaute credenda: cum altero eorum—nam alter obses retentus—duo exploratores per cuniculum missi, per quos satis comperta re trecenti armati transfuga duce in urbem ingressi nocte portam quæ proxima erat cepere: qua refracta consul exercitusque
3 Romanus sine certamine urbem invasere. Ita Nequinum in ditionem populi Romani venit: colonia eo adversus Umbros missa a flumine Narnia appellata: exercitus cum magna præda Romam reductus.

4 Eodem anno ab Etruscis adversus inducias paratum bellum: sed eos alia molientes Gallorum ingens exer-
5 citus fines ingressus paulisper a proposito avertit. Pecunia deinde, qua multum poterant, freti socios ex hostibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu
6 cum Romanis bellarent. De societate haud abnuunt barbari, de mercede agitur: qua pacta acceptaque quum parata cætera ad bellum essent sequique Etruscus juberet, infitias eunt mercedem se belli Romanis inferendi pactos: quidquid acceperint, accepisse ne agrum Etruscum vastarent armisque lacesserent cultores: militaturos tamen se, si utique Etrusci velint, sed nulla alia mercede quam ut in partem agri accipiantur tandemque
7 aliqua sede certa consistant. Multa de eo concilia populorum Etruriæ habita nec perfici quicquam potuit, non tam quia imminui agrum quam quia accolas sibi

quisque adjungere tam efferatæ gentis homines horrebat. Ita dimissi Galli pecuniam ingentem sine labore ac 8
periculo paratam rettulerunt. Romam terrorem præ- 9
buit fama Gallici tumultus ad bellum Etruscum adjecti: eo minus cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo
est. T. Manlio consuli provincia Etruria sorte venit: (11)
qui vixdum ingressus hostium fines quum exerceretur inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus extemplo prope exspiravit: tertius ab eo casu dies finis vitæ consuli fuit: quo velut omine belli accepto deos pro se commisisse bellum memorantes Etrusci sustulere
animos. Romæ quum desiderio viri tum incommoditate 2
temporis tristis nuntius fuit, ut patres ab jubendo dictatore consulis subrogandi comitia ex sententia principum habita deterruerint: M. Valerium consulem omnes sententiæ centuriæque dixere, quem senatus dictatorem dici jussurus fuerat: tum extemplo in Etruriam
ad legiones proficisci jussit. Adventus ejus compressit 3
Etruscos adeo, ut nemo extra munimenta egredi auderet timorque ipsorum obsidioni similis esset: neque illos novus consul vastandis agris urendisque tectis, quum passim non villæ solum sed frequentes quoque vici incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit.
Quum hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli, 4
quod multis in vicem cladibus haud immerito terribile erat, fama Picentium novorum sociorum indicio exorta est: Samnites arma et rebellionem spectare seque ab
iis sollicitatos esse. Picentibus gratiæ actæ et magna 5
pars curæ patribus ab Etruria in Samnites versa est.
Caritas etiam annonæ sollicitam civitatem habuit, ven- 6
tumque ad inopiæ ultimum foret—ut scripsere quibus ædilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet—ni ejus viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempesta-

tibus fuerat, talis domi tum in annonæ dispensatione
præparando ac convehendo frumento fuisset.
7 Eo anno—nec traditur causa—interregnum initum:
interreges fuere Ap. Claudius dein P. Sulpicius: is co-
mitia consularia habuit, creavit L. Cornelium Scipionem
8 Cn. Fulvium consules. Principio hujus anni oratores
Lucanorum ad novos consules venerunt questum, quia
conditionibus perlicere se nequiverint ad societatem
armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos
vastare belloque ad bellum cogere: Lucano populo satis
superque erratum quondam, nunc ita obstinatos animos
esse ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant quam ut
umquam post ea nomen Romanum violent: orare pa-
tres ut et Lucanos in fidem accipiant et vim atque
injuriam ab se Samnitium arceant: se, quamquam bello
cum Samnitibus suscepto necessaria jam facta adversus
Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse.
(12) Brevis consultatio senatus fuit: ad unum omnes jun-
gendum fœdus cum Lucanis resque repetendas ab Sam-
2 nitibus censent. Benigne responsum Lucanis ictumque
fœdus: fetiales missi qui Samnitem decedere agro so-
ciorum ac deducere exercitum finibus Lucanis jube-
3 rent. Quibus obviam missi ab Samnitibus qui denun-
tiarent, si quod adîssent in Samnio concilium, haud
inviolatos abituros. Hæc postquam audita sunt Romæ,
bellum Samnitibus et patres censuerunt et populus
4 jussit. Consules inter se provincias partiti sunt: Sci-
pioni Etruria Fulvio Samnites obvenerunt, diversique
5 ad suum quisque bellum proficiscuntur. Scipioni segne
bellum et simile prioris anni militiæ exspectanti hostes
ad Volaterras instructo agmine occurrerunt: pugnatum
majore parte diei magna utrimque cæde: nox incertis,
qua data victoria esset, intervenit: lux insequens vic-

torem victumque ostendit, nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus egressus in aciem ubi 6
professione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra vacuis cum plurima præda—nam et stativa et trepide deserta fuerant—potitur. Inde in 7
Faliscum agrum copiis reductis quum impedimenta Faleriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad depopulandos hostium fines incedit. Omnia ferro 8
ignique vastantur, prædæ undique actæ: nec solum modo vastum hosti relictum sed castellis etiam vicisque illatus ignis: urbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat.—Cn. Fulvii consulis clara 9
pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguæ victoriæ fuit: Bovianum inde adgressus nec ita multo post Aufidenam vi cepit.

Eodem anno Carseolos colonia in agrum Æquicu- **(13)**
lorum deducta. Fulvius consul de Samnitibus trium- 2
phavit. Quum comitia consularia instarent, fama exorta Etruscos Samnitesque ingentes conscribere exercitus: palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quod non Gallos quacumque conditione traxerint ad bellum: increpare magistratus Samnitium, quod exercitum adversus Lucanum hostem comparatum objecerint Romanis: itaque suis sociorumque viribus consurgere hostes ad bellum et haudquaquam pari defungendum esse certamine. Hic terror, quum illustres viri consu- 3
latum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum primo non petentem deinde, ut inclinata studia vidit, etiam recusantem convertit: quid se jam senem ac perfunctum laboribus laborumque præmiis sollicitarent? nec corporis nec animi vigorem remanere eundem, et fortunam ipsam vereri, ne cui deorum nimia jam in se et constantior, quam velint humanæ res, videatur: et se

gloriæ seniorum subcrevisse et ad suam gloriam con-
surgentes alios lætum aspicere: nec honores magnos
fortissimis viris Romæ nec honoribus deesse fortes viros.
4 Acuebat hac moderatione tam justa studia, quæ vere-
cundia legum restinguenda ratus legem recitari jussit,
qua intra decem annos eundem consulem refici non
5 liceret. Vix præ strepitu audita lex est, tribunique
plebis nihil id impedimenti futurum aiebant, se ad
6 populum laturos uti legibus solveretur. Et ille quidem
in recusando perstabat, quid ergo adtineret leges ferri
rogitans, quibus per eosdem qui tulissent fraus fieret,
7 jam regi leges non regere. Populus nihilo minus suf-
fragia inibat et, ut quæque intro vocata erat centuria,
8 consulem haud dubie Fabium dicebat. Tum demum
consensu civitatis victus "Dei adprobent" inquit "quod
agitis acturique estis, Quirites: cæterum, quoniam in
me quod vos vultis facturi estis, in collega sit meæ
apud vos gratiæ locus: P. Decium, expertum mihi con-
cordi collegio virum, dignum vobis dignum parente suo,
9 quæso mecum consulem faciatis." Justa suffragatio
visa: omnes quæ supererant centuriæ Q. Fabium P.
10 Decium consules dixere. Eo anno plerisque dies dicta
ab ædilibus, quia plus quam quod lege finitum erat agri
possiderent: nec quisquam ferme est purgatus vincu-
lumque ingens immodicæ cupiditatis injectum est.

(14) Consules novi Q. Fabius Maximus quartum et P.
Decius Mus tertium quum inter se agitarent, uti alter
Samnites hostes alter Etruscos deligerent quantæque
in hanc aut in illam provinciam copiæ satis et uter ad
utrum bellum dux idoneus magis esset, ab Sutrio et
Nepete et Faleriis legati, auctores concilia Etruriæ po-
pulorum de petenda pace haberi, totam belli molem
2 in Samnium averterunt. Profecti consules, quo ex-

peditiores commeatus essent et incertior hostis qua venturum bellum foret, Fabius per Soranum Decius per Sidicinum agrum in Samnium legiones ducunt.
Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus 3
effuso agmine incedit. Explorant tamen latius quam 4
populantur: igitur non fefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos Romanos
superiore ex loco adoriri parabant. Fabius impedimentis 5
in locum tutum remotis præsidioque modico imposito, præmonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine
ad prædictas hostium latebras succedit. Samnites des- 6
perato improviso tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, et ipsi acie justa maluerunt concurrere: itaque et in æquum descendunt ac fortunæ se majore animo quam spe committunt: cæterum sive quia ex omnium Samnitium populis quodcumque roboris fuerat contraxerant, seu quia discrimen summæ rerum augebat animos, aliquantum quoque aperta pugna præ-
buerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem 7
loco moveri vidit, Maximum filium et M. Valerium tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet et adhortari ut, si quando umquam equestri ope adjutam rem publicam meminerint, illo die adnitantur ut ordinis ejus gloriam invictam præstent: peditum certamine immobilem hostem restare, omnem reliquam spem in impetu esse equitum.
Et ipsos nominatim juvenes—pari comitate utrumque— 8
nunc laudibus nunc promissis onerat. Cæterum quando ne ea quoque temptata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires juvarent, ratus Scipionem legatum hastatos primæ legionis subtrahere ex acie et ad montes proximos quam posset occultissime circumducere jubet, inde ascensu abdito a conspectu erigere in montes

agmen aversoque hosti ab tergo repente se ostendere.
9 Equites ducibus tribunis haud multo plus hostibus
quam suis ex improviso ante signa evecti præbuerunt
tumultus: adversus incitatas turmas stetit immota Sam-
nitium acies nec parte ulla pelli aut perrumpi potuit:
et postquam irritum inceptum erat, recepti post signa
10 prœlio excesserunt. Crevit ex eo hostium animus,
nec sustinere frons prima tam longum certamen in-
crescentemque fiducia sui vim potuisset, ni secunda
acies jussu consulis in primum successisset: ibi integræ
vires sistunt invehentem se jam Samnitem, et tempore
improvisa ex montibus signa clamorque sublatus non
vero tantum metu terruere Samnitium animos: nam
et Fabius Decium collegam adpropinquare exclamavit,
et pro se quisque miles adesse alterum consulem adesse
legiones gaudio alacres fremunt: errorque utilis Ro-
manis oblatus fugæ formidinisque Samnites implevit
maximeque territos, ne ab altero exercitu integro in-
11 tactoque fessi opprimerentur. Et quia passim in fugam
dissipati sunt, minor cædes quam pro tanta victoria
fuit: tria millia et quadringenti cæsi, capti octingenti
ferme et triginta, signa militaria capta tria et viginti.
(15) Samnitibus Apuli se ante prœlium conjunxissent ni
P. Decius consul iis ad Maleventum castra objecisset,
2 extractus deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque
plus fugæ fuit quam cædis: duo millia Apulorum cæsa:
spretoque eo hoste Decius in Samnium legiones duxit.
3 Ibi duo consulares exercitus diversis vagati partibus
omnia spatio quinque mensium evastârunt: quadraginta
et quinque loca in Samnio fuere in quibus Decii castra
fuerunt, alterius consulis sex et octoginta: nec valli
tantum ac fossarum vestigia relicta sed multo aliis
insigniora monumenta vastitatis circa regionumque de-

populatarum. Fabius etiam urbem Cimetram cepit: 4
ibi capta armatorum duo millia nongenti, cæsi pugnantes
ferme nongenti triginta. Inde comitiorum causa Ro- 5
mam profectus maturavit eam rem agere. Quum primo
vocatæ Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriæ,
Ap. Claudius consularis candidatus—vir acer et am-
bitiosus—non sui magis honoris causa quam ut patricii
recuperarent duo consularia loca, quum suis tum totius
nobilitatis viribus incubuit, se cum Q. Fabio consulem
dicerent. Fabius primo de se eadem fere quæ priore 6
anno dicendo abnuere: circumstare sellam omnis no-
bilitas, orare ut ex cœno plebeio consulatum extraheret
majestatemque pristinam quum honori tum patriciis
gentibus redderet. Fabius silentio facto media oratione 7
studia hominum sedavit: facturum enim se fuisse dixit
ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium quam
se consulem fieri videret, nunc se suam rationem co-
mitiis, quum contra leges futurum sit, pessimo exemplo
non habiturum. Ita L. Volumnius de plebe cum Ap. 8
Claudio consul est factus, priore item consulatu inter
se comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugisse eum 9
Ap. Claudium collegam eloquentia civilibusque artibus
haud dubie præstantem.

Comitiis perfectis veteres consules jussi bellum in Sam- (16)
nio gerere prorogato in sex menses imperio. Itaque inse- 2
quenti quoque anno L. Volumnio Ap. Claudio consulibus
P. Decius, qui consul in Samnio relictus a collega fuerat,
proconsul idem populari non destitit agros, donec Sam-
nitium exercitum nusquam se prœlio committentem post-
remo expulit finibus. Etruriam pulsi petierunt et, quod 3
legationibus nequiquam sæpe temptaverant, id se tanto
agmine armatorum mixtis terrore precibus acturos effi-
cacius rati postulaverunt principum Etruriæ concilium.

quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt: omnia expertos esse, si suismet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent, temptâsse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petîsse pacem a populo Romano, quum bellum tolerare non possent: rebellâsse, quod pax ser-
4 vientibus gravior quam liberis bellum esset. Unam sibi spem reliquam in Etruscis restare: scire gentem Italiæ opulentissimam armis viris pecunia esse, habere accolas Gallos inter ferrum et arma natos, feroces quum suopte ingenio tum adversus Romanum populum, quem captum a se auroque redemptum haud vana jactantes memorent: nihil abesse, si sit animus Etruscis qui Porsinæ quondam majoribusque eorum fuerit, quin Romanos omni agro cis Tiberim pulsos dimicare pro salute sua non de intolerando Italiæ regno cogant: Samnitem illis exercitum paratum instructum armis stipendio venisse, confestim sequuturos vel si ad ipsam Romanam
(17) urbem oppugnandam ducant. Hæc eos in Etruria jactantes molientesque bellum domi Romanum urebat.
2 Nam P. Decius, ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato consilio, "Quid per agros" inquit "vagamur vicatim circumferentes bellum? quin urbes et mœnia adgredimur? nullus jam exercitus Samnio præsidet: cessere finibus ac sibimet
3 ipsi exsilium conscivere." Adprobantibus cunctis ad Murgantiam validam urbem oppugnandam ducit, tantusque ardor militum fuit et caritate ducis et spe majoris quam ex agrestibus populationibus prædæ, ut uno die vi atque armis urbem caperent: ibi duo millia Samnitium et centum pugnantes circumventi captique, et alia præda ingens capta est: quæ ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius ju-

bet: "Haccine" inquit "victoria sola aut hac præda contenti estis futuri? vultis vos pro virtute spes gerere: omnes Samnitium urbes fortunæque in urbibus relictæ vestræ sunt, quando legiones eorum tot prœliis fusas postremo finibus expulistis: vendite ista et illicite lucro mercatorem ut sequatur agmen: ego subinde suggeram quæ vendatis: ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos labor haud major præda major manet: divendita præda ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt: ibi quoque sine opere sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti a muris qua cuique proximum fuit scalis raptim admotis in mœnia evasere: captum oppidum ac direptum est: ad duo millia et trecenti occisi et sex millia hominum capta: et miles ingenti præda potitus, quam vendere sicut priorem coactus Ferentinum inde, quamquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus. Cæterum 4
ibi plus laboris ac periculi fuit: et defensa summa vi mœnia sunt et locus erat munimento naturaque tutus: sed evicit omnia adsuetus prædæ miles: ad tria millia hostium circa muros cæsa, præda militis fuit. Hujus 5
oppugnatarum urbium decoris pars major in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur: Murgantiam ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamque oppugnatas tradunt: sunt qui novorum consulum hanc gloriam faciant, quidam non amborum sed alterius, L. Volumnii, ei Samnium provinciam evenisse.

Dum ea in Samnio—cujuscumque ductu auspicioque (18)
—gererentur, Romanis in Etruria interim bellum ingens multis ex gentibus concitur, cujus auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat: Tusci fere omnes sciverant bellum, traxerat contagio proximos Umbriæ populos, et Gallica auxilia mercede sollicitabantur: omnis ea

2 multitudo ad castra Samnitium conveniebat. Qui tu-
multus repens postquam est Romam perlatus, quum
jam L. Volumnius consul cum legione secunda ac tertia
sociorumque millibus quindecim profectus in Samnium
esset, Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam
ire placuit: duæ Romanæ legiones sequutæ prima et
quarta et sociorum duodecim millia: castra haud procul
3 ab hoste posita. Cæterum eo magis profectum est
quod mature ventum erat, ut quosdam spectantes jam
arma Etruriæ populos metus Romani nominis compri-
meret, quam quod ductu consulis quicquam ibi satis
scite aut fortunate gestum sit: multa prœlia locis et
temporibus iniquis commissa spesque in dies graviorem
hostem faciebat, et jam prope erat ut nec duci milites
4 nec militibus dux satis fideret. Litteras ad collegam
accersendum ex Samnio missas in trinis annalibus in-
venio: piget tamen incertum ponere, quum ea ipsa
inter consules populi Romani jam iterum eodem honore
fungentes discrepatio fuerit, Appio abnuente missas,
5 Volumnio adfirmante Appii se litteris accitum. Jam
Volumnius in Samnio tria castella ceperat, in quibus
ad tria millia hostium cæsa erant, dimidium fere ejus
captum, et Lucanorum seditiones a plebeiis et egenti-
bus ducibus ortas summa optimatium voluntate per
Q. Fabium pro consule missum eo cum vetere exercitu
compresserat: Decio populandos hostium agros relin-
quit, ipse cum suis copiis in Etruriam ad collegam per-
git: quem advenientem læti omnes accepere: Appium
ex conscientia sua credo animum habuisse, haud im-
merito iratum si nihil scipserat, illiberali et ingrato
animo, si eguerat ope, dissimulantem: vix enim salute
mutua reddita quum obviam egressus esset, "Satin' salve"
inquit "L. Volumnî? ut sese in Samnio res habent?

quæ te causa ut provincia tua excederes induxit?" Vo- 6
lumnius in Samnio res prosperas esse ait, litteris ejus accitum venisse: quæ si falsæ fuerint nec usus sui sit in Etruriam, extemplo conversis signis abiturum. "Tu 7
vero abeas" inquit "neque te quisquam moratur: et enim minime consentaneum est, quum bello tuo forsitan vix sufficias, hic te ad opem ferendam aliis gloriari venisse." Bene Hercules verteret, dicere Volumnius: 8
malle frustra operam insumptam, quam quicquam incidisse cur non satis esset Etruriæ unus consularis exercitus. Digredientes jam consules legati tribunique ex (19)
Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare ne collegæ auxilium, quod acciendum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur: plures abeunti Volumnio obsistere, obtestari ne pravo cum collega certamine rem publicam prodat: si qua clades incidisset, desertori magis quam deserto noxiæ fore: eo rem adductam ut omni rei bene aut secus gestæ in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegatum: neminem quæsiturum, quæ verba Appii sed quæ fortuna exercitus fuerit: dimitti ab Appio eum sed a re publica et ab exercitu retineri: experiretur modo voluntatem militum. Hæc monendo obtestandoque prope 2
restitantes consules in concionem pertraxerunt. Ibi 3
orationes longiores habitæ in eandem ferme sententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat. Et quum 4
Volumnius causa superior ne infacundus quidem adversus eximiam eloquentiam collegæ visus esset, cavillansque Appius sibi acceptum referre diceret debere, quod ex muto atque elingui facundum etiam consulem 5
haberent, priore consulatu primis utique mensibus hiscere eum nequîsse, nunc jam populares orationes serere: "Quam mallem" inquit Volumnius "tu a me

strenue facere quam ego abs te scite loqui didicissem."
6 Postremo conditionem ferre quæ decretura sit, non
orator—neque enim id desiderare rem publicam—sed
imperator uter sit melior; Etruriam et Samnium pro-
vincias esse, utram mallet eligeret: suo exercitu se vel
7 in Etruria vel in Samnio rem gesturum. Tum militum
clamor ortus ut simul ambo bellum Etruscum suscipe-
8 rent. Quo animadverso consensu Volumnius "Quo-
niam in collegæ voluntate interpretanda" inquit "erravi,
non committam ut quid vos velitis obscurum sit: ma-
9 nere an abire me velitis, clamore significate." Tum
vero tantus est clamor exortus ut hostes e castris
10 exciret: armis arreptis in aciem descendunt. Et Vo-
lumnius signa canere ac vexilla efferri castris jussit.
Appium addubitâsse ferunt cernentem seu pugnante
seu quieto se fore collegæ victoriam: deinde veritum,
ne suæ quoque legiones Volumnium sequerentur, et
11 ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra
parte satis commode instructi fuerunt: nam et Samni-
tium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus
paucis ierat, suoque impetu magis milites quam cu-
jusquam ductu aut imperio pugnam capessebant, et
Romani exercitus nec pariter ambo ducti nec satis
temporis ad instruendum fuit: prius concurrit Volum-
nius quam Appius ad hostem perveniret: itaque fronte
inæquali concursum est, et velut forte quadam mutante
adsuetos inter se hostes Etrusci Volumnio, Samnites—
parumper cunctati quia dux aberat—Appio occurrere.
12 Dicitur Appius in medio pugnæ discrimine, ita ut inter
prima signa manibus ad cœlum sublatis conspiceretur,
ita precatus esse "Bellona, si hodie nobis victoriam
13 duis, ast ego tibi templum voveo." Hæc precatus
velut instigante dea et ipse collegæ et exercitus vir-

tutem æquavit ducis: imperatoria opera exsequuntur, et
milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, adni-
tuntur: ergo fundunt fugantque hostes majorem molem
haud facile sustinentes quam cum qua manus conserere
adsueti fuerant. Urgendo cedentes insequendoque ef- 14
fusos compulere ad castra: ibi interventu Gellii co-
hortiumque Sabellarum paulisper recruduit pugna: his
quoque mox fusis jam a victoribus castra oppugna-
bantur, et quum Volumnius ipse portæ signa inferret,
Appius Bellonam victricem identidem celebrans accen-
deret militum animos, per vallum per fossas irruperunt.
Castra capta direptaque, præda ingens parta et militi 15
concessa est: septem millia ac trecenti hostium occisi,
duo millia et centum viginti capti.

Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etrus- (20)
cum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus
exorti ad populandos imperii Romani fines per Vescinos
in Campaniam Falernumque agrum transcendunt in-
gentesque prædas faciunt. Volumnium magnis itineri- 2
bus in Samnium redeuntem—jam enim Fabio Decioque
prorogati imperii finis aderat—fama de Samnitium ex-
ercitu populationibusque Campani agri ad tuendos so-
cios convertit. Ut in Calenum agrum venit, et ipse 3
cernit recentia cladis vestigia et Caleni narrant tantum
jam prædæ hostes trahere ut vix explicare agmen pos-
sint, itaque jam propalam duces loqui extemplo eundum
in Samnium esse, ut relicta ibi præda in expeditionem
redeant nec tam oneratum agmen dimicationi commit-
tant. Ea quamquam similia veris erant, certius tamen 4
exploranda ratus dimittit equites, qui vagos prædato-
res in agris palantes excipiant: ex quibus inquirendo
cognoscit ad Vulturnum flumen sedere hostem, inde
tertia vigilia moturum, iter in Samnium esse. His 5

satis exploratis profectus tanto intervallo ab hostibus
consedit, ut nec adventus suus propinquitate nimia
nosci posset et egredientem e castris hostem oppri-
6 meret. Aliquanto ante lucem ad castra accessit gna-
rosque Oscæ linguæ exploratum quid agatur mittit.
7 Intermixti hostibus—quod facile erat in nocturna trepi-
datione—cognoscunt infrequentia armatis signa egressa,
prædam prædæque custodes exire, immobile agmen et
sua quemque molientem nullo inter alios consensu nec
8 satis certo imperio. Tempus adgrediendi aptissimum
visum est, et jam lux adpetebat: itaque signa canere
9 jussit agmenque hostium adgreditur. Samnites præda
impediti, infrequentes armati, pars addere gradum ac
præ se agere prædam, pars stare incerti, utrum pro-
gredi an regredi in castra tutius foret, inter cuncta-
10 tionem opprimuntur. Et Romani jam transcenderant
11 vallum cædesque ac tumultus erat in castris. Samni-
tium agmen præterquam hostili tumultu captivorum
etiam repentina defectione turbatum erat, qui partim
ipsi soluti vinctos solvebant, partim arma in sarcinis
deligata rapiebant tumultumque prœlio ipso terribi-
liorem intermixti agmini præbebant: memorandum de-
inde edidere facinus, nam Staium Minacium ducem
adeuntem ordines hortantemque invadunt, dissipatis
inde equitibus qui cum eo aderant ipsum circumsistunt
insidentemque equo captum ad consulem Romanum
rapiunt: revocata eo tumultu prima signa Samnitium,
prœliumque jam profligatum integratum est, nec diu-
tius sustineri potuit: cæsa ad sex millia hominum, duo
millia et quingenti capti, in eis tribuni militum quat-
tuor, signa militaria triginta, et, quod lætissimum vic-
toribus fuit, captivorum recepta septem millia et quad-
ringenti, præda ingens sociorum: accitique edicto do-

mini ad res suas noscendas recipiendasque: præstituta die quarum rerum non exstitit dominus militi concessæ, coactique vendere prædam ne alibi quam in armis animum haberent.

Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ (21) præbuerat: et per eos forte dies ex Etruria adlatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum Etruriam concitam in arma et Gellium Egnatium Samnitium ducem, et Umbros ad defectionem vocari et Gallos pretio ingenti sollicitari. His nuntiis senatus conterritus 2 justitium indici, dilectum omnis generis hominum haberi jussit: nec ingenui modo aut juniores sacramento adacti sed seniorum etiam cohortes factæ libertinique centuriati: et defendendæ urbis consilia agitabantur summæque rerum prætor P. Sempronius præerat. Cæ- 3 terum parte curæ exonerârunt senatum L. Volumnii consulis litteræ, quibus cæsos fusosque populatores Campaniæ cognitum est: itaque et supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt: justitium remittitur quod fuerat dies decem octo, supplicatioque perlæta fuit. Tum de præsidio regionis depopulatæ 4 ab Samnitibus agitari cœptum: itaque placuit ut duæ coloniæ circa Vescinum et Falernum agrum deducerentur, una ad ostium Liris fluvii quæ Menturnæ appellata, altera in saltu Vescino Falernum contingente agrum, ubi Sinope dicitur Græca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata: tribunis plebis negotium datum est ut plebei scito juberetur P. Sempronius prætor triumviros in ea loca colonis deducendis creare: nec qui nomina darent facile inveniebantur, quia in stationem se prope perpetuam infestæ regionis non in agros mitti rebantur. Avertit ab eis curis senatum 5 Etruriæ ingravescens bellum et crebræ litteræ Appii

monentis ne regionis ejus motum negligerent: quattuor
gentes conferre arma Etruscos Samnites Umbros Gal-
los: jam castra bifariam facta esse, quia unus locus
6 capere tantam multitudinem non possit. Ob hæc et—
jam adpetebat tempus—comitiorum causa L. Volum-
nius consul Romam revocatus, qui priusquam ad suffra-
gium centurias vocaret, in concionem advocato populo
multa de magnitudine belli Etrusci disseruit: jam tum
quum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse
tantum bellum ut nec duce uno nec exercitu geri po-
tuerit, accessisse post ea dici Umbros et ingentem
exercitum Gallorum: adversus quattuor populos duces
consules illo die deligi meminissent: se, nisi confideret
eum consensu populi Romani consulem declaratum iri
qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur,
(22) dictatorem fuisse extemplo dicturum. Nemini dubium
erat quin Fabius quintum omnium consensu destinare-
tur, eumque et prærogativa et primo vocatæ omnes
2 centuriæ consulem cum L. Volumnio dicebant. Fabii
oratio fuit qualis biennio ante, deinde, ut vincebatur
consensu, versa postremo ad collegam P. Decium pos-
cendum: id senectuti suæ adminiculum fore: censura
duobusque consulatibus simul gestis expertum se nihil
concordi collegio firmius ad rem publicam tuendam
esse: novo imperii socio vix jam adsuescere senilem
animum posse, cum moribus notis facilius se communi-
3 caturum consilia. Subscripsit orationi ejus consul quum
meritis P. Decii laudibus tum quæ ex concordia con-
sulum bona quæque ex discordia mala in administra-
tione rerum militarium evenirent memorando, quam
prope ultimum discrimen suis et collegæ certaminibus
nuper ventum foret, et monendo Decium Fabiumque
ut uno animo una mente viverent: esse præter ea

viros natos militiæ, factis magnos ad verborum linguæ-
que certamina rudes, ea ingenia consularia esse: calli-
dos sollertesque juris atque eloquentiæ consultos, qualis
App. Claudius esset, urbi ac fori præsides habendos præ-
toresque ad reddenda jura creandos esse. His agendis 4
dies est consumptus: postridie ad præscriptum consulis
et consularia et prætoria comitia habita: consules creati
Q. Fabius et P. Decius, Ap. Claudius prætor, omnes
absentes: et L. Volumnio ex senatus consulto et scito
plebis prorogatum in annum imperium est.

Eo anno prodigia multa fuerunt, quorum averrun- (23)
candorum causa supplicationes in biduum senatus de-
crevit: publice vinum ac tus præbitum: supplicatum
iere frequentes viri feminæque. Insignem supplica- 2
tionem fecit certamen in sacello Pudicitiæ patriciæ, quæ
in foro bovario est ad ædem rotundam Herculis, inter
matronas ortum: Verginiam Auli filiam patriciam ple-
beio nuptam L. Volumnio consuli matronæ, quod e
patribus enupsisset, sacris arcuerant: brevis altercatio
inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum
exarsit, quum se Verginia et patriciam et pudicam in
patriciæ Pudicitiæ templum ingressam ut uni nuptam
ad quem virgo deducta sit, nec se viri honorumve ejus
ac rerum gestarum pœnitere, vero gloriaretur. Facto 3
deinde egregio magnifica verba adauxit: in vico Longo,
ubi habitabat, ex parte ædium quod satis esset loci
modico sacello exclusit aramque ibi posuit, et convo-
catis plebeiis matrimoniis conquesta injuriam patricia-
rum "Hanc ego aram" inquit "Pudicitiæ plebeiæ de-
dico, vosque hortor ut, quod certamen virtutis viros
in hac civitate tenet, hoc pudicitiæ inter matronas
sit detisque operam ut hæc ara quam illa—si quid
potest—sanctius et a castioribus coli dicatur." Eodem 4

ferme ritu et hæc ara quo illa antiquior culta est, ut
nulla nisi spectatæ pudicitiæ matrona et quæ uni viro
5 nupta fuisset jus sacrificandi haberet. Vulgata dein
religio a pollutis nec matronis solum sed omnis ordinis
6 feminis postremo in oblivionem venit.—Eodem anno
Cn. et Q. Ogulnii ædiles curules aliquot feneratoribus
diem dixerunt, quorum bonis multatis ex eo quod in
publicum redactum est ænea in Capitolio limina et trium
mensarum argentea vasa in cella Jovis Jovemque in
culmine cum quadrigis et ad ficum Ruminalem si
mulacra infantium conditorum urbis sub uberibus lupæ
posuerunt, semitamque saxo quadrato a Capena porta
7 ad Martis straverunt. Et ab ædilibus plebeiis L. Ælio
Pæto et C. Fulvio Curvo ex multaticia item pecunia,
quam exegerunt pecuariis damnatis, ludi facti pateræ-
que aureæ ad Cereris positæ.

(24) Q. Inde Fabius quintum et P. Decius quartum con-
sulatum incunt, tribus consulatibus censuraque collegæ
nec gloria magis rerum quæ ingens erat quam concordia
2 inter se clari. Quæ ne perpetua esset, ordinum magis
quam ipsorum inter se certamen intervenisse reor, pa-
triciis tendentibus ut Fabius in Etruriam extra ordinem
provinciam haberet, plebeiis auctoribus Decio ut ad
sortem revocaret: fuit certe contentio in senatu, et
postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad po-
3 pulum est. In concione ut inter militares viros et factis
potius quam dictis fretos pauca verba habita. Fabius,
quam arborem conseruisset, sub ea legere alium fructum
indignum esse dicere: se aperuisse Ciminiam silvam
viamque per devios saltus Romano bello fecisse: quid
se id ætatis sollicitâssent, si alio duce gesturi bellum
essent? nimirum adversarium se non socium imperii
legisse sensim exprobrat, et invidisse Decium concor-

dibus collegiis tribus: postremo se tendere nihil ultra
quam ut, si dignum provincia ducerent, in eam mitte-
rent: in senatus arbitrio se fuisse et in potestate po-
puli futurum. P. Decius senatus injuriam quereba- 4
tur: quoad potuerint, patres adnisos ne plebis aditus
ad magnos honores esset: postquam ipsa virtus per-
vicerit ne in ullo genere hominum inhonorata esset,
quæri quem ad modum irrita sint non suffragia modo
populi sed arbitria etiam fortunæ et in paucorum po-
testatem vertantur: omnes ante se consules sortitos
provincias esse, nunc extra sortem Fabio senatum pro-
vinciam dare, si honoris ejus causa, ita eum de se
deque re publica meritum esse ut faveat Q. Fabii glo-
riæ, quæ modo non sua contumelia splendeat: cui
autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac
difficile, quum id alteri extra sortem mandetur, quin
alter consul pro supervacaneo atque inutili habeatur?
Gloriari Fabium rebus in Etruria gestis: velle et P. 5
Decium gloriari, et forsitan, quem ille obrutum ignem
reliquerit ita ut totiens novum ex improviso incendium
daret, eum se exstincturum: postremo se collegæ ho-
nores præmiaque concessurum verecundia ætatis ejus
majestatisque—: quum periculum quum dimicatio pro-
posita sit, neque cedere sua sponte neque cessurum
et, si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe
laturum ut—quod populi sit—populus jubeat potius
quam patres gratificentur: Jovem optimum maximum
deosque immortales se precari ut ita sortem æquam
sibi cum collega dent, si eandem virtutem felicitatemque
in bello administrando daturi sint: certe et id natura
æquum exemplo utile esse et ad famam populi Romani
pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce
bellum Etruscum geri recte possit. Fabius nihil aliud 6

precatus populum Romanum quam ut prius quam intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii prætoris adlatas ex Etruria litteras audirent, comitia habuit, nec minore populi consensu quam senatus provincia Etruria
(25) extra sortem Fabio decreta est. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme juniorum et pro se quisque nomina dabant, tanta cupido erat sub eo duce
2 stipendia faciendi. Qua circumfusus turba "Quattuor millia" inquit "peditum et sexcentos equites dumtaxat scribere in animo est: hodierno et crastino die qui nomina dederitis mecum ducam: majori mihi curæ est ut omnes locupletes reducam quam ut multis rem geram
3 militibus." Profectus apto exercitu et eo plus fiduciæ ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam, unde haud procul hostes erant,
4 ad castra Appii prætoris pergit. Paucis citra millibus lignatores ei cum præsidio occurrunt, qui ut lictores prægredi viderunt Fabiumque esse consulem accepere, læti atque alacres diis populoque Romano grates agunt, quod eum sibi imperatorem misissent: circumfusi deinde cum consulem salutarent, quærit Fabius, quo pergerent, respondentibusque lignatum se ire, "Ain' tandem" in-
5 quit "num castra vallata non habetis?" Ad hoc quum subclamatum esset, duplici quidem vallo et fossa, tamen in ingenti metu esse: "Habetis igitur" inquit "adfatim
6 lignorum, redite et vellite vallum." Redeunt in castra terroremque ibi vellentes vallum et iis qui in castris remanserant militibus et ipsi Appio fecerunt: tum pro se quisque alii aliis dicere, consulis se Q. Fabii
7 facere jussu. Postero inde die castra mota et Appius prætor Romam dimissus. Inde nusquam stativa Romanis fuere: negabat utile esse uno loco sedere exercitum, itineribus ac mutatione locorum mobiliorem

ac salubriorem esse. Fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems hauddum exacta. Vere inde primo relicta 8
secunda legione ad Clusium, quod Camars olim appellabant, præpositoque castris L. Scipione pro prætore, Romam ipse ad consultandum de bello rediit—sive ipse sponte sua, quia bellum ei majus in conspectu erat quam quantum esse famæ crediderat, sive senatus consulto accitus, nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. 9
Claudio prætore retractum quidam videri volunt, quum in senatu et apud populum, id quod per litteras adsidue fecerat, terrorem belli Etrusci augeret: non suffecturum ducem unum nec exercitum unum adversus quattuor populos: periculum esse, sive juncti unum premant sive diversi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit: duas se ibi legiones Romanas reliquisse et minus quinque millia peditum equitumque cum Fabio venisse: sibi placere P. Decium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci, L. Volumnio Samnium provinciam dari: si consul malit in suam provinciam ire, Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu justo consulari proficisci. Quum magnam partem moveret oratio prætoris, 10
P. Decium censuisse ferunt ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si per commodum rei publicæ posset, Romam venisset vel aliquem ex legatis misisset, a quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset quantisque administrandum copiis et quot per duces esset. Fabius ut Romam redît, et (26)
in senatu et productus ad populum mediam orationem habuit, ut nec augere nec minuere videretur belli famam, magisque in altero adsumendo duce aliorum indulgere timori quam suo aut rei publicæ periculo consulere. Cæterum si sibi adjutorem belli sociumque 2

imperii darent, quonam modo se oblivisci P. Decii
consulis per tot collegia experti posse? neminem om-
nium secum conjungi malle, et copiarum satis sibi cum
P. Decio et numquam nimium hostium fore: sin col-
lega quid aliud malit, at sibi L. Volumnium darent
3 adjutorem. Omnium rerum arbitrium et a populo et
a senatu et ab ipso collega Fabio permissum est: et
quum P. Decius se in Samnium vel in Etruriam pro-
ficisci paratum esse ostendisset, tanta lætitia ac gra-
tulatio fuit ut præciperetur victoria animis triumphus-
que non bellum decretum consulibus videretur.—In-
4 venio apud quosdam extemplo consulatu inito profectos
in Etruriam Fabium Deciumque sine ulla mentione
sortis provinciarum certaminumque inter collegas quæ
exposui: sunt quibus ne hæc quidem certamina ex-
ponere satis fuerit, adjecerint et Appii criminationes
de Fabio absente ad populum et pertinaciam adversus
præsentem consulem prætoris, contentionemque aliam
inter collegas tendente Decio ut suæ quisque provinciæ
5 sortem tueretur. Constare res incipiat ex eo tempore
quo profecti ambo consules ad bellum sunt.

6 Cæterum, ante quam consules in Etruriam perveni-
rent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium
venerunt legionem Romanam castraque oppugnaturi.
7 Scipio, qui castris præerat, loco adjuvandam paucitatem
suorum militum ratus in collem, qui inter urbem et
castra erat, aciem erexit: sed ut in re subita parum
explorato itinere ad jugum perrexit, quod hostes ce-
perant parte alia adgressi: ita cæsa ab tergo legio atque
in medio, quum hostis undique urgeret, circumventa.
8 Deletam quoque ibi legionem ita ut nuntius non su-
peresset quidam auctores sunt, nec ante ad consules,
qui jam haud procul a Clusio aberant, famam ejus

cladis perlatam quam in conspectu fuere Gallorum equi-
tes pectoribus equorum suspensa gestantes capita et
lanceis infixa ovantesque moris sui carmine. Sunt qui 9
Umbros fuisse non Gallos tradant nec tantum cladis
acceptum, et circumventis pabulatoribus cum L. Manlio
Torquato legato Scipionem proprætorem subsidium e
castris tulisse victoresque Umbros redintegrato prœlio
victos esse captivosque eis ac prædam ademptam. Si- 10
milius vero est a Gallo hoste quam Umbro eam cladem
acceptam, quod quum sæpe alias tum eo anno Gallici
tumultus præcipuus terror civitatem tenuit. Itaque 11
præterquam quod ambo consules profecti ad bellum
erant cum quattuor legionibus et magno equitatu Ro-
mano Campanisque mille equitibus delectis ad id bellum
missis et sociorum nominisque Latini majore exercitu
quam Romani, alii duo exercitus haud procul urbe
Etruriæ oppositi, unus in Falisco alter in Vaticano
agro: Cn. Fulvius et L. Postumius Megellus propræ-
tores ambo stativa in eis locis habere jussi.

Consules ad hostes transgresso Apennino in agrum **(27)**
Sentinatem pervenerunt: ibi quattuor millium ferme
intervallo castra posita. Inter hostes deinde consul-
tationes habitæ, atque ita convenit, ne unis castris
miscerentur omnes neve in aciem descenderent simul:
Samnitibus Galli, Etruscis Umbri adjecti: dies indicta
pugnæ: Samniti Gallisque delegata pugna inter ipsum
certamen Etrusci Umbrique jussi castra Romana op-
pugnare. Hæc consilia turbârunt transfugæ Clusini 2
tres clam nocte ad Fabium consulem transgressi, qui
editis hostium consiliis dimissi cum donis ut subinde,
ut quæque res nova decreta esset, exploratam perfer-
rent. Consules Fulvio ut ex Falisco, Postumio ut ex 3
Vaticano exercitum ad Clusium admoveant summaque

vi fines hostium depopulentur, scribunt: hujus populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines
4 tuendos movit. Instare inde consules ut absentibus
his pugnaretur: per biduum lacessiere prœlio hostem:
biduo nihil dignum dictu actum, pauci utrimque cecidere magisque irritati sunt ad justum certamen animi
quam ad discrimen summa rerum adducta: tertio die
5 descensum in campum omnibus copiis est. Quum instructæ acies starent, cerva fugiens lupum e montibus exacta per campos inter duas acies decurrit, inde diversæ feræ cerva ad Gallos lupus ad Romanos cursum deflexit: lupo data inter ordines via, cervam Galli confixere: tum ex antesignanis Romanus miles "Illac fuga" inquit "et cædes vertit, ubi sacram Dianæ feram jacentem videtis: hinc victor Martius lupus integer et intactus gentis nos Martiæ et conditoris nostri
6 admonuit." Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt: adversus Samnites Q. Fabius primam ac tertiam legionem pro dextro cornu, adversus Gallos pro sinistro Decius quintam et sextam instruxit: secunda et quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio gere-
7 bat bellum. Primo concursu adeo æquis viribus gesta res est ut, si adfuissent Etrusci et Umbri, aut in acie aut in castris, quocumque se inclinâssent, accipienda
(23) clades fuerit. Cæterum quamquam communis adhuc Mars belli erat necdum discrimen fortuna fecerat qua datura vires esset, haudquaquam similis pugna in dextro
2 lævoque cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis quam inferebant pugnam extrahebaturque in quam maxime serum diei certamen, quia ita persuasum erat duci, et Samnites et Gallos primo impetu feroces esse, quos sustineri satis sit, longiore certamine sensim residere Samnitium animos, Gallorum qui-

dem etiam corpora intolerantissima laboris atque æstus
fluere primaque eorum prœlia plus quam virorum, pos-
trema minus quam feminarum esse: in id tempus igi-
tur, quo vinci solebat hostis, quam integerrimas vires
militi servabat. Ferocior Decius et ætate et vigore 3
animi quantumcumque virium habuit certamine primo
effudit: et quia lentior videbatur pedestris pugna, equi-
tatum in pugnam concitat, et ipse fortissimæ juvenum
turmæ immixtus orat proceres juventutis in hostem ut
secum impetum faciant, duplicem illorum gloriam fore
si ab lævo cornu et ab equite victoria incipiat. Bis 4
avertere Gallicum equitatum: iterum longius evectos
et jam inter media equitum agmina prœlium cientes
novum pugnæ conterruit genus: essedis carrisque su-
perstans armatus hostis ingenti sonitu equorum rota-
rumque advenit et insolitos ejus tumultus Romano-
rum conterruit equos: ita victorem equitatum velut
lymphaticus pavor dissipat, sternit inde ruentes equos
virosque improvida fuga: turbata hinc etiam signa le-
gionum multique impetu equorum ac vehiculorum rap-
torum per agmen obtriti antesignani: et insequuta,
simul territos hostes vidit, Gallica acies nullum spatium
respirandi recipiendique se dedit. Vociferare Decius, 5
quo fugerent quamve in fuga spem haberent, obsistere
cedentibus ac revocare fusos: deinde, ut nulla vi per-
culsos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine
compellans "Quid ultra moror" inquit "familiare fa-
tum? datum hoc nostro generi est ut luendis periculis
publicis piacula simus: jam ego mecum hostium legio-
nes mactandas Telluri ac diis manibus dabo." Hæc 6
loquutus M. Livium pontificem, quem descendens in
aciem digredi vetuerat ab se, præire jussit verba, qui-
bus se legionesque hostium pro exercitu populi Romani

7 Quiritum devoveret. Devotus inde eadem precatione eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello Latino se jusserat devoveri, quum secundum sollemnes precationes adjecisset, præ se agere sese formidinem ac fugam cædemque ac cruorem, cœlestium infernorum iras, contracturum funebribus diris signa tela arma hostium, locumque eundem suæ pestis ac Gallorum ac Samnitium fore—, hæc exsecratus in se hostesque qua confertissimam cernebat Gallorum aciem concitat equum inferensque se ipse infestis telis est
(29) interfectus. Vix humanæ inde opis videri pugna potuit: Romani duce amisso, quæ res terrori alias esse solet, sistere fugam ac novam de integro velle instaurare pugnam: Galli et maxime globus circumstans consulis corpus velut alienata mente vana in cassum jactare tela, torpere quidam et nec pugnæ meminisse nec fugæ.
2 At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat jusseratque pro prætore esse, vociferari vicisse Romanos defunctos consulis fato, Gallos Samnitesque Telluris matris ac deorum manium esse, rapere ad se ac vocare Decium devotam secum aciem furia-
3 rumque ac formidinis plena omnia ad hostes esse. Superveniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio et C. Marcius cum subsidiis ex novissima acie jussu Q. Fabii consulis ad præsidium collegæ missi: ibi auditur P. Decii eventus—ingens hortamen ad omnia pro re publica audenda: itaque quum Galli structis ante se scutis conferti starent nec facilis pede collato videretur pugna, jussu legatorum collecta humi pila, quæ strata inter duas acies jacebant, atque in testudinem hostium conjecta: quibus plerisque in scuta verrutis in corpora ipsa fixis sternitur cuneus ita ut magna pars integris corporibus adtoniti conciderent: hæc in

sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius 4
in dextro primo, ut ante dictum est, cunctando extrax-
erat diem, dein, postquam nec clamor hostium nec
impetus nec tela missa eandem vim habere visa, præ-
fectis equitum jussis ad latus Samnitium circumducere
alas, ut signo dato in transversos quanto maximo pos-
sent impetu incurrerent, sensim suos signa inferre jussit
et commovere hostem: postquam non resisti vidit et
haud dubiam lassitudinem esse, tum collectis omnibus
subsidiis, quæ ad id tempus reservaverat, et legiones
concitavit et signum ad invadendos hostes equitibus
dedit. Nec sustinuerunt Samnites impetum præterque 5
aciem ipsam Gallorum relictis in dimicatione sociis ad
castra effuso cursu ferebantur: Galli testudine facta
conferti stabant: tum Fabius audita morte collegæ
Campanorum alam—quingentos fere equites—excedere
acie jubet et circumvectos ab tergo Gallicam invadere
aciem, tertiæ deinde legionis subsequi principes et, qua
turbatum agmen hostium viderent impetu equitum, in-
stare ac territos cædere: ipse ædem Jovi Victori spo-
liaque hostium quum vovisset, ad castra Samnitium per-
rexit, quo multitudo omnis consternata agebatur. Sub 6
ipso vallo, quia tantam multitudinem portæ non rece-
pere, temptata ab exclusis turba suorum pugna est:
ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit: com-
pulsi deinde intra vallum Samnites parvoque certamine
capta castra et Galli ab tergo circumventi. Cæsa eo 7
die hostium viginti quinque millia, octo capta. Nec
incruenta victoria fuit, nam ex P. Decii exercitu cæsa
septem millia, ex Fabii mille septingenti. Fabius di- 8
missis ad quærendum collegæ corpus spolia hostium
conjecta in acervum Jovi Victori cremavit: consulis
corpus eo die, quia obrutum superstratis Gallorum

cumulis erat, inveniri non potuit, postero die inventum relatumque est cum multis militum lacrimis: intermissa inde omnium aliarum rerum cura Fabius collegæ funus omni honore laudibusque meritis celebrat.

30) Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio proprætore res ex sententia gesta, et præter ingentem illatam populationibus agrorum hosti cladem pugnatum etiam egregie est Perusinorumque et Clusinorum cæsa amplius millia tria et signa militaria ad viginti capta.
2 Samnitium agmen quum per Pelignum agrum fugeret, circumventum a Pelignis est: ex millibus quinque ad
3 mille cæsi.—Magna ejus diei quo in Sentinati agro bellatum fama est etiam vero stanti: sed superjecere quidam augendo fidem, qui in hostium exercitu peditum quadraginta millia trecentos triginta, equitum sex millia et quadraginta, mille carpentorum scripsere fuisse, scilicet cum Umbris Tuscisque quos et ipsos pugnæ adfuisse: et ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium pro consule ducem consulibus exercitumque
4 ejus legionibus consulum adjiciunt. In pluribus annalibus duorum ea consulum propria victoria est, Volumnius in Samnio interim res gerit Samnitiumque exercitum in Tifernum montem compulsum non deterritus
5 iniquitate loci fundit fugatque.—Q. Fabius Deciano exercitu relicto in Etruriæ præsidio suis legionibus deductis ad urbem de Gallis Etruscisque ac Samnitibus triumphavit: milites triumphantem sequuti sunt: celebrata inconditis militaribus jocis non magis victoria Q. Fabii quam mors præclara P. Decii est, excitataque memoria parentis æquata eventu publico privatoque
6 filii laudibus. Data ex præda militibus æris octogeni bini sagaque et tunicæ, præmia illa tempestate militiæ haudquaquam spernenda.

His itaque rebus gestis nec in Samnitibus adhuc nec (31)
in Etruria pax erat: nam et Perusinis auctoribus post deductum ab consule exercitum rebellatum fuerat, et Samnites prædatum in agrum Vescinum Formianumque et partem aliam in Æserninum quæque Vulturno adjacet flumini descendere. Adversus eos Ap. Claudius 2
prætor cum exercitu Deciano missus: Fabius in Etruria rebellante denuo quattuor millia et quingentos Perusinorum occidit, cepit ad mille septingentos quadraginta, qui redempti singuli æris trecentis decem: præda alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones, quum 3
partem Ap. Claudius prætor partem L. Volumnius pro consule sequeretur, in agrum Stellatem convenerunt: ibi et Samnitium omnes considunt et Appius Volumniusque castra conjungunt: pugnatum infestissimis animis hinc ira stimulante adversus rebellantes totiens illinc ab ultima jam dimicantibus spe: cæsa ergo Samnitium sedecim millia trecenti, capta duo millia septingenti: ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia gravis 4
prodigiisque sollicitus: nam et terram multifariam pluvisse et in exercitu Ap. Claudii plerosque fulminibus ictos nuntiatum est, librique ob hæc aditi. Eo anno Q. 5
Fabius Gurges consulis filius aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia multavit, ex quo multaticio ære Veneris ædem, quæ prope circum est, faciendam curavit.—Supersunt etiam nunc Samnitium 6
bella, quæ continua per quartum jam volumen annumque sextum et quadragesimum a M. Valerio A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus. Et ne tot annorum clades utriusque gentis laboresque 7
actos nunc referam, quibus nequiverint tamen dura illa pectora vinci, proximo anno Samnites in Sentinati agro

Pelignis ad Tifernum Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, mixti alienis, ab quattuor exercitibus quattuor ducibus Romanis cæsi fuerant, imperatorem clarissimum gentis suæ amiserant, socios belli Etruscos Umbros Gallos in eadem fortuna videbant qua ipsi erant, nec suis nec externis viribus jam stare poterant—: tamen bello non abstinebant: adeo ne infeliciter quidem defensæ libertatis tædebat et vinci quam non temptare
8 victoriam malebant. Quinam sit ille quem pigeat longinquitatis bellorum scribendo legendoque, quæ gerentes non fatigaverunt?

(32) Q. Fabium P. Decium L. Postumius Megellus et M.
2 Atilius Regulus consules sequuti sunt. Samnium ambobus decreta provincia est, quia tres scriptos hostium exercitus, uno Etruriam altero populationes Campaniæ
3 repeti, tertium tuendis parari finibus fama erat. Postumium valetudo adversa Romæ tenuit, Atilius extemplo profectus ut in Samnio hostes—ita enim placu-
4 erat patribus—nondum regressos opprimeret. Velut ex composito ibi obvium habuere hostem, ubi et intrare vastare ipsi Samnitium agrum prohiberentur, et regredi inde in pacata sociorumque populi Romani fines Sam-
5 nitem prohiberent. Quum castra castris collata essent, quod vix Romanus totiens victor auderet, ausi Samnites sunt—tantum desperatio ultima temeritatis facit—castra Romana oppugnare, et quamquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum
6 fuit. Nebula erat ad multum diei densa adeo ut lucis usum eriperet, non prospectu modo extra vallum adempto sed propinquo etiam congredientium inter se conspectu: hac velut latebra insidiarum freti Samnites vixdum satis certa luce et eam ipsam premente caligine ad stationem Romanam in porta segniter agen-

tem vigilias perveniunt: improviso oppressis nec animi
satis ad resistendum nec virium fuit: ab tergo cas-
trorum decumana porta impetus factus, itaque captum
quæstorium quæstorque ibi L. Opimius Pansa occisus:
conclamatum inde ad arma. Consul tumultu excitus (33)
cohortes duas sociorum Lucanam Suessanamque, quæ
proximæ forte erant, tueri prætorium jubet, manipulos
legionum principali via inducit: vixdum satis aptatis
armis in ordines eunt et clamore magis quam oculis
hostem noscunt, nec quantus numerus sit æstimari
potest: cedunt primo incerti fortunæ suæ et hostem
introrsum in media castra accipiunt. Inde quum consul 2
vociferaretur, expulsine extra vallum castra deinde sua
oppugnaturi essent, rogitans, clamore sublato connixi
primo resistunt, deinde inferunt pedem urgentque et
impulsos semel terrore eodem agunt quo cœperunt,
expellunt extra portam vallumque. Inde pergere ac 3
persequi, quia turbida lux metum circa insidiarum fa-
ciebat, non ausi liberatis castris contenti receperunt se
intra vallum trecentis ferme hostium occisis. Romano- 4
rum stationis primæ vigiliumque et eorum qui circa
quæstorium oppressi periere ad septingenti triginta.
Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit, et 5
non modo proferre inde castra Romanum sed ne pa-
bulari quidem per agros suos patiebantur: retro in
pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum 6
rerum fama—tumultuosior etiam quam res erant—
perlata Romam coegit L. Postumium consulem vixdum
validum proficisci ex urbe: prius tamen quam exiret,
militibus edicto Soram jussis convenire, ipse ædem
Victoriæ, quam ædilis curulis ex multaticia pecunia fa-
ciendam curaverat, dedicavit: ita ad exercitum pro-
fectus ab Sora in Samnium ad castra collegæ perrexit.

7 Inde postquam Samnites diffisi duobus exercitibus resisti posse recesserunt, diversi consules ad vastandos agros urbesque oppugnandas discedunt.

(34) Postumius Milioniam oppugnare adortus vi primo atque impetu, dein, postquam ea parum procedebant, opere ac vineis demum injunctis muro cepit: ibi capta jam urbe ab hora quarta usque ad octavam fere horam omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est: postremo potitur oppido Romanus: Samnitium cæsi tria millia ducenti, capti quattuor millia septin-
2 genti præter prædam aliam. Inde Feritrum ductæ legiones, unde oppidani cum omnibus rebus suis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per aversam portam si-
3 lentio excesserunt. Igitur simul advenit consul, primo ita compositus instructusque mœnibus successit, tamquam idem quod ad Milioniam fuerat certaminis foret, deinde, ut silentium vastum in urbe nec arma nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deserta mœnia militem detinet, ne quam occultam in fraudem incautus rueret: duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare mœnia atque explorare omnia jubet.
4 Equites portam unam alteramque eandem regionem in propinquo patentes conspiciunt itineribusque his vestigia nocturnæ hostium fugæ: adequitant deinde sensim portis urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt: ad consulem referunt excessum urbe, solitudine haud dubia id perspicuum esse et recentibus vestigiis fugæ ac strage rerum in trepidatione noc-
5 turna relictarum passim. His auditis consul ad eam partem urbis, quam adierant equites, circumducit agmen: constitutis haud procul porta signis quinque equites jubet intrare urbem et modicum spatium progressos tres manere eodem loco si tuta videantur, duos

explorata ad se referre. Qui ubi redierunt rettule- 6
runtque eo se progressos unde in omnes partes cir-
cumspectus esset, longe lateque silentium ac solitudinem
vidisse, extemplo consul cohortes expeditas in urbem
induxit, cæteros interim castra communire jussit. In- 7
gressi milites refractis foribus paucos graves ætate aut
invalidos inveniunt relictaque quæ migratu difficilia es-
sent: ea direpta et cognitum ex captivis est, communi
consilio aliquot circa urbes conscîsse fugam, suos prima
vigilia profectos, credere eandem in aliis urbibus soli-
tudinem inventuros. Dictis captivorum fides exstitit, 8
desertis oppidis consul potitur.

Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum (35)
fuit. Quum ad Luceriam duceret legiones, quam op-
pugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum
ei hostis obvius fuit: ibi ira vires æquavit: prœlium
varium et anceps fuit, tristius tamen eventu Romanis,
et quia insueti erant vinci et quia digredientes magis
quam in ipso certamine senserunt, quantum in sua
parte plus vulnerum ac cædis fuisset. Itaque is terror 2
in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis
accepta clades foret. Tum quoque sollicita nox fuit 3
jam invasurum castra Samnitem credentibus aut prima
luce cum victoribus conserendas manus. Minus cladis 4
cæterum non plus animorum ad hostes erat: ubi primum
illuxit, abire sine certamine cupiunt: sed via una et
ea ipsa præter hostes erat: qua ingressi præbuere
speciem recta tendentium ad castra oppugnanda. Con- 5
sul arma capere milites jubet et sequi se extra vallum,
legatis tribunis præfectis sociorum imperat quod apud
quemque facto opus est: omnes adfirmant se quidem
omnia facturos sed militum jacere animos, tota nocte
inter vulnera et gemitus morientium vigilatum esse:

si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse ut relicturi signa fuerint: nunc pudore a fuga
6 contineri, alioqui pro victis esse. Quæ ubi consul accepit, sibimet ipsi circumeundos adloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat cunctantes arma capere, increpabat, quid cessarent tergiversarenturque, hostem in castra venturum nisi illi extra castra exîssent, et pro tentoriis suis pugnaturos si pro vallo nollent: armatis ac dimicantibus dubiam victoriam esse, qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem aut
7 servitutem patiendam. Hæc jurganti increpantique respondebant confectos se pugna hesterna esse nec virium quicquam nec sanguinis superesse: majorem
8 multitudinem hostium apparere quam pridie fuerit. Inter hæc adpropinquabat agmen, et jam breviore intervallo certiora intuentes vallum secum portare Samnitem adfirmant nec dubium esse quin castra circumvallaturi
9 sint. Tunc enimvero consul indignum facinus esse vociferari, tantam contumeliam ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste: "Etiamne circumsedebimur" inquit "in castris ut fame potius per ignominiam quam ferro, si necesse est, per virtutem moriamur?" dii bene verterent, facerentque quod se dignum quisque ducerent: consulem M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum adversus hostes casurumque inter signa Samnitium potius quam circumvallari castra Ro-
10 mana videat. Dicta consulis legati tribunique et omnes turmæ equitum et centuriones primorum ordinum ad-
11 probavere. Tum pudore victus miles segniter e castris egreditur, longo agmine nec continenti mæsti ac prope victi procedunt adversus hostem nec spe nec animo
12 certiorem. Itaque simul conspecta sunt Romana signa, extemplo a primo Samnitium agmine ad novissimum

fremitus perfertur, exire—id quod timuerint—ad im-
pediendum iter Romanos, nullam inde ne fugæ quidem
patere viam, illo loco aut cadendum esse aut stratis
hostibus per corpora eorum evadendum. In medio (36)
sarcinas conjiciunt, armati suis quisque ordinibus in-
struunt aciem. Jam exiguum inter duas acies erat 2
spatium et stabant exspectantes, dum ab hostibus prius
impetus prius clamor inciperet: neutris animus est
ad pugnandum, diversique integri atque intacti abîssent
ni cedenti instaturum alterum timuissent. Sua sponte 3
inter invitos tergiversantesque segnis pugna clamore
incerto atque impari cœpit, nec vestigio quisquam mo-
vebatur: tum consul Romanus, ut rem excitaret, equi-
tum paucas turmas extra ordinem immisit, quorum
quum plerique delapsi ex equis essent et alii turbati,
et a Samnitium acie ad opprimendos eos qui ceciderant
et ad suos tuendos ab Romanis procursum est: inde
paulum irritata pugna est, sed aliquanto et impigre
magis et plures procurrerant Samnites, et turbatus
eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit: hinc
fuga cœpta totam avertit aciem Romanam, jamque in
terga fugientium Samnites pugnabant, quum consul
equo prævectus ad portam castrorum ac statione equi-
tum ibi opposita edictoque ut, quicumque ad vallum
tenderet, sive ille Romanus sive Samnis esset, pro
hoste haberent, hæc ipsa minitans obstitit profuse ten-
dentibus suis in castra: "Quo pergis" inquit, "miles?
et hic arma et viros invenies nec vivo consule tuo nisi
victor castra intrabis: proinde elige, cum cive an hoste
pugnare malis." Hæc dicente consule equites infestis 4
cuspidibus circumfunduntur ac peditem in pugnam re-
dire jubent. Non virtus solum consulis sed fors etiam 5
adjuvit, quod non institerunt Samnites spatiumque cir-

cumagendi signa vertendique aciem ab castris in hostem
6 fuit. Tum alii alios hortari ut repeterent pugnam,
centurionesque ab signiferis rapta signa inferre et os-
tendere suis paucos et ordinibus incompositis effuse
7 venire hostes. Inter hæc consul manus ad cœlum
adtollens voce clara ita ut exaudiretur templum Jovi
Statori vovet, si constitisset a fuga Romana acies red-
integratoque prœlio cecidisset vicissetque legiones Sam-
8 nitium. Omnes undique adnisi ad restituendam pug-
nam, duces milites, peditum equitumque vis: numen
etiam deorum respexisse nomen Romanum visum, adeo
facile inclinata res repulsique e castris hostes, mox
etiam redacti ad eum locum in quo commissa pugna
erat: ibi objacente sarcinarum cumulo, quas conje-
cerant in medium, hæsere impediti, deinde, ne diri-
perentur res, orbem armatorum sarcinis circumdant.
9 Tum vero eos a fronte urgere pedites, ab tergo circum-
vecti equites: ita in medio cæsi captique: captivorum
numerus fuit septem millium octingentorum, qui omnes
nudi sub jugum missi, cæsos rettulere ad quattuor mil-
10 lia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit:
recensente consule biduo acceptam cladem amissorum
militum numerus relatus septem millium octingentorum.
11 —Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Sam-
nites Interamnam coloniam Romanam, quæ via Latina
est, occupare conati urbem non tenuerunt: agros de-
populati quum prædam aliam inde mixtam hominum
atque pecudum colonosque captos agerent, in victorem
incidunt consulem ab Luceria redeuntem, nec prædam
solum amittunt sed ipsi longo atque impedito agmine
12 incompositi cæduntur. Consul Interamnam edicto do-
minis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis et
exercitu ibi relicto comitiorum causa Romam est pro-

fectus: cui de triumpho agenti negatus honos et ob amissa tot millia militum et quod captivos sine pactione sub jugum misisset.

Consul alter Postumius, quia in Samnitibus materia (37)
belli deerat, Etruriam transducto exercitu primum per-
vastaverat Vulsiniensem agrum, dein cum egressis ad
tuendos fines haud procul mœnibus ipsorum depugnat:
duo millia octingenti Etruscorum cæsi, cæteros propin-
quitas urbis tutata est. In Rusellanum agrum exerci- 2
tus traductus: ibi non agri tantum vastati sed oppidum
etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum,
minus duo millia circa muros cæsa. Pax tamen clarior 3
majorque quam bellum in Etruria eo anno fuerat parta
est: tres validissimæ urbes Etruriæ capita, Vulsinii
Perusia Arretium, pacem petiere, et vestimentis mili-
tum frumentoque pacti cum consule ut mitti Romam
oratores liceret, inducias in quadraginta annos impe-
traverunt: multa præsens quingentûm millium æris in
singulas civitates imposita. Ob hasce res gestas consul 4
quum triumphum ab senatu moris magis causa quam
spe impetrandi petîsset, videretque alios, quod tardius
ab urbe exîsset, alios, quod injussu senatus ex Samnio
in Etruriam transîsset, partim suos inimicos partim
collegæ amicos ad solatium æquatæ repulsæ sibi quoque
negare triumphum, "Non ita" inquit, "patres con-
scripti, vestræ majestatis meminero ut me consulem
esse obliviscar: eodem jure imperii, quo bella gessi,
bellis feliciter gestis Samnio atque Etruria subactis
victoria et pace parta triumphabo." Ita senatum reli- 5
quit. Inde inter tribunos plebis contentio orta: pars
intercessuros ne novo exemplo triumpharet aiebat, pars
auxilio se adversus collegas triumphanti futuros. Jac- 6
tata res ad populum est, vocatusque eo consul quum

M. Horatium L. Valerium consules, Gaium Marcium Rutilum nuper, patrem ejus qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus sed jussu populi triumphâsse diceret, adjiciebat se quoque laturum fuisse ad populum, ni sciret mancipia nobilium tribunos plebis legem impedituros: voluntatem sibi ac favorem consentientis populi pro omnibus jussis esse ac futura: posteroque die auxilio tribunorum plebis trium adversus intercessionem septem tribunorum et consensum senatus cele-
7 brante populo diem triumphavit.—Et hujus anni parum constans memoria est: Postumium auctor est Claudius in Samnio captis aliquot urbibus in Apuliam fusum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Luceriam compulsum, ab Atilio in Etruria res gestas eumque triumphâsse: Fabius ambo consules in Samnio et ad Luceriam res gessisse scribit traductumque in Etruriam exercitum—sed ab utro consule, non adjecit—et ad Luceriam utrimque multos occisos inque ea pugna Jovis Statoris ædem votam ut Romulus ante voverat: sed fanum tantum—id est locus templo sacratus—effatus fuerat: cæterum hoc demum anno, ut ædem etiam fieri senatus juberet, bis ejusdem voti damnata res publica in religionem venit.

(38) Sequitur hunc annum et consul insignis L. Papirius Cursor qua paterna gloria qua sua, et bellum ingens victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem
2 præter L. Papirium patrem consulis pepererat. Et forte eodem conatu apparatuque omni opulentia insignium armorum bellum adornaverant, et deorum etiam adhibuerunt opes ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus, dilectu per omne Samnium habito nova lege: ut qui juniorum non convenisset ad imperatorum edictum quique injussu abîsset, caput Jovi sa-

cratum erat. Tum exercitus omnis Aquiloniam est 3
indictus: ad quadraginta millia militum, quod roboris
in Samnio erat, convenerunt. Ibi mediis fere castris 4
locus est consæptus cratibus pluteisque et linteis con-
tectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter
partes: ibi ex libro vetere linteo lecto sacrificatum
sacerdote Ovio Paccio quodam homine magno natu, qui
se id sacrum petere adfirmabat ex vetusta Samnitium
religione, qua quondam usi majores eorum fuissent,
quum adimendæ Etruscis Capuæ clandestinum cepissent
consilium. Sacrificio perfecto per viatorem imperator 5
acciri jubebat nobilissimum quemque genere factisque:
singuli introducebantur: erat quum alius apparatus
sacri qui perfundere religione animum posset, tum in
loco circa omni contecto aræ in medio victimæque circa
cæsæ et circumstantes centuriones strictis gladiis: ad-
movebatur altaribus magis ut victima quam ut sacri
particeps, adigebaturque jure jurando, quæ visa audita-
que in eo loco essent, non enuntiaturum: jurare coge-
bant diro quodam carmine in exsecrationem capitis
familiæque et stirpis composito, nisi îsset in prœlium
quo imperatores duxissent, et si aut ipse ex acie fu-
gisset aut si, quem fugientem vidisset, non extemplo
occidisset. Id primo quidam abnuentes juraturos se 6
obtruncati circa altaria sunt, jacentes deinde inter stra-
gem victimarum documento cæteris fuere ne abnuerent.
Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis decem 7
nominati sunt ab imperatore: eis dictum, ut vir virum
legerent donec sedecim millium numerum confecissent.
Ea legio linteata ab integumento consæpti, quo sacrata 8
nobilitas erat, appellata est: his arma insignia data et
cristatæ galeæ ut inter cæteros eminerent. Paulo plus 9
viginti millium alius exercitus fuit nec corporum specie

nec gloria belli nec apparatu linteatæ legioni dispar.
10 Hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam consedit.

(39) Consules profecti ab urbe: prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius superioris anni consul in agro Interamnati reliquerat, decretæ erant: cum eis in Samnium profectus, dum hostes operati superstitionibus concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit: cæsa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti, capta quattuor millia ducenti septuaginta: Papirius novo exercitu—ita enim decretum erat—scripto Duroniam urbem expugnavit: minus quam collega cepit hominum, plus aliquanto occidit: præda
2 opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samnium consules maxime depopulato Atinate agro Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam, ubi summa rei
3 Samnitium erat, pervenit. Ibi aliquamdiu nec cessatum ab armis est neque naviter pugnatum: lacessendo quietos resistentibus cedendo comminandoque magis quam inferendo pugnam dies absumebatur: quod quum inciperetur remittereturque, omnium rerum etiam par-
4 varum eventus proferebatur in dies. Altera Romana castra, quæ viginti millium spatio aberant, et absentis collegæ consilia omnibus gerendis intererant rebus, intentiorque Carvilius, quo majore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam quam ad Cominium quod obside-
5 bat erat. L. Papirius jam per omnia ad dimicandum satis paratus nuntium ad collegam mittit, sibi in animo esse postero die, si per auspicia liceret, confligere cum hoste: opus esse et illum quanta maxima vi posset Cominium oppugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus
6 ad subsidia Aquiloniam mittenda. Diem ad proficiscendum nuntius habuit, nocte rediit adprobare collegam

consulta referens. Papirius nuntio misso extemplo con- 7
cionem habuit, multa de universo genere belli, multa
de præsenti hostium apparatu vana magis specie quam
efficaci ad eventum disseruit: non enim cristas vulnera
facere et per picta atque aurata scuta transire Romanum
pilum, et candore tunicarum fulgentem aciem ubi res
ferro geratur cruentari: auream olim atque argenteam
Samnitium aciem a parente suo occidione occisam spo-
liaque ea honestiora victori hosti quam ipsis arma fuisse:
datum hoc forsan nomini familiæque suæ, ut adversus
maximos conatus Samnitium opponerentur duces spo-
liaque ea referrent quæ insignia publicis etiam locis
decorandis essent. Deos immortales adesse propter to- 8
tiens petita fœdera totiens rupta: tum—si qua conjec-
tura mentis divinæ sit—nulli umquam exercitui fuisse
infestiores quam qui nefando sacro mixta hominum pe-
cudumque cæde respersus ancipiti deûm iræ devotus
hinc fœderum cum Romanis ictorum testes deos hinc
jurisjurandi adversus fœdera suscepti exsecrationes hor-
rens invitus juraverit, oderit sacramentum, uno tempore
deos cives hostes metuat. Hæc comperta perfugarum (40)
indiciis quum apud infensos jam sua sponte milites dis-
seruisset, simul divinæ humanæque spei pleni clamore
consentienti pugnam poscunt, pœnitet in posterum diem
dilatum certamen, moram diei noctisque oderunt. Ter- 2
tia vigilia noctis jam relatis litteris a collega Papirius
silentio surgit et pullarium in auspicium mittit. Nul- 3
lum erat genus hominum in castris intactum cupiditate
pugnæ, summi infimique æque intenti erant, dux mili-
tum miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium 4
etiam ad eos qui auspicio intererant pervenit: nam
quum pulli non pascerentur, pullarius auspicium mentiri
ausus tripudium solistimum consuli nuntiavit. Consul 5

lætus auspicium egregium esse et deis auctoribus rem
6 gesturos pronuntiat signumque pugnæ proponit. Ex-
eunti jam forte in aciem nuntiat perfuga viginti cohor-
tes Samnitium—quadringenariæ ferme erant—Cominium
profectas: quod ne ignoraret collega, extemplo nuntium
mittit, ipse signa ocius proferri jubet: subsidiaque suis
quæque locis et præfectos subsidiis adtribuerat: dextro
cornu L. Volumnium sinistro L. Scipionem, equitibus
7 legatos alios C. Cædicium et Trebonium præfecit. Sp.
Nautium mulos detractis clitellis cum cohortibus alariis
in tumulum conspectum propere circumducere jubet,
atque inde inter ipsam dimicationem quanto maxime
8 posset moto pulvere ostendere. Dum his intentus im-
perator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio
ejus diei exauditaque ab equitibus Romanis, qui rem
haud spernendam rati Sp. Papirio fratris filio consulis
9 ambigi de auspicio renuntiaverunt. Juvenis ante doc-
trinam deos spernentem natus rem inquisitam, ne quid
10 incompertum deferret, ad consulem detulit. Cui ille:
"Tu quidem macte virtute diligentiaque esto! cæterum
qui auspicio adest si quid falsi nuntiat, in semet ipsum
religionem recipit: mihi quidem tripudium nuntiatum,
populo Romano exercituique egregium auspicium est."
11 Centurionibus deinde imperavit uti pullarios inter prima
signa constituerent. Promovent et Samnites signa, in-
sequitur acies ornata armataque ut hostium quoque
12 magnificum spectaculum esset. Prius quam clamor tol-
leretur concurreretturque emisso temere pilo ictus pul-
larius ante signa cecidit: quod ubi consuli nuntiatum
est, "Dii in prœlio sunt" inquit, "habet pœnam noxium
13 caput." Ante consulem hæc dicentem corvus voce
clara occinuit, quo lætus augurio consul adfirmans num-
quam humanis rebus magis præsentes interfuisse deos,

signa canere et clamorem tolli jussit. Prœlium com- (41)
missum atrox, cæterum longe disparibus animis: Ro-
manos ira spes ardor certaminis avidos hostium san-
guinis in prœlium rapit, Samnitium magnam partem
necessitas ac religio invitos magis resistere quam inferre
pugnam cogit: nec sustinuissent primum clamorem at-
que impetum Romanorum per aliquot jam annos vinci
adsueti, ni potentior alius metus insidens pectoribus a
fuga retineret: quippe in oculis erat omnis ille occulti
paratus sacri et armati sacerdotes et promiscua ho-
minum pecudumque strages et respersæ fando nefan-
doque sanguine aræ et dira exsecratio ac furiale car-
men detestandæ familiæ stirpique compositum: iis vin-
culis fugæ obstricti stabant civem magis quam hostem
timentes. Instare Romanus a cornu utroque a media 2
acie, et cædere deorum hominumque adtonitos metu:
repugnatur segniter ut ab his quos timor moraretur
a fuga. Jam prope ad signa cædes pervenerat, quum 3
ex transverso pulvis velut ingentis agminis incessu
motus apparuit: Sp. Nautius—Octavium Mæcium qui-
dam eum tradunt—dux alaribus cohortibus erat: pul-
verem majorem quam pro numero excitabant, insiden-
tes mulis calones frondosos ramos per terram trahe-
bant: arma signaque per turbidam lucem in primo
apparebant, post altior densiorque pulvis equitum spe-
ciem cogentium agmen dabat: fefellitque non Samni-
tes modo sed etiam Romanos, et consul adfirmavit erro-
rem clamitans inter prima signa ita ut vox etiam ad
hostes accideret, captum Cominium, victorem collegam
adesse: adniterentur vincere prius quam gloria alterius
exercitus fieret. Hæc insidens equo. Inde tribunis 4
centurionibusque imperat ut viam equitibus patefa-
ciant: ipse Trebonio Cædicioque prædixerat ut, ubi

se cuspidem erectam quatientem vidissent, quanta max-
5 ima vi possent concitarent equites in hostem. Ad
nutum omnia ut ex ante præparato fiunt: panduntur
inter ordines viæ, provolat eques atque infestis cuspi-
dibus in medium agmen hostium ruit perrumpitque
6 ordines quacumque impetum dedit. Instant Volumnius
et Scipio et perculsos sternunt. Tum jam deorum
hominumque victa vis: funduntur linteatæ cohortes,
pariter jurati injuratique fugiunt nec quemquam præ-
7 ter hostes metuunt. Peditum agmen, quod superfuit
pugnæ, in castra aut Aquiloniam compulsum est, nobi-
8 litas equitesque Bovianum perfugerunt. Equites eques
sequitur peditem pedes, diversa cornua dextrum ad
castra Samnitium, lævum ad urbem tendit: prior ali-
quanto Volumnius castra cepit: ad urbem Scipioni
majore resistitur vi, non quia plus animi victis est sed
melius muri quam vallum armatos arcent: inde lapi-
9 dibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore,
priusquam colligerentur animi, transacta res esset, len-
tiorem fore munitæ urbis oppugnationem ratus inter-
rogat milites, satin' æquo animo paterentur ab altero
cornu castra capta esse, se victores pelli a portis urbis:
reclamantibus universis primus ipse scuto super caput
elato pergit ad portam, sequuti alii testudine facta
in urbem perrumpunt deturbatisque Samnitibus quæ
circa portam erant muri occupavere: penetrare interiora
(42) urbis, quia pauci admodum erant, non audent. Hæc
primo ignorare consul et intentus recipiendo exercitui
esse: jam enim præceps in occasum sol erat et adpetens
nox periculosa et suspecta omnia etiam victoribus fa-
2 ciebat. Progressus longius ab dextra capta castra
videt, ab læva clamorem in urbe mixtum pugnantium
ac paventium fremitu esse: et tum forte certamen ad

portam erat: advectus deinde equo propius ut suos
in muris videt nec jam integri quicquam esse, quoniam
temeritate paucorum magnæ rei parta occasio esset,
acciri quas receperat copias signaque in urbem inferri
jussit: ingressi proxima ex parte, quia nox adpropin-
quabat, quievere: nocte oppidum ab hostibus desertum
est. Cæsa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia 3
viginti trecenti quadraginta, capta tria millia octingenti
et septuaginta, signa militaria nonaginta septem. Cæ- 4
terum illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem
lætiorem in acie visum seu suopte ingenio seu fiducia
bene gerundæ rei: ab eodem robore animi neque con-
troverso auspicio revocari a prœlio potuit, et in ipso
discrimine—quo templa deis immortalibus voveri mos
erat—voverat Jovi Victori, si legiones hostium fudisset,
pocillum mulsi prius quam temetum biberet sese fac-
turum: id votum dis cordi fuit et auspicia in bonum
verterunt.

Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta **(43)**
res. Prima luce ad mœnia omnibus copiis admotis
corona cinxit urbem subsidiaque firma, ne qua eruptio
fieret, portis opposuit: jam signum dantem eum nun-
tius a collega trepidus de viginti cohortium adventu
et ab impetu moratus est et partem copiarum revocare
instructam intentamque ad oppugnandum coegit. D. 2
Brutum Scævam legatum cum legione prima et decem
cohortibus alariis equitatuque ire adversus subsidium
hostium jussit: quocumque in loco fuisset obvius, ob-
sisteret ac moraretur manumque, si forte ita res pos-
ceret, conferret, modo ne ad Cominium eæ copiæ ad-
moveri possent. Ipse scalas ferri ad muros ab omni 3
parte urbis jussit ac testudine ad portas successit.
Simul et refringebantur portæ et vis undique in muros 4

5 fiebat. Samnites sicut ante, quam in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes, ita, postquam jam non ex intervallo nec missilibus sed comminus gerebatur res, et qui ægre successerant ex plano in muros, loco quem magis timuerant victo, facile in hostem imparem ex æquo pugnabant, relictis turribus murisque in forum omnes compulsi paulisper inde temptaverunt extremam pugnæ fortunam, deinde abjectis armis ad undecim millia hominum et quadringenti in fidem consulis venerunt:
6 cæsa ad quattuor millia octingenti octoginta.—Sic ad
7 Cominium sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas urbes spatio, ubi tertia exspectata erat pugna, hostes non inventi: septem millia passuum quum abessent a Cominio, revocati ab suis neutri prœlio occurrerunt: primis ferme tenebris quum in conspectu jam castra jam Aquiloniam habuissent, clamor eos utrimque par accidens sustinuit: deinde regionem castrorum, quæ incensa ab Romanis erant, flammæ late fusæ certioris cladis indicium progredi longius prohibuit: eo ipso loco prope temere sub armis strati passim inquietum omne tempus noctis exspectando timendoque lucem egere: prima luce, incerti quam in partem intenderent iter, repente in fugam consternantur conspecti ab equitibus, qui egressos nocte ab oppido Samnites persequuti viderant multitudinem non vallo non stationibus firmatam: conspecta et ex muris Aquiloniæ ea multitudo erat jamque etiam legionariæ cohortes sequebantur: cæterum nec pedes fugientes persequi potuit et ab equite novissimi agminis ducenti ferme et octoginta interfecti: arma multa pavidi ac signa militaria duodeviginti reliquere: alio agmine incolumi—ut ex tanta trepidatione—Bovianum perventum est.

Lætitiam utriusque exercitus Romani auxit et ab (44)
altera parte feliciter gesta res. Uterque ex alterius 2
sententia consul captum oppidum diripiendum militi
dedit, exhaustis deinde tectis ignem injecit, eodemque
die Aquilonia et Cominium deflagravere. Et consules 3
cum gratulatione mutua legionum suaque castra con-
junxere: in conspectu duorum exercituum et Carvilius
suos pro cujusque merito laudavit donavitque, et Pa-
pirius, apud quem multiplex in acie circa castra circa
urbem fuerat certamen, Sp. Nautium Sp. Papirium fra-
tris filium et quattuor centuriones manipulumque has-
tatorum armillis aureisque coronis donavit, Nautium
propter expeditionem, qua magni agminis modo terru-
erat hostes, juvenem Papirium propter navatam cum
equitatu et in prœlio operam et nocte, quia fugam in-
festam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit,
centuriones militesque, quia primi portam murumque
Aquiloniæ ceperant: equites omnes ob insignem mul-
tis locis operam corniculis armillisque argenteis donat.
Consilium inde habitum, quum jam tempus esset de- 4
ducendi ab Samnio exercitus aut utriusque aut certe
alterius: optimum visum, quo magis fractæ res Samni-
tium essent, eo pertinacius et infestius agere cætera et
persequi, ut perdomitum Samnium insequentibus con-
sulibus tradi posset: quando jam nullus esset hos-
tium exercitus, qui signis collatis dimicaturus videre-
tur, unus superesse belli genus urbium oppugnationes,
quarum per excidia militem locupletare præda et hos-
tem pro aris ac focis dimicantem conficere possent:
itaque litteris missis ad senatum populumque Roma-
num de rebus ab se gestis diversi Papirius ad Sæpinum
Carvilius ad Veliam oppugnandam legiones ducunt.

Litteræ consulum ingenti lætitia et in curia et in (45)

concione auditæ, et quadridui supplicatione publicum
2 gaudium privatis studiis celebratum est. Nec populo Romano magna solum sed peropportuna etiam ea victoria fuit, quia per idem forte tempus rebellâsse Etruscos adlatum est: subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset si quid in Samnio adversi evenisset, quæ conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules omnisque Romana vis aversa in Samnium esset, occupationem populi Romani pro
3 occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum a M. Atilio prætore in senatum introductæ querebantur, uri ac vastari agros a finitimis Etruscis, quod desciscere a populo Romano nollent, obtestabanturque patres conscriptos ut se a vi atque injuria communium
4 hostium tutarentur. Responsum legatis, curæ senatui futurum ne socios fidei suæ pœniteret, Etruscorum prope diem eandem fortunam quam Samnitium fore.
5 Segnius tamen, quod ad Etruriam adtinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, adlatum foret arma Etruscis junxisse.
6 Hujus propinquitas populi acuit curam patribus, ut feciales mittendos ad res repetendas censerent: quibus non redditis ex auctoritate patrum jussu populi bellum Faliscis indictum est, jussique consules sortiri, uter
7 ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret. Jam Carvilius Veliam et Palumbinum et Herculaneum ex Samnitibus ceperat, Veliam intra paucos dies, Palum-
8 binum eodem quo ad muros accessit. Ad Herculaneum etiam signis collatis ancipiti prœlio et cum majore sua quam hostium jactura dimicavit: castris deinde positis mœnibus hostem inclusit: oppugnatum oppidum captumque: in his tribus urbibus capta aut cæsa ad decem millia hominum ita ut parvo admodum plures

caperentur. Sortientibus provincias consulibus Etruria 9
Carvilio evenit secundum vota militum, qui vim frigoris
jam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Sæpinum 10
major vis hostium restitit: sæpe in acie sæpe in agmine
sæpe circa ipsam urbem adversus eruptiones hostium
pugnatum: nec obsidio sed bellum ex æquo erat,
non enim muris magis se Samnites quam armis ac viris
mœnia tutabantur: tandem pugnando in obsidionem
justam coegit hostes obsidendoque vi atque operibus
urbem expugnavit. Itaque ab ira plus cædis editum 11
capta urbe: septem millia quadringenti cæsi, capta
minus tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit
congestis Samnitium rebus in urbes paucas, militi concessa
est. Nives jam omnia oppleverant nec durari (46)
extra tecta poterat, itaque consul exercitum de Samnio
deduxit. Venienti Romam triumphus omnium con- 2
sensu est delatus: triumphavit in magistratu insigni—
ut illorum temporum habitus erat—triumpho: pedites
equitesque insignes donis transiere ac transvecti: multæ
civicæ coronæ vallaresque ac murales conspectæ:
inspectata spolia Samnitium et decore ac pulchritudine
paternis spoliis, quæ nota frequenti publicorum ornatu
locorum erant, comparabantur: nobiles aliquot captivi
clari suis patrumque factis ducti: æris gravis travecta
viciens centum millia et quingenta triginta tria millia,
id æs redactum ex captivis dicebatur: argenti quod
captum ex urbibus erat, pondo mille octingenta triginta.
Omne æs argentumque in ærarium conditum, 3
militibus nihil datum ex præda est: auctaque ea invidia
est ad plebem quod tributum etiam in stipendium
militum collatum est, quum, si spreta gloria fuisset captivæ
pecuniæ in ærarium illatæ, et militi tum dare ex
præda et stipendium militare præstare potuisset. Ædem 4

Quirini dedicavit, quam in ipsa dimicatione votam apud
neminem veterem auctorem invenio, neque hercule tam
exiguo tempore perficere potuisset: ab dictatore patre
votam filius consul dedicavit exornavitque hostium spo-
liis, quorum tanta multitudo fuit ut non templum tan-
tum forumque iis ornaretur sed sociis etiam colonisque
finitimis ad templorum locorumque publicorum ornatum
5 dividerentur. Ab triumpho exercitum in agrum Ves-
cinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hi-
6 bernatum duxit. Inter hæc Carvilius consul in Etruria
Troilum primum oppugnare adortus quadringentos sep-
tuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos ut abire inde
liceret, dimisit, cæteram multitudinem oppidumque ip-
7 sum vi cepit. Inde quinque castella locis sita munitis
8 expugnavit. Cæsa ibi hostium duo millia quadringenti,
9 minus duo millia capti. Et Faliscis pacem petentibus
annuas inducias dedit pactus centum millia gravis æris
et stipendium ejus anni militibus: his rebus actis ad
triumphum decessit, ut minus clarum de Samnitibus
quam collegæ triumphus fuerat, ita cumulo Etrusci belli
æquatum: æris gravis tulit in ærarium trecenta octo-
ginta millia, reliquo ære ædem Fortis Fortunæ de ma-
nubiis faciendam locavit prope ædem ejus deæ ab rege
Servio Tullio dedicatam: et militibus ex præda cen-
tenos binos asses et alterum tantum centurionibus at-
que equitibus malignitate collegæ gratius accipientibus
10 munus divisit. Favor consulis tutatus ad populum est
L. Postumium legatum ejus, qui dicta die a M. Scantio
tribuno plebis fugerat in legationem ut fama ferebat
populi judicium, jactarique magis quam peragi accusatio
ejus poterat.

(47) Exacto jam anno novi tribuni plebis magistratum
inierant, hisque ipsis, quia vitio creati erant, quinque

post dies alii suffecti. Lustrum conditum eo anno est a 2
P. Cornelio Arvina C. Marcio Rutilo censoribus: censa capitum millia ducenta sexaginta duo trecenta viginti unum: censores vicesimi sexti a primis censoribus, lustrum undevicesimum fuit. Eodem anno coronati pri- 3
mum ob res bello bene gestas ludos Romanos spectârunt, palmæque tum primum translato e Græcia more victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, 4
qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis via a Martis silice ad Bovillas perstrata est. Comitia con- 5
sularia L. Papirius habuit: creavit consules Q. Fabium Maximi F. Gurgitem et D. Junium Brutum Scævam: ipse Papirius prætor factus. Multis rebus lætus annus 6
vix ad solatium unius mali—pestilentiæ urentis simul urbem atque agros—sufficit, portentoque jam similis clades erat: et libri aditi, quinam finis aut quod remedium ejus mali ab diis daretur: inventum in libris Æsculapium ab Epidauro Romam arcessendum: neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quicquam de ea re actum præter quam quod unum diem Æsculapio supplicatio habita est.

OXONII: EXCUDEBANT JACOBUS PARKER ET SOC.

TEXTS WITH SHORT NOTES

THE Texts of the OXFORD POCKET CLA issued with Short Notes, calculated as well for Schools as for the junior members of Universitie

SOPHOCLES.—AJAX, (*Text and Notes,*)
ELECTRA ... ...
ŒDIPUS REX ... ...
ŒDIPUS COLONEUS ...
ANTIGONE ... ...
PHILOCTETES ... ...
TRACHINIÆ ... ...

The Notes only, in one vol., cloth, 3s.

ÆSCHYLUS.—PERSÆ, (*Text and Notes,*)
PROMETHEUS VINCTUS ...
SEPTEM CONTRA THEBAS
AGAMEMNON ... ...
CHOEPHORÆ ... ...
EUMENIDES ... ...
SUPPLICES ... ...

The Notes only, in one vol., cloth, 3s. 6d.

EURIPIDES.—HECUBA, (*Text and Notes,*)
MEDEA ... ...
ORESTES ... ...
HIPPOLYTUS ... ...
PHŒNISSÆ ... ...
ALCESTIS ... ...

The above Notes only, in one vol., cloth, 3s.

BACCHÆ ... ...

ARISTOPHANES.—The KNIGHTS (*Text and Not*
The ACHARNIANS ...
THE BIRDS... ...

XENOPHON.—MEMORABILIA, (*Text and Notes*

